

OPEN SOCIETY INSTITUTE
EU MONITORING AND ADVOCACY PROGRAM
EDUCATION SUPPORT PROGRAM
ROMA PARTICIPATION PROGRAM

Jednaka dostupnost kvalitetnog obrazovanja za Rome u Srbiji

Monitoring Reports
(Izveštaji o monitoringu)

SRBIJA

2007

Izdavači

FOND ZA OTVORENO DRUŠTVO
Kneginje Ljubice 14, Beograd

INSTITUT ZA OTVORENO DRUŠTVO (OPEN SOCIETY INSTITUTE)
Október 6. u. 12, H-1051 Budapest (Budimpešta), Mađarska
400 West 59th Street
New York, NY 10019, USA (SAD)

Naslov izvornika

Open Society Institute, EU Monitoring and Advocacy Program,
Education Support Program, Roma Participation Program,
Equal Access to Quality Education for Roma, Volume I
(Bulgaria, Hungary, Romania, Serbia), Monitoring Reports 2007.
(U sadašnjem izdanju su prevedene str. 5–10 i 479–618.)

Copyright

© OSI/EU Monitoring and Advocacy Program, 2007

Sva prava zadržana.

Copyright © 2007 Open Society Institute
EU MONITORING AND ADVOCACY PROGRAM

Október 6. u. 12.
H-1051 Budapest (Budimpešta)
Mađarska

Veb-sajt

www.eumap.org

ISBN 978-86-82303-09-1

Primerci knjige se mogu naručiti od:
EU Monitoring and Advocacy Program
eumap@osi.hu

Izvorno izdanje štampano u Budimpešti, Mađarska, 2007.

Grafički dizajn: Q.E.D. Publishing

SADRŽAJ

Izjave zahvalnosti	5
Predgovor	7
Serbian country report.	11

IZJAVE ZAHVALNOSTI

Program praćenja i zastupništva EU Instituta za otvoreno društvo želeo bi da oda priznanje glavnoj ulozi sledećih pojedinaca u istraživanju i sastavljanju ovih izveštaja o praćenju stanja. Konačnu odgovornost za sadržaj izveštaja preuzima Program.

Izveštaj EUMAP-a o „Jednakoj dostupnosti kvalitetnom obrazovanju za Rome“ – tom I (Bugarska, Mađarska, Rumunija, Srbija)

NACIONALNI TIMOVI ZA IZVEŠTAVANJE

Bugarska	Krasimir Kanev [Krassimir Kanev], izvestilac	<i>Bugarski helsinški komitet</i>
	Josif Nunev [Iossif Nounev], konsultant	<i>Državni savetnik u Ministarstvu prosvete i nauke</i>
	Evgenij Evgenijev [Evgeni Evgeniev], istraživač Teodora Krumova [Teodora Krumova], istraživač	<i>Centar „Amalipe“ za međuetnički dijalog i toleranciju</i>
Mađarska	Lila Farkaš [Lilla Farkas], izvestilac	<i>Fondacija „Prilika za decu“</i>
	Silvija Nemet [Szilvia Németh], stručnjak za obrazovanje	<i>Mađarski institut za istraživanje i razvoj obrazovanja</i>
	Atila Pap [Attila Papp], istraživač	<i>Mađarska akademija nauka/ Istraživački institut za etničke i nacionalne manjine</i>
	Julijana Boroš [Julianna Boros], istraživač Žofija Kardoš [Zsófia Kardos], istraživač	<i>politički sociolog Kopint-Datorg Zrt.</i>
Rumunija	Florin Mojsa [Florin Moisă], izvestilac	<i>Centar za resurse romskih zajednica</i>
	Katalina Ulrich [Catalina Ulrich], stručnjak za obrazovanje	<i>Univerzitet u Bukureštu, Fakultet za psihologiju i nauke o obrazovanju</i>
	Mihaela George [Michaela Gheorghe], istraživač	<i>romski aktivist/nezavisni konsultant</i>
	Madalin Morțeanu [Madalin Morțeanu], istraživač	<i>Romski CRISS</i>
Srbija	Jadranka Stojanović, izvestilac	<i>Fond za otvoreno društvo, Srbija</i>
	Aleksandar Baucal, razvojni psiholog i stručnjak za obrazovanje	<i>Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za psihologiju</i>

Ljiljana Ilić, istraživač

*Društvo za unapređenje lokalnih
romskih zajednica / Centar za prava
manjina*

Slavica Vasić, istraživač

Dečji centar „Mali princ“

Nataša Kočić-Rakočević,
istraživač

*romska aktivistkinja, koordinatorka
REF-a za Srbiju i Crnu Goru*

EUMAP

Tim

Keti Negrin [Katy Negrin]

projektni menadžer

projekta

Mihaj Surdu [Mihai Surdu]

konsultant za obrazovanje

Kristina MekDonald
[Christina McDonald]

stručnjak za obrazovanje

Alfija Abdikejeva
[Alphia Abdikeeva]

urednik

Menadžment

Penelopi Farar [Penelope Farrar]

direktor programa

projekta

Mirijam Anati [Miriam Anati]

zamenik direktora programa

Andrea Gjurubi Veterson
[Andrea Gurubi Watterson]

koordinator programa

Jost Van Bek [Joost Van Beek]

organizator veb-sajta

Čila Tot [Csilla Toth]

asistent na programu

Met Saf [Matt Suff]

lektor

Takođe bismo želeli da zahvalimo „Organizaciji Drom [Put]“ (Vidin, Bugarska), koja je svojim partnerstvom dala neprocenjiv doprinos izveštajima putem saradnje kroz celokupan proces izrade izveštajâ.

PREDGOVOR

Program monitoringa i zastupanja Evropske unije (EU Monitoring and Advocacy Program – EUMAP) Instituta za otvoreno društvo (Open Society Institute – OSI) prati stanje u oblasti ljudskih prava i vladavine prava širom Evrope, u saradnji sa organizacijama civilnog društva. Izveštaji EUMAP-a naglašavaju značaj monitoringa koji sprovodi civilno društvo i podstiču direktan dijalog između vladinih i nevladinih aktera o pitanjima koja su vezana za ljudska prava i vladavinu prava. Izveštaje prave nezavisni eksperti iz zemalja u kojima se vrši monitoring.

Serija izveštaja EUMAP-a o „Jednakom pristupu kvalitetnom obrazovanju za Rome“ navoduje se na prethodne izveštaje EUMAP-a o zaštiti manjina, koji su se, između ostalog, bavili i položajem Roma u Evropi. Izveštaj je pripremljen u saradnji sa Programom podrške obrazovanju (Education Support Program – ESP) i Programom za participaciju Roma (Roma Participation Program – RPP) Instituta za otvoreno društvo (OSI). U svakoj zemlji su se timovi koji su radili na izveštaju oslanjali na podršku i iskustva romskih NVO koje su bile angažovane na prikupljanju i obradi podataka u okviru istraživanja na terenu.

Romi, za koje se procenjuje da ih širom kontinenta ima između 8 i 12 miliona, predstavljaju jednu od najvećih i najugroženijih manjina u Evropi. Širom Evrope Romi ostaju isključeni iz mnogih oblasti društva, uskraćeni prava i ukorenjeni u siromaštvu. Opšte je prihvaćena činjenica da se Romi susreću sa posebnim problemima u pogledu mogućnosti pristupa kvalitetnom obrazovanju.

„Dekada inkluzije Roma 2005–2010“ međunarodna je inicijativa bez predsedana, pokrenuta u nameri da se suzbije diskriminacija i da se premosti jaz u pogledu socijalnog statusa i životnih uslova između Roma i neroma kako bi se prekinuo začarani krug siromaštva i društvene isključenosti Roma. Inicijativu podržavaju Institut za otvoreno društvo (OSI) i Svetska banka, a u njenom sprovođenju učestvuje devet zemalja centralne i istočne Evrope. Proklamovani cilj Dekade jeste da se ubrza napredak u poboljšanju društvene inkluzije i ekonomskog statusa Roma.

Dekada se fokusira na četiri glavne oblasti: obrazovanje, stanovanje, zapošljavanje i zdravstvenu zaštitu. Izveštaji EUMAP-a o „Jednakom pristupu kvalitetnom obrazovanju za Rome“ imaju cilj da podrže ciljeve Dekade u ključnoj oblasti obrazovanja i da ustanove okvir za redovno praćenje u svim oblastima Dekade. Izveštaji takođe imaju cilj da daju ocenu postignutog nivoa implementacije sistemskih obrazovnih politika koje se tiču Roma, da promovišu dijalog sa romskom zajednicom u vezi sa problemima obrazovanja, da pruže podatke o ključnim obrazovnim indikatorima i na kraju, da položaj Roma u obrazovanju ilustruju kroz reprezentativne primere predstavljene u studijama slučaja iz lokalnih sredina. Studije slučajeva su urađene sa namerom da dopune i potkrepe podatke prikupljene iz drugih izvora. One ukazuju na relevantne primere na lokalnom nivou, što je posebno važno s obzirom na to da informacije o obrazovnom statusu Roma često mogu biti nepotpune na nacionalnom nivou. Studije slučajeva takođe predstavljaju pregled koji može da posluži kao kriterijum ocene za dalji monitoring kako bi se dokumentovale promene u obrazovnim ishodima na lokalnom nivou u toku trajanja Dekade.

Ovaj izveštaj je jedan od četiri uvršćena u prvi tom, koji sadrži četiri izveštaja iz *Bugarske, Mađarske, Rumunije i Srbije*. Naredni tomovi u ovoj seriji biće objavljeni tokom 2007; oni će obuhvatiti izveštaje o situaciji u drugim zemljama koje učestvuju u Dekadi – *Hrvatskoj, Češkoj Republici, Republici Makedoniji, Crnoj Gori i Slovačkoj* – i, dodatno, izveštaj koji rezimira glavne nalaze iz svih zemalja.

Monitoring „Jednakog pristupa kvalitetnom obrazovanju za Rome“ zasnovan je na sveobuhvatnoj metodologiji, čiji je cilj da obezbedi komparativni pristup u svim zemljama gde je vršeno praćenje, dok su studije slučajeva takođe sprovedene u skladu sa zajedničkom strukturom (i jedno i drugo se može naći na: www.eumap.org). Izveštaj o svakoj od zemalja koje su uključene u prvi tom bio je predmet diskusije na nacionalnom okruglom stolu. Ti sastanci su organizovani kako bi se dobili komentari predstavnika institucija sistema, organizacija civilnog društva, roditelja i međunarodnih organizacija na nacrt izveštaja. Konačni izveštaji koji su štampani u prvom tomu pretrpeli su značajnu reviziju na osnovu komentara i sugestija koji su upućeni tokom ovog procesa. EUMAP preuzima punu odgovornost za njihov konačni sadržaj.

Ovaj izveštaj, kao i svi izveštaji iz drugih zemalja, sadrži detaljne preporuke koje imaju za cilj poboljšanje pristupa kvalitetnom obrazovanju za Rome. Te preporuke su usmerene na nacionalni nivo (nacionalnu vladu, ministarstva i nacionalne prosvetne institucije) i predstavljaju osnovu za aktivnosti zastupanja Instituta za otvoreno društvo (OSI). Preporuke na međunarodnom nivou, uključujući one za Evropsku uniju (EU) i međunarodne organizacije za sve države koje su obuhvaćene ovim programom monitoringa, biće deo izveštaja koji rezimira ukupne nalaze.

Postoji nekoliko glavnih delova svakog izveštaja o pojedinačnoj zemlji. Deo 1 obuhvata kratak rezime i preporuke. Deo 2 se bavi raspoloživim informacijama o upisu u škole i dužini školovanja učenika romske nacionalnosti u poređenju sa opštim trendovima. Deo 3 se odnosi na politike i programe vlade namenjene Romima, opštu prosvetnu politiku koja utiče na obrazovanje Roma, kao i na implementaciju tih politika, posebno u kontekstu „Dekade inkluzije Roma“. Deo 4 se bavi glavnim ograničenjima koja sprečavaju Rome da imaju potpun pristup obrazovanju; on se takođe bavi posledicama segregacije u pristupu obrazovanju – u školama koje opslužuju isključivo romska naselja ili sela, u posebnim odeljenjima u okviru redovnih škola ili u specijalnim školama za mentalno nedovoljno razvijene osobe. Deo 5 razmatra kvalitet obrazovanja koje se pruža Romima.

U Aneksu 1 deo o administrativnim strukturama ukratko izlaže organizaciju i funkcionisanje školskog sistema u svakoj zemlji. To je veoma relevantno za čitaoce iz međunarodnih struktura, koji nisu detaljno upoznati sa posebnim obrazovnim strukturama dotične zemlje. Konačno, Aneks 2 donosi dodatne detalje o studijama slučajeva. Podaci iz studija slučajeva takođe su integrisani u čitav tekst izveštaja.

Program monitoringa i zagovaranja Evropske unije (EUMAP)

Ovaj izveštaj o „Jednakom pristupu kvalitetnom obrazovanju za Rome“ nastavlja se na prethodne izveštaje EUMAP-a o zaštiti manjina. Godine 2001. i 2002. EUMAP je izdao dve serije izveštaja koji su se bavili situacijom populacije koja govori romski i ruski jezik u ze-

mljama centralne i istočne Evrope. Godine 2002. i 2005. EUMAP je objavio izveštaje o situaciji Roma i muslimana u pojedinim zemljama Zapadne Evrope. Godine 2007. EUMAP će inicirati nov projekat monitoringa koji će se baviti situacijom muslimana u jedanaest gradova Zapadne Evrope.

Osim izveštaja o zaštiti manjina, EUMAP je objavio izveštaje o monitoringu koji se usredređuju na prava ljudi sa intelektualnim teškoćama, regulativu i nezavisnost elektronskih medija, nezavisnost i kapacitete pravosuđa, politiku borbe protiv korupcije i jednake mogućnosti za žene i muškarce. EUMAP trenutno pokreće nastavak monitoringa u pogledu regulative i nezavisnosti elektronskih medija, čiji će fokus biti na digitalizaciji; očekuje se da publikacija bude objavljena krajem 2007. Svi objavljeni izveštaji EUMAP-a dostupni su na internetu, kako na engleskom tako i u prevodu na nacionalne jezike (www.eumap.org).

Program podrške obrazovanju (ESP)

Program podrške obrazovanju (Education Support Program – ESP) Instituta za otvoreno društvo (OSI) i njegovih mrežnih partnera podržava reformu obrazovanja u zemljama u tranziciji, kombinujući iskustva najbolje prakse sa zastupanjem politika koje bi osnažile vrednosti otvorenog društva i promovisale tranzicionu pravdu u tri međusobno povezane oblasti:

- Borba protiv društvene isključenosti: jednak pristup kvalitetnom obrazovanju za porodice s niskim primanjima; desegregacija dece iz manjinskih grupa; uključivanje i adekvatna nega za decu sa posebnim potrebama.
- Otvorenost i odgovornost u sistemu obrazovanja i reformama obrazovanja: pravedna i delotvorna državna izdvajanja za obrazovanje; borba protiv korupcije i transparentnost; odgovorno upravljanje i rukovođenje.
- Vrednosti otvorenog društva u obrazovanju: društvena pravda i društvena akcija; diverzitet i pluralizam; kritičko i kreativno mišljenje.

Podrška je fokusirana na centralnu Aziju, Kavkaz, Evropu, Bliski istok, Rusiju, južnu Aziju i južnu Afriku. Program podrške obrazovanju ima svoje kancelarije u Budimpešti, Londonu i Njujorku, a ranije je imao kancelariju u Ljubljani, u Sloveniji, gde je bio poznat kao Programi obrazovanja Otvorenog društva – jugoistočna Evropa (Open Society Education Programs – South East Europe: OSEP-SEE). Kancelarija u Budimpešti sada prati rad i u jugoistočnoj Evropi. Prethodni rad programa OSEP-SEE-a može se pogledati na adresi www.osepsee.net.

Program za učestvovanje Roma (Roma Participation Program – RPP)

Program za učešće Roma (Roma Participation Program – RPP) Instituta za otvoreno društvo (OSI) posvećen je integraciji Roma u društvo i osnaživanju Roma da se usprotive direktnoj i indirektnoj rasnoj diskriminaciji, koja predstavlja prepreku integraciji. Program za učestvovanje Roma posmatra integraciju ne kao ujednačavajući proces asimilacije, već

kao jednake mogućnosti koje su praćene kulturnim diverzitetom u atmosferi međusobne tolerancije. Ovo zalaganje nalazi svoj izraz u četiri osnovna cilja Programa za učešće Roma:

- pružanje institucionalne podrške i obuke romskim NVO koje su sposobne za delotvorno zastupanje; povezivanje ovih NVO sa širim regionalnim i nacionalnim aktivnostima i kampanjama, njihovo osnaživanje i umrežavanje kako bi se ostvario uticaj na procese kreiranja politika na nacionalnom nivou i nivou EU;
- kreiranje mogućnosti za obuku, razvoj, stažiranje i podržavanje nove generacije romskih žena i muškaraca koji će biti budući lideri nacionalnih i internacionalnih romskih pokreta;
- podizanje nivoa svesti o prioritetima „Dekade inkluzije Roma“ i stvaranje mogućnosti za veće učešće Roma u procesima Dekade;
- promovisanje pristupa romskih žena javnim institucijama, njihovog učešća u procesima odlučivanja i stvaranje kritične mase ženskih romskih lidera.

**Jednaka dostupnost kvalitetnog
obrazovanja za Rome**

Srbija

SADRŽAJ

1. Kratak rezime i preporuke	17
1.1 Kratak rezime	17
1.2 Preporuke	20
1.2.1 Preporuke o praćenju i evaluaciji	20
1.2.2 Preporuke za poboljšanje pristupa obrazovanju	21
1.2.3 Preporuke za poboljšanje kvaliteta obrazovanja	24
2. Osnovni obrazovni pokazatelji	27
2.1 Prikupljanje podataka	27
2.2 Podaci o upisu i tendencije	28
2.2.1 Romska deca u predškolskom vaspitanju	30
2.2.2 Romska deca u osnovnom obrazovanju	32
2.3 Dužina školovanja i završavanje škole	34
2.4 Tipovi i razmere segregacije	36
2.4.1 Segregacija u predškolskim ustanovama	36
2.4.2 Segregacija u osnovnom obrazovanju	37
2.4.3 Segregacija kroz obrazovanje u specijalnim školama	41
2.4.4 Segregacija kroz sistem obrazovanja odraslih	42
3. Prosveta politika i programi vlade	44
3.1 Dokumenti o politici vlade	45
3.2 Obrazovni programi vlade	48
3.2.1 Obrazovanje na jezicima nacionalnih manjina	50
3.3 Desegregacija	51
3.4 Romski asistenti u nastavi – školski medijatori	53
3.5 Nastavnici koji govore romski jezik	55
3.6 Nastavna sredstva i kurikularna politika	56
3.7 Obuka i podrška nastavnicima	57
3.8 Mehanizmi za praćenje diskriminacije	60
4. Ograničenja za pristup obrazovanju	64
4.1 Strukturalna ograničenja	64
4.2 Pravni i administrativni preduslovi	67
4.2.1 Upis u predškolske ustanove	67
4.2.2 Upis u osnovne škole	69

4.3	Troškovi	71
4.3.1	Predškolsko vaspitanje.	71
4.3.2	Osnovno i srednje obrazovanje	72
4.3.3	Materijalna pomoć u obrazovanju.	74
4.4	Stambena segregacija i geografska izolacija.	75
4.5	Procedure raspoređivanja u odeljenja i škole	77
4.5.1	Raspoređivanje u odeljenja u redovnim školama	77
4.5.2	Raspoređivanje u segregisana odeljenja	77
4.5.3	Raspoređivanje u „specijalne škole“	78
4.6	Jezik	79
5.	Prepreke kvalitetnom obrazovanju	81
5.1	Školski objekti i ljudski resursi.	81
5.1.1	Kvalitet školskih zgrada.	81
5.1.2	Nastavni kadar	82
5.2	Školski uspeh.	84
5.2.1	Završavanje razreda i prolaznost u sledeći razred među romskim učenicima.	84
5.2.2	Školske ocene romskih i neromskih učenika	85
5.2.3	Postignuća romskih i neromskih učenika na standardizovanim testovima Nacionalnog testiranja	88
5.2.4	Stopa ponavljanja razreda romskih i neromskih učenika	90
5.2.5	Poreklo naspram kvaliteta obrazovanja kao uzrok slabijeg uspeha u školi.	90
5.3	Kurikularni standardi	91
5.4	Pedagoška praksa u učionici.	93
5.5	Odnos škole i lokalne zajednice.	95
5.6	Diskriminišući stavovi	96
5.7	Školska inspekcija	98
	ANEKS 1: <i>Administrativne strukture</i>	99
A1.1	Struktura i organizacija	99
A1.2	Pravne uloge i proces odlučivanja	100
A1.3	Finansiranje škola	104
	ANEKS 2: <i>Studije slučajeva</i>	106
A2.1	Studija slučaja: Niš	106
A2.1.1	Administrativna jedinica.	106

A2.1.2	Romi i zajednica	107
A2.1.3	Obrazovanje	108
A2.2	Studija slučaja: Valjevo	114
A2.2.1	Administrativna jedinica	114
A2.2.2	Romi i zajednica	115
A2.2.3	Obrazovanje	117
A2.3	Studija slučaja: Zemun	122
A2.3.1	Administrativna jedinica	122
A2.3.2	Romi i zajednica	123
A2.3.3	Obrazovanje	124
ANEKS 3: Zakonski akti koji se pominju u izveštaju		131
ANEKS 4. Bibliografija		132
A4.1	Zvanični dokumenti	132
A4.2	Drugi dokumenti	132
ANEKS 5: Opis posla romskog asistenta u nastavi.		135

POPIS TABELA

Tabela 1: Zvanična statistika o starosnoj strukturi mlađih od 20 godina – za Rome i za celokupnu populaciju (2002) – str. 29.

Tabela 2. Procena broja romske dece predškolskog i osnovnoškolskog uzrasta – str. 30.

Tabela 3: Ukupan broj romskih i neromskih učenika u redovnom osnovnom obrazovanju – podaci razvrstani po razredima (školska 2002/03. godina) – str. 32.

Tabela 4: Broj romske dece obuhvaćene osnovnim obrazovanjem – str. 33.

Tabela 5: Obrazovni status odraslog stanovništva (starijeg od 25 godina) – za nacionalnu i romsku populaciju (1991, 2001) – str. 34.

Tabela 6: Dužina školovanja Roma i neroma (2005) – str. 35.

Tabela 7: Maksimalan broj dece po predškolskoj grupi, prema starosnim uzrastima – str. 65.

Tabela 8: Broj dece upisane u predškolske ustanove, po starosnim grupama (2004) – str. 66.

Tabela 9: Postojeća materijalna podrška socijalno ugroženim učenicima na lokalnom nivou (2006) – str. 75.

Tabela 10: Tipovi romskih naselja (2005) – str. 76.

Tabela 11: Pristupačnost predškolskih ustanova i osnovnih škola iz romskih naselja (2005) – str. 76.

Tabela 12: Broj romskih učenika u pojedinim razredima osnovne škole (školska 2002/03. godina) – str. 84.

Tabela 13: Školske ocene (iz matematike) romskih i neromskih učenika u prva tri razreda osnovne škole (2005) – str. 86.

Tabela 14: Školske ocene (iz srpskog jezika) romskih i neromskih učenika u prva tri razreda osnovne škole (2005) – str. 86–87.

Tabela 15: Prosečne školske ocene (iz matematike) romskih i neromskih učenika, dečaka i devojčica u prva tri razreda osnovne škole (2005) – str. 87.

Tabela 16: Prosečne školske ocene (iz srpskog jezika) romskih i neromskih učenika, dečaka i devojčica u prva tri razreda osnovne škole (2005) – str. 88.

Tabela 17: Rezultati romskih i neromskih učenika na standardizovanim testovima iz matematike i srpskog jezika u trećem razredu – str. 89.

Tabela 18: Rezultati standardizovanih matematičkih testova povezani sa školskim ocenama (samo za prolazne ocene) – romskih i neromskih učenika na kraju trećeg razreda osnovne škole (2004) – str. 91.

Tabela 19: Kvalitet nastave u odeljenjima – romski i neromski učenici – str. 92.

Dijagram A1. Obrazovni sistem u Srbiji – str. 99.

Tabela A1. Podela odgovornosti u sistemu obrazovanja u Srbiji – str. 101–102.

Tabela A2. Državni organi odgovorni za obrazovanje na manjinskim jezicima – str. 102–103.

Tabela A3. Studija slučaja Zemun – Broj stanovnika zemunske opštine – str. 122.

LISTA SKRAĆENICA I AKRONIMA

CIP – Centar za interaktivnu pedagogiju

Jedinstveni informacioni sistem u obrazovanju u Ministarstvu prosvete i sporta Republike Srbije

FODS – Fond za otvoreno društvo – Srbija

MPS – Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije

RCD – Romski centar za demokratiju (Valjevo)

REF – Roma Education Fund

REI – Roma Education Initiative

RAN – Romski asistent u nastavi

REC – Romski edukativni centar (Niš)

1. KRATAK REZIME I PREPORUKE

1.1 Kratak rezime

Srbija je u proteklih sedam godina prošla period dramatične promene uspona i padova reforme obrazovanja. U procesu reformi, koji je, iako usporen, ipak u toku, priznato je da romska deca nemaju jednak pristup kvalitetnom obrazovanju, a to je i jedan od razloga što zemlja učestvuje u „Dekadi inkluzije Roma 2005–2015“. U praksi, međutim, napredak je neujednačen: iako se osmišljavaju obećavajuće inicijative, identifikovan je niz prepreka čijem se rešavanju ne pristupa na adekvatan način. Političke promene su omele napredak u ovoj oblasti, ali se od sadašnje vlade očekuje da ispuni ono na šta se obavezala na nacionalnom i internacionalnom nivou, i da obezbedi uslove da Romi dobiju kvalitetno obrazovanje u integrisanom okruženju. Da bi se definisale adekvatne mere i da bi se obezbedilo praćenje njihovog sprovođenja, neophodno je da se pribave osnovni podaci o Romima u sistemu obrazovanja. Aktivan i iskusan civilni sektor u Srbiji predstavlja bogat resurs koji može biti podrška vladinim inicijativama i aktivnostima, i koji može da obezbedi direktniju komunikaciju sa samom romskim zajednicom.

Kao i u većini drugih zemalja, o Romima u sistemu obrazovanja u Srbiji nema pouzdanih podataka. Postojeće procene treba uzimati sa velikom merom opreza, ali se vlada i NVO generalno slažu da u Srbiji živi oko 500.000 Roma. Samo oko dva posto dece odgovarajućeg uzrasta nalazi se u sistemu predškolskog vaspitanja, a manje od 40 procenata uključeno je u osnovno obrazovanje. Između 70 i 90 posto romske dece koja se upiše u osnovnu školu u nekom momentu se ispisuje iz škole. Po zvaničnom popisu, preko 60 procenata Roma nije završilo čak ni osnovnu školu. Zbog toga je potrebno hitno angažovanje vlade kako bi se obezbedilo da buduće generacije dobiju kvalitetno obrazovanje, koje će omogućiti veću zaposlenost i aktivno učešće u društvu.

Iako ne postoje podaci o razmerama segregacije romske dece u obrazovanju u Srbiji, postoje svedočanstva koja ukazuju na njeno postojanje. Najčešći oblici segregacije su sledeći: segregacija dece u posebna odeljenja u redovnim školama; segregacija dece u specijalne škole za mentalno nedovoljno razvijenu decu – često kao posledica neprikladnih procedura kategorizacije; segregacija kroz uključivanje u sistem za obrazovanje odraslih, gde se romska deca mlađa od 15 godina smeštaju u škole za obrazovanje odraslih, koje rade po skraćenom nastavnom planu i programu. Po zvaničnim podacima, postoji samo jedna segregisana škola u Srbiji, osnovna škola „Vuk Karadžić“ u Nišu. Ipak, zbog nepostojanja istraživanja i praćenja u čitavoj zemlji, istinske razmere ovog problema nisu poznate. Iako segregacija u redovnim školama u Srbiji možda nije tako čest fenomen kao u drugim zemljama, postojanje drugih oblika segregacije ukazuje na neuspeh redovnog sistema da na odgovarajući način obrazuje različite kategorije stanovništva u Srbiji i ukazuje na sistemsku slabost, o kojoj svedoči činjenica što se procenjuje da Romi čine 50 do 80 odsto dece koja se upisuje u specijalne škole.

Nakon demokratskih promena u Srbiji problemi obrazovanja Roma postali su deo glavnih tokova državne politike. Pored posebnih dokumenata koji se direktno bave pitanjima obrazovanja Roma, njima se bave i strateški dokumenti koji važe za opštu populaciju. Srbija se

priključila „Dekadi inkluzije Roma 2005–2015“ i usvojila akcijske planove koji se odnose na četiri prioritetne oblasti Dekade, u koje spada i oblast obrazovanja (*Jedinstveni akcijski plan za obrazovanje*). Više opština u Srbiji takođe je usvojilo lokalne strategije i/ili akcijske planove kako bi Romima obezbedile veći pristup obrazovanju. Svi dokumenti nacionalne politike u ovoj oblasti priznaju da su glavne prepreke koje obrazovanje čine nepristupačnim za Rome sledeće: niska dostupnost obrazovanja; visoka stopa osipanja; slabiji kvalitet obrazovanja; prevelika uključenost u specijalne škole/odeljenja ili škole za obrazovanje odraslih; diskriminacija i segregacija; nepoštovanje romskog identiteta. Ipak, postoji jasan raskorak između deklariranih stavova i implementacije u praksi. Da bi se ostvario značajan napredak, potreban je sveobuhvatan, sistemski pristup, pošto izolovani projekti, kakvi su do sad sprovedeni, ne mogu da se efikasno pozabave čitavom lepezom prepoznatih problema.

Uprkos dokazima o segregaciji širom Srbije, država formalno ne priznaje postojanje segregacije, pa desegregacija do sad nije bila predmet ozbiljnih mera. Ipak, u nekim strateškim dokumentima predložene su određene preventivne mere, a Ministarstvo obrazovanja treba da započne temeljita istraživanja kako bi se dobila jasna slika o obimu segregacije.

Dokumenti u kojima se preciziraju mere predviđaju uvođenje asistenata romske nacionalnosti u nastavu u predškolske ustanove i osnovne škole. Nakon sprovođenja pilot-projekata ispostavilo se da u postojećoj školskoj praksi postoje ozbiljne prepreke za veće angažovanje romskih asistenata u nastavi. Romske asistente u nastavi nastavni kadar ponekad doživljava kao „uljeze“. Osim toga, pošto nastava generalno nije zasnovana na interaktivnoj metodologiji, mnogi romski asistenti u nastavi suštinski nemaju šta da rade u učionici. Važno je pomenuti i da rigidni zahtevi u pogledu kvalifikacija često postaju prepreka za zapošljavanje romskih asistenata u nastavi. Kada su sprovedeni na pravi način, programi za uvođenje romskih asistenata u nastavu mogu biti značajno sredstvo da se poveća učešće Roma u obrazovanju. Istinsko uključivanje romskih asistenata u proces nastave i obrazovanja u Srbiji zahtevaće ustanovljavanje pravnog osnova i mehanizama finansiranja, uvođenje interaktivne metodologije podučavanja i individualizovane nastave.

Romi su zvanično priznati kao nacionalna manjina, a romski kao maternji jezik nacionalne manjine. U praksi obrazovanje na romskom jeziku postoji samo kao izborni predmet u osnovnoj školi – i trenutno samo u Autonomnoj pokrajini Vojvodini. Nastavni plan i program u Srbiji ne pokazuje mnogo osetljivosti na vrednosti multikulturalizma i identiteta nacionalnih manjina, a predviđene promene nastavnog plana i programa, koje bi uključile multikulturalizam i elemente romske kulture i jezika, još nisu realizovane. U školskim knjigama Romi se navode u najboljem slučaju u kontekstu Drugog svetskog rata i holokausta, ali se češće pominju na stereotipni i negativan način. Zvanični programi za stručno usavršavanje nastavnika ne sadrže obuku o toleranciji i multikulturalnom obrazovanju (uključujući bilingvalno obrazovanje), o metodologiji rada sa decom iz socijalno depriviranih sredina niti o drugim aspektima inkluzivnog obrazovanja. Ministarstvo prosvete treba da saraduje sa organizacijama koje se bave obukom nastavnika kako bi se rešio problem nedostatka njihovog stručnog usavršavanja, razvili obrazovni standardi u ovoj oblasti i poboljšala praksa u učionici.

Romi su često izloženi različitim oblicima prikrivene i otvorene diskriminacije, koju ispoljavaju članovi organa upravljanja škole, nastavnici, druga deca i neromski roditelji.

Pa ipak, ne postoji poseban i opsežan zakon o zabrani diskriminacije ili telo za praćenje diskriminacije u Srbiji. Iako Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja zabranjuje diskriminaciju, u praksi nisu zabeleženi slučajevi kažnjavanja navodnih počinitelaca za dela diskriminacije u obrazovanju. Evropska unija (EU) i druga međunarodna tela mogli bi da budu značajan faktor da se podstakne usvajanje boljih mehanizama za borbu protiv diskriminacije u Srbiji.

Postoje ozbiljna strukturalna ograničenja dostupnosti obrazovanja Romima. Romskoj deci često nedostaje predškolska priprema i zbog toga loše prolaze u školi ili se u potpunosti ispisuju iz škole. Fizički kapaciteti postojećih predškolskih ustanova nisu dostatni da zadovolje potrebe dece predškolskog uzrasta generalno, a to posebno pogađa romsku decu, koja čine veliki procent ove starosne grupe. Osim toga, pravni i administrativni preduslovi, kao što su izvodi iz matične knjige rođenih, medicinska uverenja i dokumenti o stalnom prebivalištu, ali i praksa predškolskih ustanova da same definišu vlastite (interne) kriterijume za upis dece, predstavljaju, pored drugih faktora, ozbiljne prepreke dostupnosti predškolskog vaspitanja Romima. Izmene i dopune Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja predviđaju uvođenje besplatne i obavezne nulte godine, koja bi omogućila da se sva deca pripreme za polazak u osnovnu školu. Ipak, postojeća infrastruktura je očigledno nedovoljna da obezbedi njegovo delotvorno sprovođenje, a institucije sistema treba da izdvoje sredstva kako bi se obezbedio adekvatan broj mesta za svu decu da bi se ispoštovao zakon.

Administrativne i pravne barijere, kao i skriveni troškovi obrazovanja, predstavljaju važne prepreke za pristup Roma osnovnom obrazovanju. Mada deca sa nepotpunom dokumentacijom ipak mogu da se upišu u osnovnu školu ako postoji dobra volja uprave škole, troškovi školskog pribora, odeće, prevoza i vannastavnih aktivnosti postaju previsoki za većinu romskih porodica, koje često žive u siromaštvu. Mnogi roditelji Romi saglasni su da njihova deca budu poslata u specijalne škole, delimično zato što te škole roditelje rasterećuju ekonomskih troškova obrazovanja (deci je obezbeđen besplatan školski pribor, prevoz, obrok, pa čak i smeštaj). Ipak, ove škole lišavaju decu budućih obrazovnih i profesionalnih mogućnosti. Vlada treba da pruži finansijsku pomoć ugroženoj deci u redovnom obrazovanju kako bi se otklonili ovi podsticaji.

Stambena izolacija romskih naselja i loši stambeni uslovi takođe ometaju pristup Roma obrazovanju. Pored toga, nedovoljno poznavanje zvaničnog jezika nastave i odsustvo bilingvalnih tehnika u obrazovanju u ranom detinjstvu, zajedno sa neosetljivim ili diskriminirajućim procedurama testiranja, često imaju kao rezultat pogrešno raspoređivanje učenika romske nacionalnosti u specijalne škole za mentalno nedovoljno razvijenu decu.

Romi su sistematski izloženi nižem kvalitetu obrazovanja. Većina škola u Srbiji je u lošem stanju i potrebno im je renoviranje i nova oprema. S obzirom na to da mnogi Romi žive u siromašnim naseljima, gde nema adekvatne infrastrukture i lokalnih budžetskih ulaganja, kvalitet školskih zgrada kojima gravitiraju romska deca često je lošiji od proseka, iako zvanični podaci o tome ne postoje.

Premda su nastavnici u školama sa pretežno romskom decom formalno kvalifikovani jednako kao i drugi, fenomen „seobe belih“ iz tih škola pogađa i učeničko telo i nastavni kadar.

To dovodi do sniženih očekivanja i nižeg kvaliteta nastave, kao i lošijih postignuća romske dece, što pokazuju rezultati standardizovanih testova. Polovina romske dece testirane u jednoj studiji nije savladala osnovno matematičko znanje posle trećeg razreda, a, po procenama, posle trećeg razreda 56 posto nije savladalo čak ni osnovno znanje gramatike srpskog jezika. U nedostatku zvaničnih kurikularnih standarda, ima podataka da se učenicima romske nacionalnosti predaje po skraćenom nastavnom planu i programu, a oni često automatski prolaze iz razreda u razred bez sticanja osnovne pismenosti u nižim razredima osnovne škole, što ubrzava njihovo osipanje u višim razredima osnovne škole. Da bi se taj problem otklonio, treba osmisлити i uvesti skup jasnih i koherentnih kriterijuma za davanje ocena i sistem praćenja koji bi kontrolisao da li se nastavnici pridržavaju ovih kriterijuma.

Predrasude nastavnika igraju značajnu ulogu u snižavanju kvaliteta obrazovanja za učenike Rome čak i kada se oni obrazuju u istoj učionici kao i neromi. Nastavnici, kako se navodi, zanemaruju rasističko nasilništvo prema Romima i maltretiranje Roma od strane njihovih neromskih vršnjaka i njihovih roditelja, a često i sami pokazuju diskriminišuće stavove prema Romima, manifestujući predrasude koje su duboko ukorenjene u lokalnoj zajednici i društvu u celini. Saradnja škola i roditelja, ukoliko uopšte postoji, površna je. Komunikacija sa roditeljima Romima, kako se navodi, ograničena je na sastanke na kojima nastavnici kritikuju romske roditelje zbog ponašanja ili slabijeg uspeha njihove dece.

Odeljenje za stručno-pedagoški nadzor u okviru Ministarstva prosvete teorijski bi moglo da predstavlja sistemsko sredstvo za praćenje barijera i prepreka za kvalitetno obrazovanje za Rome, kao i za pružanje podrške istinskim pedagoškim inovacijama i promenama na nivou škole. Ipak, ne postoje pokazatelji da se to stvarno dešava u praksi. Na lokalnom nivou neki nadzornici nisu čak, čini se, ni informisani o postojanju državnih obrazovnih politika za poboljšanje pristupa Roma obrazovanju. Ministarstvo prosvete treba da pruži bolju obuku nadzornicima i da im dâ jasan mandat da identifikuju i rešavaju slučajeve diskriminacije.

1.2 Preporuke

1.2.1 Preporuke o praćenju i evaluaciji

Prikupljanje podataka

Ministarstvo prosvete RS* treba da uradi sledeće:

1. Da obezbedi da Jedinstveni informacioni sistem u obrazovanju sadrži potpune i pouzdane podatke o obrazovanju učenika romske nacionalnosti, da obezbedi sistematsko praćenje kvaliteta obrazovanja koje im se pruža, s ciljem da se poboljša kvalitet njihovog obrazovanja.
2. Da redovne godišnje izveštaje koji sadrže informacije o obrazovanju romske dece učini raspoloživim javnosti i besplatno pristupačnim svim relevantnim i zainteresovanim akterima.

* U ovoj studiji će se najčešće koristiti ovaj, kraći (i sadašnji, od 2007) naziv nadležnog ministarstva, koje je u mandatu prethodne vlade (2004–2007. godine) nosilo naziv „Ministarstvo prosvete i sporta“.

3. Da preduzme korake da se poboljša prikupljanje opštih podataka koji su razvrstani prema etničkim grupama, uključujući Rome i druge etničke manjine, s adekvatnim garancijama za zaštitu osetljivih podataka i identiteta i privatnosti pojedinaca.

4. Da osmisli procedure i mehanizme za prikupljanje podataka o obrazovanju, da te podatke o obrazovanju, razvrstane na osnovu etničke pripadnosti i pola, učini raspoloživim javnosti.

Praćenje i evaluacija

Ministarstvo prosvete RS treba da uradi sledeće:

5. Da redovno prati i evaluira implementaciju *Jedinstvenog akcionog plana za unapređivanje obrazovanja Roma u Srbiji*¹ (dalje u tekstu: *Jedinstveni akcioni plan*), revidira njegove prioritete, mere i aktivnosti u skladu sa stvarnim postignućima.

6. Da osmisli jasne pokazatelje koji će omogućiti praćenje i evaluaciju implementacije obrazovnih inicijativa vezanih za Rome.

7. Da evaluira rezultate uvođenja „nulte godine“ u saradnji sa školama, vrtićima i predstavnicima romske zajednice; i, na osnovu ove evaluacije, da osmisli akcioni plan da se poboljša inkluzija romske dece.

Stručno-pedagoški nadzor treba da uradi sledeće:

8. Da ustanovi jasan sistem praćenja i kažnjavanja diskriminacije u obrazovanju.

Organizacije civilnog društva treba da urade sledeće:

9. Da prate i izveštavaju o pojavi segregisanih odeljenja i škola i da svoja istraživanja učine raspoloživim javnosti i tvorcima obrazovne politike.

1.2.2 Preporuke za poboljšanje pristupa obrazovanju

Strukturalna ograničenja, pravne i administrativne pretpostavke, troškovi

Vlada Republike Srbije treba da uradi sledeće:

10. Da donese propise koji će omogućiti upis dece sa nepotpunim ličnim dokumentima u predškolske ustanove i škole, i ustanovi zakonske kriterijume za prioritetni upis ugrožene dece u predškolske ustanove (ova mera je već predviđena *Jedinstvenim akcionim planom* u okviru grupe mera za obezbeđivanje zakonske regulative za nesegregisano uključivanje i kontinuirano školovanje).

Ministarstvo prosvete RS treba da uradi sledeće:

11. Dok se ne donesu obavezujući zakonski propisi, da pošalje preporuku svim školama da dozvole upis dece s nepotpunom ličnom dokumentacijom u predškolske ustanove i osnovne škole.

¹ *Jedinstveni akcioni plan za unapređivanje obrazovanja Roma u Srbiji*, Vlada RS, Beograd, 27. 1. 2005.

12. Da pruži finansijske i druge podsticaje predškolskim ustanovama da upisuju decu iz ugroženih porodica kako bi se suzbila tendencija predškolskih ustanova da prioritet daju porodicama čija oba roditelja rade.

13. Da sprovede mere koje bi obezbedile da sva romska deca imaju pristup besplatnom celodnevnom programu dve godine pred polazak u školu i da postoji dovoljan broj mesta da se prime sva romska deca (sprovođenje ovih mera je predviđeno *Jedinstvenim akcionim planom* u okviru grupe mera za obezbeđivanje zakonske regulative za neselegisano uključivanje i kontinuirano školovanje).

14. Da pruži finansijske i druge podsticaje školama i lokalnoj samoupravi, uz aktivno učešće romskih NVO i drugih organizacija, da u svojoj sredini aktivno identifikuju romsku decu koja su ostala van sistema obrazovanja i da obezbede njihov upis u školu.

15. Da obezbedi da redovne osnovne škole budu u stanju da pruže iste beneficije ugroženoj deci kao i specijalne škole za mentalno nedovoljno razvijenu decu (na primer, besplatne školske obroke i školski pribor, uključujući udžbenike), tako da te beneficije ne predstavljaju podsticaj ugroženim porodicama da šalju svoju decu u specijalne, a ne u redovne osnovne škole.

16. Da uspostavi nacionalni sistem za besplatno deljenje neophodnih nastavnih sredstava (posebno udžbenika i vežbanki) ugroženoj deci u osnovnim školama.

Stambena segregacija i geografska izolacija

Ministarstvo prosvete RS treba da uradi sledeće:

17. Da definiše i sprovede konkretne mere za sprečavanje segregacije i ustanovljavanje mehanizama desegregacije; a naročito da pruži pomoć predškolskim i školskim ustanovama u kojima su deca pretežno ili isključivo Romi da osmisle programe desegregacije (ova mera je predviđena *Jedinstvenim akcionim planom* u okviru grupe mera za obezbeđivanje zakonske regulative za neselegisano uključivanje i kontinuirano školovanje).

18. Da redefiniše lokalne mreže škola tako da učenici iz stambeno segregisanih romskih zajednica budu ravnopravno raspoređeni u školama u lokalnoj sredini.

19. Da dalje izmeni novi Nacrt zakona o predškolskom vaspitanju i obrazovanju tako što će uvesti besplatan prevoz za romsku decu iz naselja koja su kilometar ili više udaljena od najbliže predškolske ustanove.

20. Da ustanovi sistem kontinuiranog praćenja segregacije u obrazovnim ustanovama.

21. Da pokrene profesionalnu i javnu debatu o problemu segregacije.

Procedure raspoređivanja u škole i odeljenja

Vlada Republike Srbije treba da uradi sledeće:

22. Da zakonski omogući prisustvo prevodilaca za romski jezik prilikom testiranja romske dece sa nedovoljnim znanjem srpskog jezika, kao i pred medicinskom komisijom (Komisija

za kategorizaciju dece sa teškoćama u razvoju, tj. „Komisija za kategorizaciju“) koja procenjuje i donosi odluku o upućivanju dece u specijalne škole.

23. Da donese zvanične propise koji će zabraniti formiranje specijalnih ili segregisanih „romskih“ odeljenja u osnovnim školama.

Ministarstvo prosvete RS treba da uradi sledeće:

24. Da unapredi kvalitet testiranja pred polazak u osnovnu školu kako bi se sprečilo neopravdano upućivanje romske dece u specijalne škole i da obezbedi da se sva romska deca, koja bi uz dodatnu podršku nastavnika i škole mogla da se školuju u redovnoj školi, i upišu u redovne škole (pri čemu bi rezultati testiranja služili kao osnova za pripremu škole i nastavnika za pružanje odgovarajuće podrške deci).

25. Da osmisli mehanizme za ponovno testiranje dece koja su već poslata u specijalne škole i škole za obrazovanje odraslih, i da im omogući adekvatnu pomoć u obrazovanju kako bi se pomogao njihov povratak u redovni školski sistem.

26. Da ponovo proceni dijagnostička i ocenjivačka sredstva i instrumente koji se koriste za testiranje dece sa posebnim obrazovnim potrebama, posebno u pogledu kulturološke pristrasnosti.

27. Da obezbedi obuku za medicinske komisije (Komisije za kategorizaciju dece sa teškoćama u razvoju, tj. „Komisije za kategorizaciju“) i da podigne nivo svesti o realnosti jezičkih poteškoća i poteškoća u pogledu kulturnog konteksta koje mogu da utiču na rezultate dece na testovima.

28. Da osmisli jasnu politiku i procedure za premeštanje dece iz specijalnih u redovne škole ili iz segregisanih u mešovita odeljenja.

29. Da onemogući upis romske dece školskog uzrasta u škole za obrazovanje odraslih i da premesti one učenike koji su školskog uzrasta iz ovih škola u redovne škole.

Jezik

Ministarstvo prosvete RS treba da uradi sledeće:

30. Da osmisli predškolske programe koji jačaju osposobljenost i pripremljenost romske dece za školu stavljanjem posebnog naglaska na učenje jezika.

31. Da uvede izborni predmet „Romski jezik sa elementima nacionalne kulture“ u osnovne škole na osnovu modela razvijenog u Vojvodini i da stvori neophodne preduslove za njegovo uvođenje u celoj Srbiji.

32. Da podrži i podstakne programe za stručno usavršavanje nastavnika o učenju jezika i metodama bilingvalnog obrazovanja.

33. Da utiče na nastavničke fakultete da osmisle odgovarajuće kurseve/smerove za obrazovanje nastavnika romskog jezika.

1.2.3 Preporuke za poboljšanje kvaliteta obrazovanja

Školski objekti i ljudski resursi

Ministarstvo prosvete RS treba da uradi sledeće:

34. Da dodeli finansijska sredstva za rekonstrukciju i održavanje školske infrastrukture u nerazvijenim područjima i regionima kako bi se ona dovela na isti nivo kao infrastruktura škola na drugim mestima.

35. Da stane na put procesu „seobe belih učenika“ tako što će poboljšati kvalitet obrazovanja pružanjem podsticaja nastavnicima zaposlenim u školama kojima gravitira veći broj romske dece; takvi podsticaji treba da budu povezani s nastojanjem da se obezbedi veći kvalitet obrazovanja romske dece.

36. Da obezbedi formalne uslove za hitno sprovođenje mere zapošljavanja romskih asistenata u nastavi u predškolskim i osnovnoškolskim ustanovama (što je predviđeno Jedinstvenim akcionim planom u okviru grupe mera za obezbeđivanje zakonske regulative za nesegregisano uključivanje i kontinuirano obrazovanje).

37. Da definiše kriterijume, procedure i opis posla, kao i da obezbedi finansiranje romskih asistenata u nastavi, da obezbedi njihovu kontinuiranu obuku i podršku kroz mentorstvo iskusnijih romskih asistenata u nastavi.

Kurikularni standardi

Ministarstvo prosvete RS treba da uradi sledeće:

38. Da se definišu kurikularni standardi i standardi kvaliteta udžbenika na nacionalnom nivou.

39. Da odredi kriterijume na osnovu kojih nastavnici treba da vrednuju i ocenjuju školska postignuća učenika i da spreči subjektivno snižavanje očekivanja od romskih učenika.

40. Da uvede standardizovano testiranje za nezavisnu procenu školskog postignuća učenika.

41. Da revidira nastavne planove i programe za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje kako bi se obezbedila ravnopravnija zastupljenost različitih kultura i pružila podrška razvoju multikulturalizma u Srbiji.

42. Da obezbedi da kriterijumi za osmišljavanje, pisanje i odabiranje udžbenika sadrže kriterijume kao što su pitanja etničke raznolikosti na svim školskim nivoima i da elementi nacionalnih kultura (uključujući romsku) budu uključeni u obavezne nastavne programe.

43. Da akredituje i podrži kvalitetne kurseve za stručno usavršavanje nastavnika i kvalitetna nastavna sredstva koja izrađuju nevladine organizacije a koja sadrže osvrt na romsku istoriju, kulturu i vrednosti, te da podrži njihovo distribuiranje školama u Srbiji.

44. Da obuči ekspertske tim na nacionalnom nivou koji će osmišljavati multikulturalna nastavna sredstva uzimajući u obzir iskustva univerzitetskih centara sa dugogodišnjim iskustvom na području romologije.

Pedagoška praksa u učionici

Ministarstvo prosvete RS treba da uradi sledeće:

45. Da urgentno stvori sistem stručnog usavršavanja nastavnika, sa jasnim kriterijumima za akreditaciju programa i usluga za stručno usavršavanje nastavnika, i da omogući da, pored državnih institucija, nevladine organizacije i fakulteti takođe budu u mogućnosti da pružaju te usluge.

46. Da stvori sistem koji će obezbediti kontinuirano stručno usavršavanje nastavnika, prosvetnih savetnika i inspektora i direktora škola tokom školovanja i tokom rada u sledećim oblastima: pedagogija usmerena ka detetu, interaktivne nastavne metode, individualizovan pristup, obrazovanje protiv predrasuda, metode za učenje drugog jezika, multikulturalno obrazovanje i efektivni načini angažovanja roditelja i zajednica.

47. Da akredituje tela i organizacije za programe za stručno usavršavanje zaposlenih koji nude nove modele i prakse u pogledu upravljanja školom, nastave usmerene ka učenicima i uključivanja roditelja i zajednice.

48. Da se obezbedi da stručno-pedagoški nadzor bude uspešniji u identifikovanju problema u obezbeđivanju kvalitetnog obrazovanja za romsku decu, kao i u pružanju podrške školama i nastavnicima za unapređivanje kvaliteta obrazovanja romskih učenika.

Upravni i stručno-pedagoški nadzor treba da uradi sledeće:

49. Da podrži i pomogne školskom rukovodstvu i nastavnom kadru da odgovori na potrebe romskih učenika sačinjavanjem godišnjeg plana rada, prilagođavanjem nastavnih planova i programa i uvođenjem vannastavnih aktivnosti.

50. Da pruži mogućnost budućim nastavnicima da steknu iskustvo u stvarnom obrazovnom okruženju (školama i predškolskim ustanovama), posebno sa decom iz ugroženih zajednica.

51. Da organizuje programe za stručno usavršavanje zaposlenih u upravi škole i nastavnog osoblja o specifičnostima problema sa kojima se romska zajednica suočava u obrazovanju.

52. Da ohrabri školski menadžment i nastavnike da koriste programe za stručno usavršavanje u domenu obrazovanja dece iz ugroženih zajednica koje su razvili fakulteti i nevladine organizacije.

53. Da se obezbedi primena postojećih zakonskih propisa koji se odnose na ravnopravnost i diskriminaciju, i da kazni sve slučajeve u kojima predškolske ustanove i škole pružaju niži kvalitet obrazovanja romskoj deci i deci iz siromašnih porodica.

Nastavnički fakulteti treba da urade sledeće:

54. Da senzitivšu univerzitetske profesore za obrazovne potrebe Roma i važnost bilingvalnog obrazovanja, u nameri da se izmeni nastavni plan i program nastavničkih fakulteta i uvedu novi kursevi koji bi pomogli da se obrazuje kompetentan nastavnički kadar za rad sa romskom decom.

55. Da uključe teoriju i praksu samoevaluacije škola, školskog razvojnog planiranja i usavršavanja kvaliteta škole u zvanični plan i program nastavničkih fakulteta.

Odnosi škole i zajednice

Ministarstvo prosvete treba da uradi sledeće:

56. Da ohrabri i bolje iskoristi iskustva i stručnost civilnog sektora za poboljšanje dostupnosti i kvaliteta obrazovanja za romsku decu, u saradnji sa relevantnim akterima na nivou zajednice.

Stručno-pedagoški nadzor treba da uradi sledeće:

57. Da pruži podršku školama da pronađu kreativne načine da uključe roditelje i zajednice u život škole i nastavni proces.

Diskriminišući stavovi

Vlada Republike Srbije treba da uradi sledeće:

58. Da bez odlaganja donese sveobuhvatne zakonske propise protiv diskriminacije, uključujući diskriminaciju u oblasti obrazovanja, i da obezbedi njihovo delotvorno sprovođenje.

Ministarstvo prosvete RS treba da uradi sledeće:

59. Da prevede antidiskriminatorne odredbe Zakona o slobodi i zaštiti prava nacionalnih manjina i Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja u praktične mehanizme i procedure, kao i da obezbedi njihovo delotvorno sprovođenje.

60. Da informiše nastavni kadar, učenike i roditelje o njihovim pravima u obrazovanju i u pogledu zaštite od diskriminacije.

Prosvetna inspekcija

Ministarstvo prosvete RS treba da uradi sledeće:

61. Da obezbedi odgovarajući autoritet i podršku stručno-pedagoškom nadzoru da njegovi predstavnici deluju kao mentori i podrška školama i nastavnicima i da vrše monitoring barijera i prepreka za kvalitetno obrazovanje za Rome.

62. Da informiše nadzornike o obrazovnim inicijativama vezanim za Rome, koje su sastavni deo zvanične obrazovne politike, kako bi oni mogli da prate njihovo sprovođenje.

Upravni nadzor treba da uradi sledeće:

63. Da da instrukcije inspektorima kako da bolje raspoznaju i kazne slučajeve diskriminacije učenika koji pripadaju manjinskim zajednicama.

2. OSNOVNI OBRAZOVNI POKAZATELJI

Kao i u većini drugih zemalja, o Romima u sistemu obrazovanja u Srbiji nema pouzdanih podataka. Postojeće procene treba uzimati sa velikom merom opreza, ali se vlada i nevladine organizacije generalno slažu da u Srbiji živi oko 500.000 Roma. Samo oko dva posto dece odgovarajućeg uzrasta nalazi se u sistemu predškolskog vaspitanja, a manje od 40 procenata uključeno je u osnovno obrazovanje. Između 70 i 90 posto romske dece koja se upišu u osnovnu školu u nekom momentu se ispisuje iz škole. Po zvaničnom popisu, preko 60 procenata Roma nije završilo čak ni osnovnu školu. Zbog toga je potrebno hitno angažovanje vlade kako bi se obezbedilo da buduće generacije Roma dobiju kvalitetno obrazovanje koje će im omogućiti veću zaposlenost i aktivno učešće u društvu.

Iako ne postoje podaci o razmerama segregacije romske dece u obrazovanju u Srbiji, postoje svedočanstva koja ukazuju na njeno postojanje. Najčešći oblici segregacije su sledeći: segregacija dece u posebna odeljenja u redovnim školama; segregacija dece u specijalne škole za mentalno nedovoljno razvijenu decu – često kao posledica neprikladnih procedura kategorizacije; segregacija kroz uključivanje u sistem za obrazovanje odraslih, gde se romska deca mlađa od 15 godina smestaju u škole za obrazovanje odraslih, koje rade po skraćenom nastavnom planu i programu. Po zvaničnim podacima, postoji samo jedna segregisana škola u Srbiji, osnovna škola „Vuk Karadžić“ u Nišu. Ipak, zbog nepostojanja istraživanja i praćenja u čitavoj zemlji, istinske razmere ovog problema nisu poznate. Iako segregacija u redovnim školama u Srbiji možda nije tako čest fenomen kao u drugim zemljama, postojanje drugih oblika segregacije ukazuje na neuspeh redovnog sistema da na odgovarajući način obrazuje različite vrste stanovništva u Srbiji i ukazuje na sistemsku slabost, o kojoj svedoči činjenica da se procenjuje da Romi čine 50 do 80 odsto dece koja se upisuju u specijalne škole.

2.1 Prikupljanje podataka

Kao i u većini drugih zemalja, o Romima u obrazovnom sistemu u Srbiji ne postoje pouzdani podaci. Neki od glavnih razloga za nepostojanje pouzdanih i validnih podataka jesu sledeći: nedostatak ličnih dokumenata i/ili prijave boravka Roma, mobilnost mnogih porodica koje tragaju za sezonskim poslovima i široko rasprostranjena suzdržanost Roma da se izjasne kao Romi, koja je prouzrokovana postojanjem različitih negativnih predrasuda i stereotipa o Romima.²

Nedostatak podataka o obrazovanju Roma takođe je posledica donekle arbitrarnog tumačenja odredaba Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja,³ koje navodno ne

² Petar Lađević, sekretar Republičkog saveta za manjine, sastanak na kojem je predstavljena radna strategija Romskog obrazovnog fonda (Roma Education Fund – REF) za Srbiju, koji je održan u Ministarstvu za ljudska i manjinska prava DZSCG, Beograd, 20. april 2006.

³ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, *Službeni glasnik Republike Srbije* (dalje u tekstu: *Službeni glasnik RS*), br. 62/03 (stupio na snagu 25. maja 2003), 64/03, i Zakon o izmenama i dopunama Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, 58/04 i 62/04 (stupio na snagu 5. juna 2004. godine) – dalje u tekstu: Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja.

dopuštaju prikupljanje podataka na etničkoj osnovi, mada ne postoji zakonski propis koji bi u Srbiji izričito branio prikupljanje podataka na etničkoj osnovi.

Informacioni sistem u obrazovanju Republike Srbije⁴ trenutno je u procesu razvoja u okviru Projekta za unapređenje obrazovanja (Education Improvement Project) (2002–2006), koji je podržala Svetska banka. Informacioni sistem u obrazovanju je baza podataka koja sadrži informacije o svim učenicima, nastavnicima i drugim zaposlenim u školama; u njemu su takođe prikazani finansijski pokazatelji, kao što su školski budžeti. Jedinstveni informacioni sistem u obrazovanju trebalo bi da se redovno ažurira kako bi u svakom trenutku mogao da pruži pouzdane podatke o svim važnim aspektima obrazovnog sistema. Ako se valjano sprovede, ovaj sistem bi verovatno mogao da obezbedi osnovu za praćenje poboljšanja školskih postignuća učenikâ romske nacionalnosti.

2.2 Podaci o romskoj populaciji

Prema poslednjem popisu stanovništva iz 2002. godine (dalje u tekstu: Popis iz 2002), u Srbiji živi 7.498.001 stanovnik, od čega Romi čine 1,44 procenta (108.193).⁵ Ipak, i vlada i nevladine organizacije priznaju da je broj Roma po Popisu iz 2002. manji nego što stvarno jeste.⁶

Postoje različite nezvanične procene veličine romske populacije, ali se njihova validnost dovodi u pitanje zbog velikog broja neprijavljenih osoba, posebno onih koji su došli u Srbiju tokom devedesetih godina kao izbeglice ili interno raseljena lica (IRL) iz drugih zemalja bivše Jugoslavije i sa teritorije Kosova. Osim toga, od 2000. godine nadalje počela je repatrijacija Roma iz zemalja Evropske unije (EU), što je kao posledicu imalo desetine hiljada novih pridošlica, osoba koje, takođe, često nemaju dokumenta.⁷ Neki procenjuju da je ukupan broj Roma u Srbiji možda čak 800.000. Ipak, konsolidovana procena je da ih ima između 450.000 i 500.000,⁸ ili nešto preko 6 posto ukupnog stanovništva, dok bi minimalna procena romske populacije u Srbiji iznosila oko 250.000 stanovnika (koliko je

⁴ Više detalja o Jedinstvenom informacionom sistemu u obrazovanju na srpskom jeziku može se pronaći na internet-sajtu Ministarstva prosvete (i sporta) RS, na: <http://www.mps.sr.gov.yu/code/navigate.php?Id=441> (pristupljeno 1. marta 2007. godine).

⁵ Zavod za statistiku Republike Srbije, informacija dostupna na srpskom jeziku na: <http://webrzs.statserb.sr.gov.yu/axd/index.php> (pristupljeno 7. marta 2007).

⁶ Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Državne zajednice SCG, *Nacionalne manjine u SR Jugoslaviji*, Beograd, 2001. (dalje u tekstu: Savezno ministarstvo za nacionalne i etničke zajednice, *Nacionalne manjine*).

⁷ Izveštaj jedne nevladine organizacije sugerise da je u sklopu procesa repatrijacije samo iz Nemačke vraćeno u Srbiju oko 11.000 Roma (u periodu 2000–2004), a o drugim zemljama EU nema podataka. Vidi: „Save the Children“ i Centar za prava deteta, *Više od nezvanične procene – položaj romske dece u Srbiji*, Beograd, Save the Children, Srbija, 2006. (dalje u tekstu: „Save the Children“ i Centar za prava deteta, *Više od nezvanične procene*), str. 8.

⁸ Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Državne zajednice SCG, *Nacionalne manjine*.

utvrđeno u istraživanju koje je realizovano za potrebe Ministarstva za ljudska i manjinska prava Državne zajednice SCG).

Prema zvaničnoj statistici (Popis iz 2002), 15,4 posto romskog stanovništva (od ukupno 108.193 stanovnika) predškolskog je uzrasta, u starosnoj dobi do šest godina (vidi tabelu 1). S obzirom na to da se nezvanične procene ukupne romske populacije kreću od 250.000 (procena I) do 500.000 (procena II), odgovarajući broj romske dece predškolskog uzrasta bio bi između 38.500 i 77.000,⁹ od kojih bi od 22.000 do 44.000 bilo između tri i šest godina starosti (vidi tabelu 2).

Po Popisu iz 2002. romska deca osnovnoškolskog uzrasta (od 7 do 14 godina starosti) čine 16,4 odsto ukupne romske populacije (vidi tabelu 1). Uzimajući u obzir nezvanične procene da je ukupna romska populacija između 250.000 do 500.000 pripadnika, pravi broj romske dece koja bi trebalo da su obuhvaćena osnovnim obrazovanjem mogao bi da bude od 41.000 do 82.000; od njih bi između 5.125 i 10.250 dece moglo da ima sedam godina, dakle da bude u uzrastu predviđenom da se upiše u prvi razred osnovne škole svake školske godine (vidi tabelu 2).

Tabela 1. Zvanična statistika o starosnoj strukturi mladih od 20 godina – za Rome i za celokupnu populaciju (2002)

Starosna grupa (godine)	Nacionalni nivo		Romi	
	ukupno	procenti	ukupno	procenti
0–4	342.344	4,6%	12.287	11,4%
5–9	394.596	5,3%	11.545	10,7%
10–14	439.830	5,9%	10.573	9,8%
15–19	495.651	6,6%	10.099	9,3%
Ukupno mladi od 20 godina	1.672.421	22,4%	44.504	41,2%
0–6 (procena)	515.858	6,9%	16.682	15,4%
3–6 (procena)	294.776	3,9%	9.533	8,8%
7–14 (procena)	667.540	8,9%	17.694	16,4%

Izvor: Popis iz 2002.

⁹ Ako 15,4 procenata Roma pripada starosnoj grupi od 0 do 6 godina, onda se procena broja romske dece u toj starosnoj grupi dobija tako što se ovaj procent primenjuje na 250.000 odnosno 500.000 (dve nezvanične procene ukupnog romskog stanovništva).

Tabela 2. Procena broja romske dece predškolskog i osnovnoškolskog uzrasta

Starosna grupa (godine)	Zvanična statistika (Popis iz 2002)	Nezvanična procena I (minimalna)	Nezvanična procena II (maksimalna)
0–6	16.682	38.500	77.000
3–6	9.533	22.000	44.000
7–14	17.694	41.000	82.000
7	2.309	5.125	10.250
ukupna romska populacija	108.193	250.000	500.000

Izvor: Popis iz 2002; Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Državne zajednice SCG¹⁰

Poređenje podataka Popisa stanovništva iz 1991.¹¹ i Popisa stanovništva iz 2002. godine otkriva da se broj neromske dece smanjio za oko 2 procenta po godini, dok se broj romske dece povećao za oko 1,5 posto po godini. Svako planiranje obrazovne politike koje ima cilj da poveća obuhvat romske dece treba da uzme u obzir ovaj trend, kao i mogućnost da narednih godina može doći do značajnog priliva dece školskog uzrasta usled masovne readmisije Roma iz zemalja EU.

2.2.1 Romska dece u predškolskom vaspitanju

Po analizi UNICEF-a, 11,8 posto sve dece ispod tri godine starosti i 44,4 posto dece uzrasta između tri i šest godina obuhvaćeno je predškolskim vaspitanjem; ukupno, dakle, oko 30 posto ukupnog stanovništva mlađeg od sedam godina u Srbiji obuhvaćeno je predškolskim vaspitanjem.¹² Ove podatke potkrepljuju i podaci dobijeni od Zavoda za statistiku Republike Srbije.¹³

Ne postoje zasebni zvanični podaci o predškolskom vaspitanju (dece mlađe od sedam godina) za decu romske nacionalnosti. Ipak, prema rečima jednog predstavnika Nacionalnog

¹⁰ Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Državne zajednice SCG, *Nacionalne manjine*.

¹¹ Zavod za statistiku Republike Srbije, informacija dostupna na srpskom jeziku na: <http://webrzs.statserb.sr.gov.yu/axd/index.php> (pristupljeno 7. marta 2007) – dalje u tekstu: Popis iz 1991.

¹² UNICEF, *Comprehensive Analysis of Primary Education in the Federal Republic of Yugoslavia (Sveobuhvatna analiza osnovnog obrazovanja u Srbiji)*, Beograd, UNICEF, 2001, dostupno na: http://www.unicef.org/serbia/resources_868.html (pristupljeno 2. marta 2007. godine) (dalje u tekstu: UNICEF, *Comprehensive Analysis of Primary Education*).

¹³ Na primer, 2003. godine bilo je otprilike 160.000 dece koja su obuhvaćena predškolskim ustanovama, što je oko 30 posto dece mlađe od sedam godina – Zavod za statistiku Republike Srbije, podatak dostupan na: srpskom jeziku na: <http://webrzs.statserb.sr.gov.yu/axd/index.php> (pristupljeno 8. marta 2007).

saveta romske nacionalne manjine,¹⁴ nema romske dece koja se upisuju u predškolske ustanove pre nego što napune šest godina, a čak i među šestogodišnjacima tek je vrlo mali broj obuhvaćen predškolskim vaspitanjem.¹⁵

Rezultati do kojih je došla studija „Romi i obrazovanje“ govore da predškolske ustanove pohađa oko sedam procenata romske dece predškolskog uzrasta.¹⁶ Ovaj udeo je mnogo niži od onog za ukupno stanovništvo (27 posto).¹⁷ Ipak, čak je i ova cifra od sedam posto po svoj prilici precenjena, pošto je uzorak obuhvatio ispitanike iz četiri velika grada. Studija *Needs Assessment*, koju je izradio Romski obrazovni fond (Roma Education Fund – REF) kao deo priprema za „Dekadu inkluzije Roma 2005–2015“,¹⁸ utvrdila je da oko 1.000 romske dece pohađa predškolske programe koje su osmislile i koje sprovode nevladine organizacije; ovo predstavlja od 1,3 do 2,6 posto romske dece u uzrastu do šest godina (tabela 2).¹⁹ Ipak, projekti NVO nisu sistemsko rešenje i ne postoje garancije da će se ovi projekti nastaviti i u budućnosti. Na primer, u Beogradu dve predškolske ustanove koje su osnovane u romskim naseljima i koji su primenjivale metodologiju „Step by Step (Korak po korak)“²⁰ u okviru programa pod nazivom „Dečji vrtić kao porodični centar prilagođen potrebama romske zajednice“ zatvorene su kada se program završio.²¹

Postoje očekivanja da će se situacija u odnosu na obuhvat romske dece predškolskim ustanovama popraviti sa uvođenjem, počev od školske 2006/07. godine, obaveznog i besplatnog „nultog razreda“. ²² Međutim, zbog ograničenih kapaciteta predškolskih ustanova i činjenice da u mnogim slučajevima predškolske ustanove nisu geografski pristupačne svim zajednica-

¹⁴ Po članu 19 Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina: „Pripadnici nacionalnih manjina mogu birati nacionalne savete [...] s ciljem da ostvare prava samouprave u pogledu korišćenja maternjeg jezika i pisma, obrazovanja, informisanja i kulture.“ Prvi romski nacionalni savet izabran je maja 2003. godine.

¹⁵ Intervju sa Ljuanom Kokom, predsednikom Izvršnog odbora Nacionalnog saveta romske nacionalne manjine, Beograd, 12. mart 2006. godine.

¹⁶ N. Kočić-Rakočević i A. Miljević, *Roma and Education (Romi i obrazovanje)*, Beograd, Dečji romski centar, 2003. (dalje u tekstu: Kočić-Rakočević i Miljević, *Roma and Education*).

¹⁷ Kočić-Rakočević i Miljević, *Roma and Education*.

¹⁸ „Dekada inkluzije Roma 2005–2015“, inicijativa koju podržavaju Institut za otvoreno društvo (Open Society Institute – OSI) i Svetska banka, predstavlja međunarodnu inicijativu u cilju sprečavanja diskriminacije i obezbeđivanja uslova za ostvarivanje prava i jednake dostupnosti obrazovanja, stanovanja, zapošljavanja i zdravstvene zaštite za Rome. Dekadu, koja je pokrenuta februara 2005. godine i kojoj je devet zemalja centralne i istočne Evrope dalo podršku, podržavaju i Evropska komisija, Savet Evrope, Razvojna banka Saveta Evrope i Program za razvoj Ujedinjenih nacija. Za ostale detalje vidi veb-sajt Dekade (www.romadecade.org).

¹⁹ M. Mihajlović, *Needs Assessment Study for the Roma Education Fund – Serbia (without Kosovo)*, Beograd, Svetska banka, 2004. (dalje u tekstu: Svetska banka, *Needs Assessment Serbia*).

²⁰ „Korak po korak“ je obrazovni program usmeren na dete koji se zasniva na interaktivnim metodama nastave i individualizovanom obrazovnom pristupu.

²¹ Intervju sa Milenom Mihajlović, direktorkom Centra za interaktivnu pedagogiju (CIP), Beograd, 28. novembra 2006.

²² Po članu 85 Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, pripremni program za osnovnu školu (najmanje šest meseci po četiri sata dnevno) predstavlja deo predškolskog vaspitanja.

ma (pogotovu segregisanim romskim naseljima), postoji bojazan da ova mera neće dovesti do značajnijeg poboljšanja obuhvata romske dece.

2.2.2 Romska deca u osnovnom obrazovanju

Određeni podaci o broju romske dece u osnovnom obrazovanju postoje, ali su nesistematični. Na primer, postoje podaci za školsku 2002/03. godinu²³ o učenicima romske nacionalnosti u pojedinim razredima osnovne škole (vidi tabelu 3). Ukupno je 16.337 učenika Roma te godine bilo obuhvaćeno osnovnim obrazovanjem (uključujući 2.105 učenika u specijalnim školama),²⁴ što predstavlja od 2,0 do 2,4 odsto učenika romske nacionalnosti u odnosu na ukupnu populaciju osnovaca u Srbiji. Međutim, ne postoje slične informacije o drugim školskim godinama, tako da nije moguće izvesti bilo kakav zaključak o trendovima u pogledu upisa.

Tabela 3: Ukupan broj romskih i neromskih učenika u redovnom osnovnom obrazovanju – podaci razvrstani po razredima (školska 2002/03. godina)

Razred	neromi	Romi	
	ukupno	ukupno	procenti
I	84.096	3.206	3,81
II	82.804	2.348	2,84
III	83.120	1.882	2,26
IV	82.710	1.747	2,11
V	87.408	1.732	1,98
VI	85.686	1.355	1,58
VII	85.841	1.018	1,19
VIII	88.795	944	1,06
Ukupno	680.460	14.232	2,09

Izvor: Republički zavod za statistiku; i Ministarstvo prosvete i sporta RS²⁵

²³ Pripremni predškolski program postao je obavezan od školske 2006/07. godine i odnosi se (za tu godinu) na svu decu rođenu između 1. marta 2000. i 1. marta 2001.

²³ U to vreme je Tinde Kovač, viši prosvetni savetnik Romskog obrazovnog fonda, bila pomoćnik ministra prosvete i pokrenula je prikupljanje podataka. Podaci su navedeni na osnovu internog dokumenta.

²⁴ REF, *Needs Assessment Serbia*, str. 19.

²⁵ Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i Centar za istraživanje etniciteta, *Romska naselja, uslovi života i mogućnosti integracije Roma u Srbiji*, Beograd, 2002. (dalje u tekstu: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i Centar za istraživanje etniciteta, *Romska naselja*).

Pored toga, teško je proceniti koji je udeo romske dece stasale za upis (uzrasta između 7 i 14 godina) zapravo obuhvaćen osnovnim obrazovanjem. Prema zvaničnim statističkim podacima (tabela 4), u Srbiji bi moglo da bude oko 18.000 romske dece osnovnoškolskog uzrasta. Ako je osnovnim školama obuhvaćeno oko 16.500 (kao u slučaju školske 2002/03. godine), onda bi obuhvat bio relativno visok (oko 90%). Međutim, u odnosu na nezvanične procene, koje govore da je između 41.000 i 82.000 romske dece osnovnoškolskog uzrasta, moglo bi se reći da je više od polovine romske dece van osnovnog obrazovanja. Naime, ako se pretpostavi da romska populacija u Srbiji iznosi barem 250.000,²⁶ procena stope upisa ne prelazi 40 posto.

Tabela 4: Broj romske dece obuhvaćen osnovnim obrazovanjem

Procena populacije	Ukupna romska populacija	Veličina populacije romske dece uzrasta 7–14 godina	Procent romske dece obuhvaćene osnovnim obrazovanjem
Zvanični statistički podaci (Popis iz 2002)	108.193	17.694	92,3%
Nezvanična procena I (minimalna)	250.000	41.000	39,8%
Nezvanična procena II (maksimalna)	500.000	82.000	19,9%

Izvor: Popis stanovništva iz 2002. godine; i Ministarstvo za ljudska i manjinska prava SRS²⁷

Ipak, poput svih informacija vezanih za Rome, procene neto stope upisa treba sagledati u širem kontekstu. Tako, moguće objašnjenje za visoku stopu neto upisa po zvaničnoj statistici (oko 92 posto) može biti činjenica da ona uzima u obzir samo Rome koji su integrisani i koji su obuhvaćeni popisom stanovništva. Značajan deo romske populacije ostao je nepopisan (van društva u celini), pa se tako ne pojavljuje ni u zvaničnim podacima vezanim za obrazovanje. Stoga, u odnosu na broj romske dece koji nije obuhvaćen osnovnim obrazovanjem postoji značajna neusaglašenost između nezvaničnih procena (između 23.000 i 64.000) i zvanične statistike (1.300). Ova neusaglašenost odražava nepouzdanost statistike u pogledu Roma u Srbiji uopšte, što otežava planiranje mera i politika koje bi mogle dovesti do poboljšanja obuhvata romske dece osnovnim obrazovanjem.

²⁶ Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i Centar za istraživanje etniciteta, *Romska naselja*.

²⁷ Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i Centar za istraživanje etniciteta, *Romska naselja*.

2.3 Dužina školovanja i završavanje škole

Tabela 5 ilustruje obrazovni status odraslih pripadnika romske zajednice u Srbiji prema popisima stanovništva iz 1991. i 2002. godine. U toku ovog jedanaestogodišnjeg perioda došlo je do značajnog napretka u udelu Roma koji su se upisali u osnovnu školu (ali je nisu završili) – od 26,1 posto do 34,7 posto. Ipak, ukupna situacija se nije promenila; po oba ova popisa, oko 62 ili 63 posto Roma nije završilo čak ni osnovnu školu.

Tabela 5: Obrazovni status odraslog stanovništva (starijeg od 25 godina) – za nacionalnu i romsku populaciju (1991, 2001)

<i>Obrazovni status</i>	<i>Udeo stanovništva (procent)</i>		
	Romsko stanovništvo		Ukupno stanovništvo
<i>Obrazovni status</i>	1991.	2002.	2002.
Bez školske spreme	36,6	27,4	12,5
Nezavršena osnovna škola	26,1	34,8	20,5
Završena osnovna škola (8 razreda)	27,1	28,2	25
Završena srednja škola	8,1	9,2	32,2
Viša i visoka stručna sprema	0,9	0,4	8,9
Nepoznato	1,2	0,0	0,9
Ukupno	100	100	100

Izvor: Popisi stanovništva iz 1991. i 2002. godine

Rezultati ankete iz 2005. godine Programa za razvoj Ujedinjenih nacija pod nazivom „Vulnerable Groups in Central and Southeastern Europe (Vulnerabilne grupe u centralnoj i jugoistočnoj Evropi)“²⁸ pokazuju da Romi u Srbiji u obrazovanju provedu polovinu vremena koje provedu neromi nastanjeni u istim naseljima – 5,5 godina naspram 11 godina (tabela 6). Tako Romi u Srbiji u proseku ne završavaju čak ni osnovnu školu, što pokazuje kako država ne uspeva da obezbedi da romska deca steknu nivo obrazovanja koji im garantuje Ustav.²⁹

²⁸ UNDP, *Vulnerable Groups in Central and Southeastern Europe*, 2005. godine, dostupno na: <http://vulnerability.undp.sk/> (pristupljeno 1. marta 2007) – dalje u tekstu: UNDP, *Vulnerable Groups*.

²⁹ Ustav Republike Srbije, 1990. (dalje u tekstu: Ustav), Deo II: „Slobode, prava i dužnosti čoveka i građanina“, član 32: „Školovanje je svakom dostupno, pod jednakim uslovima. Osnovno školovanje je obavezno.“

Tabela 6: Dužina školovanja Roma i neroma (2005)

Dužina školovanja (godine)	Stanovništvo (uzrasta 6+)			
	Većina stanovništva koja živi u bliskom susedstvu s Romima		Romi	
	ukupno	procenti	ukupno	procenti
Nijedna	35	3	288	18
Do 5 godina	113	9	435	28
5–8	145	12	598	37
9–12	590	50	235	15
13–15	185	15	24	2
16+	134	11	0	0
Ukupno	1.202	100	1.580	100
Prosečna dužina	11		5,5	

Izvor: UNDP³⁰

Takođe se procenjuje da se romska deca u proseku upisuju u osnovnu školu na starijem uzrastu nego neromska; po procenama, oko 70 posto upisuje se u školu kad navrší sedam godina, oko 20 posto se upisuje kad napuni sedam i po godina, a oko 10 posto u uzrastu od osam godina.³¹

Prema Nacionalnom savetu romske nacionalne manjine, veliki broj romske dece koja se upišu u redovne osnovne škole ne završi osmi razred.³² Od onih koji se upišu značajan broj se ispiše iz škole već posle prvog razreda, a najdramatičnije osipanje iz škole počinje u drugom i trećem razredu, kada oko polovine romske dece upisane u osnovnu školu, kako se veruje, prekida svoje školovanje. Sledeća faza masovnog osipanja iz školskog sistema jeste između četvrtog i petog razreda osnovne škole, što se podudara sa prelaskom sa razredne nastave (jedan nastavnik za sve predmete) na predmetnu nastavu (različiti nastavnici za svaki predmet). Čini se da je za značajan broj romske dece ta prekretnica u stvari tačka na kojoj se prekida njihovo školovanje. Od onih koji nastave školovanje posle četvrtog razreda neki napuste školu posle šestog razreda, a samo oko deset posto upiše sedmi razred.

Za redovno školovanje koje se finansira iz javnih prihoda, građani ne plaćaju školarinu. Pripadnici drugih naroda i narodnosti imaju pravo na obrazovanje na svom jeziku, u skladu sa zakonom.“

³⁰ UNDP, *Vulnerable Groups*.

³¹ Intervju sa Ljuanom Kokom, predsednikom Izvršnog odbora Nacionalnog saveta Romske nacionalne manjine, 12. mart 2006. godine.

³² Intervju sa Ljuanom Kokom, predsednikom Izvršnog odbora Nacionalnog saveta Romske nacionalne manjine, 12. mart 2006. godine.

Drugim rečima, ako se desetoro romske dece upiše u osnovnu školu, petoro će upisati peti razred, ali će samo jedno upisati sedmi razred i možda završiti osnovnu školu.

Tabela 3 (gore) ilustruje stopu osipanja romske dece u okviru osnovnog obrazovanja. Školske 2002/03. godine 3.206 učenika romske nacionalnosti upisalo je prvi razred, ali su samo 944 pohađala osmi razred, što bi moglo ukazivati da samo 29,4 procenata romske dece koja upišu osnovnu školu stignu do završnog razreda.

Može se uočiti da postoji izvesna neusaglašenost u navedenim procenama osipanja romske dece, koja je prouzrokovana korišćenjem različitih izvora, pri čemu nijedan izvor ne nudi pouzdane i validne informacije. Ipak, moglo bi se zaključiti da se između 70 i 90 posto romske dece koja upišu osnovnu školu u nekom trenutku iz nje ispiše, za razliku od nacionalnog proseka, koji iznosi oko 4,4 posto.³³

Ovaj drastični jaz ukazuje na činjenicu da u Srbiji ne postoje efikasni mehanizmi neophodni da obezbede završetak obaveznog osnovnog obrazovanja za sve. (Za detalje o sistemu obrazovanja u Srbiji, uključujući uzrast koji je obuhvaćen osnovnim obrazovanjem, vidi Aneks 1.) Stoga je potreban čitav niz mera koje bi se pozabavile društvenim, porodičnim i obrazovnim faktorima što doprinose visokoj stopi osipanja iz školskog sistema među učenicima romske nacionalnosti.

2.4 Tipovi i razmere segregacije

Ne postoje precizni i sveobuhvatni podaci o razmerama segregacije u obrazovanju u Srbiji. Nedostatak podataka, međutim, nije pokazatelj da u Srbiji fenomen segregacije Roma nije značajan problem. Štaviše, potrebno je temeljnije i šire istraživanje o tipovima i razmerama segregacije.

2.4.1 Segregacija u predškolskim ustanovama

Ne postoje podaci o segregaciji romske dece u predškolskim ustanovama. Udeo romske dece koji je obuhvaćen predškolskim vaspitanjem jedva prelazi jedan posto. Međutim, nema podataka o tome da li su deca raspoređena u mešovite grupe ili se u vrtićima formiraju isključivo romske grupe. Takođe, romske nevladine organizacije nemaju podatke o vrtićima u koje su upisana samo ili većinom deca romske nacionalnosti.

U proteklih deset godina nevladin sektor je realizovao različite programe u oblasti predškolskog obrazovanja. Kao posebno uspešan predškolski program, prilagodljiv potrebama dece iz marginalizovanih sredina, može se izdvojiti program zasnovan na metodologiji „Korak po korak“ Instituta za otvoreno društvo. Fond za otvoreno društvo u saradnji sa partnerima, a u okviru projekta „Dečji vrtić kao porodični centar“, sprovodio je ovaj program, delom i u vrtićima koji su bili organizovani u romskim naseljima. To je pomoglo da se pristupačnost

³³ Podaci su za školsku 1999/2000. godinu. Institute for Statistics, *Education for All – Global Monitoring Report*, UNESCO, 2007, dostupno na: <http://gmr.uis.unesco.org/> (pristupljeno 1. marta 2007).

obrazovanja učini stvarnom, a poverenje porodica zbog slanja dece u predškolsku ustanovu kojoj veruju i koja se nalazi u lokalnoj sredini učinilo je da pohađanje ovih programa bude redovnije. Predškolske ustanove u lokalnoj zajednici otvorene su s ciljem da se obezbedi jednaka dostupnost predškolskog obrazovanja romskoj deci, da se, uz korišćenje adekvatne metodologije, deca pripreme za polazak u školu i da se tako spreči neopravdan upis u specijalne škole. Po podacima Centra za interaktivnu pedagogiju (CIP), pod čijim je stručnim vođenjem sproveden ovaj program, sva deca iz ovih grupa upisala su se u redovne škole i raspoređena su u nesegregisana odeljenja.

Osim toga, u protekle tri godine učinjeni su napori da se vrtići u lokalnim zajednicama integrišu u redovan predškolski sistem. Prelaz predškolskih grupa u redovne predškolske ustanove pomogao je da se promeni monoetnički sastav ovih grupa (sem u slučaju predškolske grupe u prethodno pomenutoj osnovnoj školi „Vuk Karadžić“).³⁴

2.4.2 Segregacija u osnovnom obrazovanju

Na osnovu podataka organizacija civilnog društva,³⁵ kao i Nacionalnog saveta romske nacionalne manjine i Saveznog ministarstva za ljudska i manjinska prava,³⁶ od školske 2002/03. godine do sada u osnovnom obrazovanju zabeleženi su sporadični slučajevi segregacije:

- segregisana odeljenja u tri osnovne škole: u Subotici (osnovna škola „Sečenji Istvan“), u Beogradu (osnovna škola „Vlada Obradović-Kameni“ – jedno odeljenje) i u Bujanovcu (osnovna škola „Branko Radičević“ – šest odeljenja od prvog do šestog razreda);
- segregisana osnovna škola u Nišu („Vuk Karadžić“, gde je preko 80 posto učenika romske nacionalnosti).

Centar za prava manjina zabeležio je da su predstavnici škole i nastavnici naveli sledeće razloge za formiranje takozvanih „romskih odeljenja“ u redovnim školama: deca nedovoljno znaju srpski ili mađarski jezik;³⁷ stariji uzrast dece upisane u prvi razred;³⁸ i ne-

³⁴ Centar za interaktivnu pedagogiju, *Izveštaji i interna evaluacija projekta „Dečji vrtić kao porodični centar“ u periodu 1997–2005*, Beograd, 2006.

³⁵ Na primer, Centra za prava manjina (CPM), Centra za interaktivnu pedagogiju (CIP), Romskog edukativnog centra (REC) i Dečjeg romskog centra (DRC).

³⁶ Pošto je prestala da postoji Državna zajednica Srbija i Crna Gora, na nivou Republike Srbije nije formirano nijedno ministarstvo sa odgovarajućom nadležnošću. Jedna od uredbi koje su donete kako bi se obezbedilo da Srbija nastavi da vrši nadležnost kao država naslednica Državne zajednice, koju je donela vlada Republike Srbije na sednici 8. juna 2006, bila je Uredba o osnivanju Službe za ljudska i manjinska prava, koja je delimično preuzela oblasti nadležnosti Ministarstva za ljudska i manjinska prava. Uredba o osnivanju Službe za ljudska i manjinska prava, *Službeni glasnik RS*, br. 49/2006.

³⁷ Ovaj problem postoji u određenim oblastima u Vojvodini, gde Romi pohađaju škole u kojima se nastava odvija na mađarskom jeziku.

³⁸ U nekim slučajevima, zbog intervencija NVO, škole su u prvi razred osnovne škole primale stariju romsku decu (u uzrastu od osam do deset godina).

godovanja neromskih roditelja, koji su tražili da romska deca budu odvojena u posebna odeljenja.³⁹

Ponekad je segregacija posledica zakasnelog upisa romske dece u školu (krajem septembra) kada su sva odeljenja već formirana. Prema podacima Ministarstva za ljudska i manjinska prava i Dečjeg romskog centra, to je bio slučaj u školama u Beogradu i Subotici.⁴⁰ Ministarstvo prosvete je poslalo dopis svim školama o opasnostima formiranja segregisanih odeljenja, ali ne postoje podaci koliko se ovo uputstvo sprovodi u praksi.⁴¹

Obrazovna politika u Srbiji (koja je detaljnije analizirana u 3. delu) eksplicitna je u zahtevu da se pri formiranju odeljenja poštuje princip nesegregacije. Ako su već oformljena segregisana odeljenja, predviđeno je uvođenje programa desegregacije. Ne postoje zakonski propisi koji se eksplicitno odnose na ovo pitanje. Ipak, dok se u potpunosti ne sprovede politika desegregacije, problem segregisanih odeljenja rešava se od slučaja do slučaja.

Tvrđi se da u Subotici i Beogradu više ne postoji nijedno segregisano odeljenje.⁴² Međutim, pojavljuju se nove škole sa segregisanim odeljenjima u nižim razredima osnovne škole, što je zabeleženo u Senti i Horgošu, a što ponovo ukazuje na nedostatak podataka kada je reč o segregaciji u Srbiji.⁴³

Iako ova pojava nije dovoljno istražena, uočeno je postojanje segregisanih odeljenja u seoskim školama. Ovo ilustruju istraživanja koja su na lokalnom nivou sprovedena u okviru ovog izveštaja 2006. godine.⁴⁴ Tako, se u isturenom odeljenju osnovne škole „Andra Savčić“ u selu Grabovica blizu Valjeva nalaze isključivo segregisana odeljenja, sa 95 posto romske dece od prvog do četvrtog razreda. Od petog razreda nadalje, deca putuju da bi pohađala nastavu u matičnoj osnovnoj školi, gde su raspoređena u etnički mešovita odeljenja. U intervjuima, međutim, roditelji naglašavaju kako bi više voleli da im deca nastave da pohađaju

³⁹ Intervju sa Petrom Antićem, direktorom Centra za prava manjina u Beogradu, 17. mart 2006.

⁴⁰ Intervju sa Anne-Maria Ćuković iz Sekretarijata za romsku obrazovnu strategiju, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Beograd, 23. marta 2006; intervju sa Milicom Simić, koordinatorkom Dečjeg romskog centra, Beograd, 13. mart 2006.

⁴¹ REF, *Draft Strategy for Serbia (Nacrt strategije za Srbiju)*, autor Tünde Kovač Cerović, predstavljeno na okruglom stolu u Ministarstvu za ljudska i manjinska prava, 20. april 2006.

⁴² Intervju sa Anne-Maria Ćuković iz Sekretarijata za romsku obrazovnu strategiju, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Beograd, 23. mart 2006; intervju sa Milicom Simić, koordinatorkom Dečjeg romskog centra, Beograd, 13. mart 2006.

⁴³ Okrugli sto koji je organizovao Institut za otvoreno društvo (Open Society Institute – OSI) iz Budimpešte, u saradnji sa Fondom za otvoreno društvo, Beograd, 31. oktobar 2006. Okrugli sto je organizovan da bi se obezbedila kritička analiza ovoga izveštaja u formi nacrtu. Među stručnjacima koji su prisustvovali bili su predstavnici Ministarstva prosvete, obrazovnih institucija, roditelja i nevladinih organizacija.

⁴⁴ Za izveštaj o svakoj zemlji u seriji izveštaja EUMAP-a o „Jednakom pristupu kvalitetnom obrazovanju za Rome“ sačinjene su tri studije slučajeva koje upotpunjavaju i potkrepljuju podatke koji su prikupljeni iz drugih izvora. Podaci iz studija slučajeva integrisani su u čitav tekst izveštaja o svakoj zemlji. Aneks 2 sadrži dodatne pojedinosti o svakoj lokaciji gde je rađena studija slučajeva. U Srbiji te tri lokacije su bile Niš, Valjevo i Zemun.

školu u seoskom izdvojenom odeljenju, pre svega zato što je blizu, a drugo, i zato što su tu „svi isti“.⁴⁵ Ovo može ukazivati na postojanje diskriminišućeg odnosa, koji romske učenike navodi da se osećaju neprijatno u školi gde su manjina (vidi takođe deo 3.8).

Generalno gledano, seoske škole u Srbiji suočavaju se sa složenim problemima zbog sve manjeg prirasta stanovništva i ovaj primer segregisanog odeljenja samo je jedan u nizu problema koje je teško rešiti. Drugi zabeležen slučaj su dva romska naselja blizu Brankovine u opštini Valjevo. Deca koja žive u tim naseljima moraju putovati pet kilometara u oba smera da bi došli do najbliže škole. Usled toga, posebno kada je loše vreme, deca izostaju sa časova.⁴⁶

Prema zvaničnim podacima, postoji samo jedna segregisana škola u Srbiji: osnovna škola „Vuk Karadžić“ u Nišu. Škola se nalazi u blizini velikog romskog naselja, koje broji oko 4.500 stanovnika. Sledeća najbliža škola je udaljena od naselja više od dva kilometra, a put do nje opterećen je veoma gustim saobraćajem. Stanovništvo koje gravitira ovoj školi pretežno je romskog porekla. Međutim, sâm proces segregacije škole tekao je postepeno trajao više od deset godina. Vremenom su, pored srpske dece, zbog slabog kvaliteta nastave i sniženih obrazovnih kriterijuma, ovu školu počela da izbegavaju i romska deca obrazovnijih i imućnijih roditelja (vidi delove 5.3 i 5.4).

Nevladina organizacija *Romski edukativni centar* (dalje u tekstu REC) iz Niša dala je sledeću ocenu segregacije u ovoj školi:

Jedan od ključnih razloga je taj što sami Romi žive izolovani u svojim naseljima, takozvanom getu. Kada se određen broj romske dece upiše u jednu školu, ona stiče reputaciju loše, „ciganske škole“. Po pravilu, kvalitet nastave opada u odeljenjima u kojima preovlađuje broj romske dece usled sniženih očekivanja sa obe strane. Roditelji uvek nastoje da upišu svoju decu u bolje škole. Koji faktori utiču na segregaciju? Diskriminacija neromskih roditelja; pritisak koji „ugledni“ (neromski) roditelji vrše na upravu škole; opšta nezdrava klima, socijalna distanca, stereotipi sa obe strane, kao i samosegregacija Roma; sve prisutnija pojava među neromskom decom da se ispisuju iz „ciganskih škola“, takozvana „seoba belih“.⁴⁷

Osnovna škola „Vuk Karadžić“ bila je uključena u projekat Inicijative za obrazovanje Roma (Roma Education Initiative – REI) u Srbiji, pod nazivom „Jednake šanse – integracija romske dece i mladih u obrazovni sistem“ (dalje u tekstu: projekat „Jednake šanse“).⁴⁸ U toku

⁴⁵ Intervjui koje je u Valjevu u periodu maj–juni 2006. vodila istraživač Slavica Vasić. Vidi Aneks A2.2: Studija slučaja Valjevo.

⁴⁶ Intervjui koje je u Valjevu u periodu maj–juni 2006. vodila istraživač Slavica Vasić. Vidi Aneks A2.2: Studija slučaja Valjevo.

⁴⁷ Intervju sa Refikom Mustafić, direktorkom Romskog edukativnog centra, Niš, 22. mart 2006.

⁴⁸ Projekat „Jednake šanse – integracija romske dece i mladih u obrazovni sistem“ (dalje u tekstu: projekat „Jednake šanse“) Fonda za otvoreno društvo Srbija sproveden je od školske 2002/03.

trogodišnjeg trajanja projekta sproveden je program desegregacije u saradnji sa nevladinim organizacijama – Centrom za interaktivnu pedagogiju (CIP) i REC – partnerima u implementaciji, Ministarstvom prosvete RS i lokalnom samoupravom. Gradska vlada je investirala sredstva u rekonstrukciju i obnovu škole. Uvedeni su kvalitetni obrazovni programi (program „Korak po korak“ Instituta za otvoreno društvo), kontinuirano edukovan rukovodeći i nastavni kadar, angažovani romski asistenti u nastavi. Uprkos navedenim naporima, postignuti napredak nije rešio problem segregacije u ovoj školi, što se može videti iz poslednjeg izveštaja projekta:

Najveći izazov je bila i ostala osnovna škola „Vuk Karadžić“ u Nišu. Škola je i dalje marginalizovana, uprkos preduzetim akcijama usmerenim na neposrednu okolinu škole, dok su organizovane manifestacije imale slab odziv predstavnika lokalnih vlasti. Promene u školskoj sredini su očigledne, kao i entuzijazam osoblja. Međutim, smanjena je motivacija da se održi postignuto i ostvari dalji napredak. Budućnost škole je neizvesna, što utiče na planiranje. Čak se menja i odnos prema romskim asistentima u nastavizbog preovlađujuće atmosfere u školi. U školskoj 2004/05. godini bilo je 13 neromske dece je upisano u prvi razred, dok ih je ove školske godine (2005/06) upisano samo troje. To ih je zbunilo i obeshrabilo, ponovo izazivajući sumnju u vezi sa pitanjem da li je projekat dobar za školu. Anketa koju je sproveo školski socijalni radnik pokazala je da se neromske porodice sele iz tog dela grada, što objektivno utiče na ubrzano smanjivanje broja neromske dece.⁴⁹

U slučaju osnovne škole „Jovan Cvijić“ u Beogradu dvadesetoro do tridesetoro romske dece upisalo se u nju nakon pohađanja predškolskog programa u naselju Deponija, koji je 2002–2003. godine organizovalo Društvo za unapređivanje romskih naselja (DURN). Premeštanje romske dece izazvalo je snažno protivljenje roditelja neromske dece. Ministarstvo prosvete i sporta RS pokušalo je da bude posrednik u ovoj situaciji, ali su na kraju

do školske 2004/05. godine u okviru Inicijative za obrazovanje Roma (Roma Education Initiative – REI) Instituta za otvoreno društvo (Open Society Institute – OSI), uz finansijsku podršku različitih donatora. Glavni partneri u sprovođenju projekta bili su Centar za interaktivnu pedagogiju (CIP) iz Beograda, Romski edukativni centar (REC) u Nišu i Romski informativni centar (RIC) u Kragujevcu. Implementatori projekta su u praksi kreirali i testirali sveobuhvatan model kvalitetnog obrazovanja i integracije romske dece, delujući i na lokalnom i na nacionalnom nivou, što podrazumeva rad sa obrazovnim institucijama i angažovanje svih aktera i pomagača u obrazovnom procesu (uključujući Ministarstvo prosvete RS, školske uprave lokalne samouprave, škole, romske NVO, đake i njihove porodice). Projektna aktivnosti sprovedene su na lokalnom nivou u Nišu i Kragujevcu na predškolskom, osnovnoškolskom i srednjoškolskom nivou.

⁴⁹ Fond za otvoreno društvo Srbija, *Izveštaj o projektu „Jednake šanse – integracija romske dece i mladih u obrazovni sistem“ 2002–2005*, FODS, 2005, interni dokument. Informacije o projektu dostupne su na veb-sajtu organizacije na: <http://www.fosserbia.org/programs/project.php?id=411> (pristupljeno 1. marta 2007) – dalje u tekstu: FODS, *Izveštaj o projektu „Jednake šanse“*.

učenici romske nacionalnosti premešteni u obližnju školu, a neromski roditelji koji su ispo-
ljavali rasističke stavove nisu snosili nikakve posledice.⁵⁰

2.4.3 Segregacija kroz obrazovanje u specijalnim školama

U Srbiji postoji ukupno 80 specijalnih škola (postoje različiti tipovi specijalnih škola, koje obuhvataju škole za decu sa različitim smetnjama u razvoju). Po jednoj studiji OECD-a, njih redovno pohađa ukupno 8.829 učenika – 7.560 na osnovnoškolskom i 1.269 na srednjoškolskom nivou.⁵¹ U okviru redovnog obrazovanja moguće je za decu sa posebnim potrebama oformiti razvojne grupe u predškolskim ustanovama, kao i specijalna odeljenja u osnovnim školama; ipak, ova odeljenja čine deo sistema specijalnog, a ne redovnog obrazovanja.⁵² U pripremi je analiza koju radi Zavod za unapređenje obrazovanja i vaspitanja Republike Srbije, koja bi trebalo da pruži tačnije informacije o specijalnim školama u Srbiji.⁵³

Nema konzistentnih podataka o broju romske dece u specijalnom obrazovanju. Po nekim procenama, Romi čine 50–80 posto dece u specijalnim školama za mentalno nedovoljno razvijenu decu (dalje u tekstu: „specijalne škole“) i u specijalnim odeljenjima redovnih škola; u Beogradu, udeo je čak i do 80–85 posto.⁵⁴ Prema nekim navodima, većina ove dece pogrešno je raspoređena u ove škole.⁵⁵

Istraživanje koje je sprovedla organizacija „Save the Children“ – koristeći kao uzorak osam specijalnih osnovnih škola i četiri specijalne srednje škole – došlo je do rezultata da romska deca čine 37,07 procenata učenika u specijalnim osnovnim školama i 39,34 posto učenika u specijalnim srednjim školama.⁵⁶ Studija koju je urađena na zahtev Romskog obrazovnog fonda (Roma Education Fund – REF) došla je do rezultata da je 2.000 romske dece raspoređeno u specijalne škole, što u odnosu na ukupan broj učenika u specijalnim školama iznosi oko 25%.⁵⁷ Pod pretpostavkom da je ovo pouzdana procena, to ukazuje na niži broj nego što je procena „Save the Children“, ali se i pored toga ne može smatrati povoljnim to što romska deca čine četvrtinu učeničkog sastava u specijalnim školama u Srbiji.

⁵⁰ Intervju sa Anne-Maria Ćuković iz Sekretarijata za romsku obrazovnu strategiju, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Državne zajednice Srbija i Crna Gora, Beograd, 23. mart 2006.

⁵¹ Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD), *Educational Policies for Students at Risk and those with Disabilities in South Eastern Europe*, OECD, Pariz, 2006, dostupno na: http://www.oecd.org/document/34/0,2340,en_2649_34531_36507298_1_1_1_1,00.htmlpp (pristupljeno 2. marta 2007), 347–348. (dalje u tekstu: OECD, *Educational Policies*).

⁵² Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja.

⁵³ Zavod za unapređenje obrazovanja i vaspitanja Republike Srbije jeste državna profesionalna institucija koju je vlada Republike Srbije osnovala sa ciljem da radi na poboljšanju kvaliteta obrazovanja u Srbiji.

⁵⁴ REF, *Needs Assessment Serbia*, str. 23.

⁵⁵ REF, *Needs Assessment Serbia*, str. 23.

⁵⁶ „Save the Children“ i Centar za prava deteta, *Više od nezvanične procene*.

⁵⁷ REF, *Needs Assessment Serbia*, str. 23.

Posledice za romsku decu koja su raspoređena u specijalno obrazovanje negativne su i dugoročne. U poređenju s redovnim školama, nastavni plan i program specijalnih škola redukovani su, a obrazovni standardi su sniženi, pa je, kao posledica toga, prelaz u više nivoa obrazovanja ograničen. Školovanje može biti nastavljeno u specijalnim srednjim školama, koje obučavaju decu za različite zanate. Nije ni potrebno isticati da su njihove šanse za zapošljavanje takođe veoma ograničene.

2.4.4 Segregacija kroz sistem obrazovanja odraslih

Drugi važan fenomen predstavlja značajno prisustvo romske dece mlađe od 15 godina u sistemu za obrazovanje odraslih. Obrazovanje odraslih je deo formalnog sistema obrazovanja koji se finansira istim kanalima kao i osnovno obrazovanje. Škole za obrazovanje odraslih postoje u svim većim gradovima u Srbiji, organizovane su ili kroz predavanja, na bazi konsultacija ili redovnih dnevnih časova. Takve škole su prvobitno zamišljene da (odrasle) učenike elementarno opismene. Ipak, ove škole trenutno najviše koriste učenici koji su zakasnili sa upisom u osnovnu školu ili koji su napustili školovanje u nekom trenutku, ali su posle nekoliko godina odlučili da se vrate u školu. Nastavni plan i program osnovnog obrazovanja odraslih obično se sastoji iz samo dva predmeta, matematike i srpskog jezika, pored tehničkog obrazovanja. Kada završe školu, učenici dobijaju diplomu koja teorijski može da posluži za upis u bilo koju srednju školu. Ali, u praksi, zbog ubrzane procedure (na primer, učenici mogu da završe dva razreda za jednu školsku godinu) – što se odražava na snižene kriterijume i nedostatak sistematskog obrazovanja – mogućnosti za srednje obrazovanje najčešće su veoma ograničene.

Istraživanje koje je sproveo Dečji romski centar, *Romi i obrazovanje*, sugeriše da Romi, uključujući decu školskog uzrasta, čine preko 90 posto učeničkog sastava u ovim školama. Kako se navodi, romska deca pohađaju škole za obrazovanje odraslih zato što nisu uspela da se upišu u redovne osnovne škole na vreme ili su se iz nje ispisali.⁵⁸ Najnoviji podaci do kojih je došao „Save the Children“ ukazuju na to da je situacija još gora. Istraživanje koje je sprovedeno u tri škole za osnovno obrazovanje odraslih školske 2005/06. godine pokazuje da je čak 98 posto dece koja pohađaju škole za obrazovanje romske nacionalnosti.⁵⁹

Po rečima nastavnog kadra u školama za obrazovanje odraslih, izgledi romske dece koja se obrazuju u školama za obrazovanje odraslih nisu povoljni. Nastavni plan i program osnovnih škola za obrazovanje odraslih sadrži samo predmete koji imaju kao cilj osnovno opismenjanje učenika. Kada završe školu, njihove perspektive su ograničene na mogućnost da u najboljem slučaju upišu obuku za zanat u trajanju od nekoliko meseci, što i u ovom slučaju utiče na smanjene mogućnosti zapošljavanja.

Suočene s problemom da je nastavni plan i program neprilagođen sve mlađoj populaciji dece koja pohađa ove škole (uzrasta od 10 do 15 godina), uprave ovih škola su 2003. godine tražile i dobile odobrenje Ministarstva prosvete i sporta RS da povećaju obim nastavnog plana i programa. Međutim, 2006. godine ministarstvo je povuklo ovo odobrenje, navodno

⁵⁸ Kočić-Rakočević i Miljević, *Roma and Education*.

⁵⁹ „Save the Children“ i Centar za prava deteta, *Više od nezvanične procene*.

zato što se nov sastav ministarstva nije složio sa određenim odlukama prethodnog sastava ministarstva. Međutim, sve škole širom Srbije usaglasile su se da nastave da rade po obimnijem programu, i pored odluke ministarstva.⁶⁰

Izgleda kako Ministarstvo prosvete i sporta RS nije preduzelo nikakve korake da reši ovaj problem. Uključivanje dece u škole za obrazovanje odraslih nije u skladu sa postojećim zakonskim propisima. Po Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, starosna granica za upis dece u osnovnu školu iznosi devet godina (vidi takođe Aneks A1.1). Zakon o obrazovanju odraslih reguliše da se osoba može upisati u školu za obrazovanje odraslih sa ne manje od 15 godina. Uočeno je da je za određen broj romske dece ovaj tip školovanja postao jedina mogućnost da steknu bilo kakvo obrazovanje. Iako ove škole nisu adekvatne za obrazovanje dece, nastavni kadar u ovim školama ulaže napore da nastavni plan i program i obrazovni proces prilagodi učenicima koliko god je to moguće.⁶¹

Iako fizička segregacija romske dece i postojanje „romskih škola“ nije toliko česta pojava u redovnom sistemu obrazovanja u Srbiji kao u drugim zemljama u regionu, segregacija ipak postoji u drugim oblicima, što pokazuju podaci koji su ovde izloženi. Ukoliko se jasno usvoji prosvetna politika desegregacije i nastavni kadar obavesti o posledicima segregacije u posebna odeljenja – uz odgovarajuću podršku – takav tip segregacije u Srbiji možda može da se ispravi pre nego što postane preduboko ugrađen u sistem. Za druge tipove segregacije treba preduzeti odgovarajuće mere. Samo postojanje takvih tipova segregacije, međutim, ukazuje na neuspeh redovnog sistema da na odgovarajući način obrazuje različite vrste stanovništva u Srbiji i otkriva njegovu opštu slabost.

⁶⁰ Okrugli sto koji je organizovao Institut za otvoreno društvo (Open Society Institute – OSI) u saradnji sa Fondom za otvoreno društvo, Beograd, 31. oktobar 2006.

⁶¹ Okrugli sto koji je organizovao Institut za otvoreno društvo (Open Society Institute – OSI) u saradnji sa Fondom za otvoreno društvo, Beograd, 31. oktobar 2006.

3. PROSVETNA POLITIKA I PROGRAMI VLADE

Nakon demokratskih promena u Srbiji problemi obrazovanja Roma postali su deo glavnih tokova državne politike. Pored posebnih dokumenata koji se direktno bave pitanjima obrazovanja Roma, njima se bave i strateški dokumenti koji važe za opštu populaciju. Srbija se priključila „Dekadi inkluzije Roma 2005–2015“ i usvojila akcione planove koji se odnose na četiri prioritetne oblasti Dekade, u koje spada i oblast obrazovanja (Jedinstveni akcioni plan za obrazovanje). Više opština u Srbiji takođe je usvojilo lokalne strategije ili akcione planove kako bi se Romima obezbedila lakša dostupnost obrazovanja. Svi dokumenti nacionalne politike u ovoj oblasti ukazuju da su glavne prepreke koje Romima obrazovanje čine nepristupačnim sledeće: niska dostupnost obrazovanja i visoka stopa osipanja; slab kvalitet obrazovanja i prevelika uključenost u škole/odeljenja za slabije učenike; diskriminacija i segregacija; nepoštovanje romskog identiteta. Ipak, postoji jasan raskorak između deklariranih stavova i implementacije u praksi. Da bi se sprovela ta politika, potreban je sveobuhvatan, sistemski pristup, pošto izolovani projekti kakvi su do sad sprovedeni, ne mogu efikasno da se pozabave čitavom lepezom prepoznatih problema.

Uprkos dokazima o segregaciji širom Srbije, država formalno ne priznaje postojanje segregacije, pa desegregacija dosad nije bila predmet ozbiljnih mera. Ipak, u nekim strateškim dokumentima predložene su određene preventivne mere, a Ministarstvo prosvete bi trebalo da započne temeljita istraživanja kako bi se dobila jasna slika o obimu segregacije.

Dokumenti u kojima se preciziraju mere predviđaju uvođenje asistenata romske nacionalnosti u nastavi u predškolske ustanove i osnovne škole. Nakon sprovođenja pilot-projekata ispostavilo se da u postojećoj školskoj praksi postoje ozbiljne prepreke za veće angažovanje romskih asistenata u nastavi. Romske asistente u nastavi nastavni kadar ponekad doživljava kao „uljeze“. Osim toga, pošto nastava generalno nije zasnovana na interaktivnoj metodologiji, mnogi romski asistenti u nastavi suštinski nemaju šta da rade u učionici. Važno je pomenuti i da rigidni zahtevi u pogledu kvalifikacija često postaju prepreka za zapošljavanje romskih asistenata u nastavi. Kada su sprovedeni na pravi način, programi za uvođenje romskih asistenata u nastavi mogu biti značajno sredstvo da se poveća učešće Roma u obrazovanju. Istinsko uključivanje romskih asistenata u nastavi u proces nastave i obrazovanja u Srbiji zahtevaće ustanovljavanje pravnog osnova i mehanizama finansiranja, uvođenje interaktivnih metoda poučavanja i individualizovane nastave, kao i rešavanje praktičnih problema.

Romi su zvanično priznati kao nacionalna manjina, a romski kao maternji jezik nacionalne manjine. U praksi obrazovanje na romskom jeziku postoji samo kao izborni predmet u osnovnoj školi – i trenutno samo u Autonomnoj pokrajini Vojvodini. Nastavni plan i program u Srbiji ne pokazuje mnogo osetljivosti na vrednosti multikulturalizma i identiteta nacionalnih manjina, a predviđene promene nastavnog plana i programa koje bi uključile multikulturalizam i elemente romske kulture i jezika još nisu materijalizovane. U školskim knjigama Romi se pominju u najboljem slučaju u kontekstu Drugog svetskog rata i holokausta, ali se češće pominju na stereotipiran i negativan način. Zvanični programi za stručno usavršavanje nastavnika ne sadrže obuku o toleranciji i multikulturalnom obrazovanju (uključujući bilingvalno obrazovanje), o metodologiji rada sa decom iz socijalno depriviranih sredina niti o drugim aspektima inkluzivnog obrazovanja. Ministarstvo prosvete i sporta treba da saraduje sa organizacijama koje se bave

obukom nastavnika kako bi se rešio problem nedostatka njihovog stručnog usavršavanja, razvili obrazovni standardi u ovoj oblasti i poboljšala praksa u učionici.

Romi su često izloženi različitim oblicima prikrivene i otvorene diskriminacije, koju ispoljavaju članovi organa upravljanja škole, nastavnici, druga deca i neromski roditelji. Pa ipak, ne postoji poseban i obuhvatan zakon o zabrani diskriminacije ili telo za praćenje diskriminacije u Srbiji. Iako Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja zabranjuje diskriminaciju, u praksi nisu zabeleženi slučajevi kažnjavanja navodnih počinilaca za dela diskriminacije u obrazovanju. Evropska unija (EU) i druga međunarodna tela mogli bi da budu značajan faktor da se podstakne usvajanje boljih mehanizama za borbu protiv diskriminacije u Srbiji.

3.1 Dokumenti o politici vlade

Od 2000. godine, nakon demokratskih promena u zemlji, pitanja vezana za probleme Roma postala su deo društveno-političke agende u Srbiji. Pored toga što se njima bave posebni strateški dokumenti, o njima se govori i u opštim dokumentima politike Vlade vezanim za različite oblasti razvoja Srbije.

U periodu od 2002. do 2005. godine sačinjeno je nekoliko strateških dokumenata koji se bave problemima romske zajednice, uključujući i obrazovanje. Ministarstvo za ljudska i manjinska prava pripremlilo je *Strategiju za osnaživanje i davanje većih ovlašćenja Romima*,⁶² a Ministarstvo prosvete i sporta RS pripremlilo je *Strategiju za unapređivanje obrazovanja Roma u Republici Srbiji*.⁶³ Iako ove strategije još uvek nisu zvanično usvojene,⁶⁴ one artikulišu strateške ciljeve i čine osnovu za preduzimanje mera usmerenih na određene ciljne grupe.

Neka pitanja obrazovanja Roma takođe su integrisana u opšte dokumente o razvoju Srbije, kao što su *Strategija za smanjivanje siromaštva*,⁶⁵ *Strategija Srbije za pridruživanje Srbije i Crne Gore Evropskoj uniji*,⁶⁶ Nacionalni plan Srbije za decu, ili su u najmanju ruku uvrštena u prioritete ciljeve opšte strategije obrazovanja – *Strategija obrazovanja u Srbiji*

⁶² Ministarstvo za ljudska i manjinska prava SCG, *Nacrt strategije za osnaživanje i davanje većih ovlašćenja Romima*, nije zvanično usvojena.

⁶³ Ministarstvo prosvete i sporta, *Strategija za unapređivanje obrazovanja Roma u Srbiji*, 2003, dostupna na http://www.see-educoop.net/education_in/pdf/str-improv-roma-educ-rep-ser-yug-srb-engl-t02.pdf (pristupljeno 16. marta 2007) – dalje u tekstu: *Strategija za unapređivanje obrazovanja Roma u Srbiji*. Strategiju je načinilo Ministarstvo prosvete i sporta RS na inicijativu Fonda za otvoreno društvo Srbija kao deo projekta Roma Education Initiative „Jednake šanse – integracija romske dece i mladih u obrazovni sistem“ (dalje u tekstu: projekat „Jednake šanse“). Članovi tima projekta uzeli su aktivno učešće u izradi Strategije.

⁶⁴ Nacrte je izradilo bivše Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Državne zajednice SCG, ali su se od tada Srbija i Crna Gora razdružile, a dokumenti čekaju da ih odobri vlada Republike Srbije formirana 2007. godine.

⁶⁵ Vlada Republike Srbije, *Strategija za smanjivanje siromaštva*, Beograd, maj 2004. dostupno na engleskom na: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2004/cr04120.pdf> (pristupljeno 7. marta 2007).

⁶⁶ Vlada Republike Srbije, *Strategija Srbije za pridruživanje Srbije i Crne Gore Evropskoj uniji*, 2005. (dalje u tekstu: *Strategija Srbije za pridruživanje Srbije i Crne Gore Evropskoj uniji*).

(2005–2010) Ministarstva prosvete i sporta.⁶⁷ *Strategija Srbije za pridruživanje Srbije i Crne Gore Evropskoj uniji* u poglavlju o obrazovanju daje kratak, ali značajan osvrt na probleme obrazovanja Roma: „*Strategija unapređivanja obrazovanja Roma* je u fazi usvajanja kao prioritarna oblast. Sa stanovišta ravnopravnosti, obrazovanje ove nacionalne manjine je najveći izazov za obrazovni sistem Srbije.“⁶⁸

Srbija i Crna Gora⁶⁹ pridružile su se multilateralnoj regionalnoj inicijativi „Dekada inkluzije Roma 2005–2015“.⁷⁰ U skladu sa svojim obavezama u sklopu Dekade, Srbija je 2005. usvojila akcione planove u prioritarnim oblastima Dekade, koje uključuju zapošljavanje, stanovanje i zdravlje, kao i obrazovanje – *Jedinstveni akcioni plan za unapređivanje obrazovanja Roma u Srbiji* (dalje u tekstu: *Jedinstveni akcioni plan za obrazovanje*).⁷¹

Jedinstveni akcioni plan za obrazovanje fokusira se na sledeće četiri oblasti:

- Dostupnost obaveznog obrazovanja i obezbeđivanje kontinuiteta u školovanju
- Poboljšanje kvaliteta obrazovanja
- Razvoj tolerancije i multikulturalnih vrednosti
- Negovanje kulturnog identiteta

U okvirima Dekade projekti koje su razvile nevladine organizacije pomogli su da se izrade obrazovne strategije i akcioni planovi na lokalnom nivou u nekim opštinama (kao što su Niš, Kragujevac,⁷² Valjevo⁷³ i Subotica).⁷⁴ U ovim gradovima su načinjeni strateški doku-

⁶⁷ Ministarstvo prosvete i sporta RS, *Strategija obrazovanja 2010–2015*, Beograd, 2005. (dalje u tekstu: *Strategija obrazovanja 2010–2015*).

⁶⁸ *Strategija Srbije za pridruživanje Srbije i Crne Gore Evropskoj uniji*, str. 87.

⁶⁹ Na početku ovog projekta monitoringa Državna zajednica Srbija i Crna Gora još je bila jedna država; ali je posle referenduma o nezavisnosti maja 2006. godine, Crna Gora postala nezavisna država. Čak i pre raspada državne zajednice, Srbija i Crna Gora su imale odvojene akcione planove za Dekadu.

⁷⁰ „Dekada inkluzije Roma 2005–2015“, inicijativa koju podržavaju Institut za otvoreno društvo (Open Society Institute – OSI) i Svetska banka, međunarodna je inicijativa bez predsedana za borbu protiv diskriminacije i obezbeđivanje uslovâ za jednaku dostupnost obrazovanja, stanovanja, zapošljavanja i zdravstvene zaštite Romima. Pokrenuta februara 2005. godine, sa podrškom devet zemalja centralne i istočne Evrope, Dekada takođe uživa podršku Evropske komisije, Savet Evrope, Razvojne banke Saveta Evrope i Programa za razvoj Ujedinjenih nacija. Za više detalja vidi veb-sajt Dekade (www.romadecade.org).

⁷¹ Vlada Republike Srbije, *Jedinstveni akcioni plan za unapređivanje obrazovanja Roma*, usvojen 27. januara 2005, Beograd, dostupan na: <http://www.romadecade.org/Action%20Plans/ap-education-serbia.doc> (pristupljeno 16. marta 2007) – dalje u tekstu: *Jedinstveni akcioni plan za obrazovanje*.

⁷² Lokalne strategije obrazovanja načinjene su u okviru projekta REI „Jednake šanse“ 2004. godine.

⁷³ Romski program građanskih inicijativa, koji finansira NOVIB, podržao je projekat Romskog centra za demokratiju u Valjevu da se sačini lokalna strategija obrazovanja (2005).

⁷⁴ Kulturni centar Roma (Subotica), *Akcioni plan za obrazovanje Roma u Subotici*, 2006. Plan je izrađen u okviru jednog projekta organizacije „Save the Children“.

menti u partnerstvu sa lokalnim samoupravama, školskim odborima i romskim nevladinim organizacijama. Pozitivna iskustva iz ovih gradova podstakla su inicijative izrade lokalnih strategija i akcionih planova u još 12 drugih lokalnih sredina, takođe u kontekstu Dekade, kako bi se popravio položaj Roma u četiri prioritetne oblasti Dekade, uključujući i obrazovanje.⁷⁵

U svim nacionalnim sistemskim dokumentima izneseno je manje ili više ujednačeno mišljenje o preprekama sa kojima se suočavaju Romi tokom svog školovanja. Ovi problemi su najsistematičnije analizirani u *Strategiji za unapređivanje obrazovanja Roma u Srbiji*, koja je bila bazični dokument za izradu *Jedinstvenog akcionog plana za obrazovanje*. Ovi problemi se mogu kategorizovati na sledeći način:

- isključivanje iz sistema obrazovanja i rano napuštanje školovanja (na primer, zbog jezičke barijere, troškova obrazovanja);
- obrazovanje slabijeg kvaliteta (na primer, prevelika uključenost Roma u škole za mentalno nedovoljno razvijenu decu);
- diskriminacija i segregacija;
- nepoštovanje romskog identiteta.

Zanimljivo je da se u *Strategiji obrazovanja u Srbiji (2005–2010)*, koja je nastala 2005, nakon već izrađene politike i *Jedinstvenog akcionog plana za obrazovanje* od 35 planiranih aktivnosti obrazovanje Roma nalazi na drugome mestu; ali i da su delovi *Jedinstvenog akcionog plana za obrazovanje*, koji se odnose na dostupnost i kvalitet obrazovanja, direktno uneti u *Strategiju*.⁷⁶

Jedan od osnovnih ciljeva većine strateških dokumenata jeste obezbeđivanje bolje dostupnosti obrazovanja Romima. Realizacija ovoga cilja predviđa mere povećanog obuhvata dece predškolskim obrazovanjem, povećanje broja upisanih u škole, kao i smanjenje stope napuštanja škole kod dece iz siromašnih porodica.⁷⁷ Posebna pažnja je posvećena kvalitetu obrazovanja i realizaciji mera koje treba da doprinesu smanjenju obuhvata romske dece sistemom specijalnog obrazovanja, razvoju obrazovnih programa i adekvatne podrške učenicima na svim obrazovnim nivoima, kao i kontinuiranoj edukaciji prosvetnog kadra za bavljenje

⁷⁵ Lokalne strategije izrađene su kao deo projekta „Uvođenje lokalnih romskih koordinatora – poverenika u lokalnim samoupravama“, koji su zajedno realizovali Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Misija OEBS-a i Evropski centar za pitanja manjina (European Centre for Minority Issues – ECMI).

⁷⁶ *Strategija obrazovanja (2005–2015)*.

⁷⁷ Jedinstveni akcioni plan za obrazovanje Roma, koji je usvojila vlada Republike Srbije 27. januara 2005. Radne mere obuhvataju:

- uključivanje romske dece u predškolske ustanove,
- pomoć učenicima koji imaju loš uspeh u školi (dopunski časovi, priprema za završne ispite),
- priprema za prijemni ispit za upis u srednju školu,
- akcija usmerena na podršku upisa u srednje škole i fakultete i smeštanje u učeničke i studentske domove.

problemima obrazovanja Roma. U obrazovnu politiku su uključeni multikulturalnost i očuvanje i razvoj romskog nacionalnog identiteta. Prilagođavanje sistema obrazovnim potrebama Roma, kao i uključivanje sadržaja inkluzivnog obrazovanja u plan i program učiteljskih škola i fakulteta, trebalo bi da pruže dugoročni sistemski pristup obrazovanju Roma.

Osnovni problem je činjenica da, iako su mere koje se tiču obrazovanja Roma veoma opsežne i integrisane u opštu politiku, one obično ostaju samo na papiru. Postoji očigledan raskorak između proklamacija i praktičnog sprovođenja mera. Sprovođenje obrazovne politike i dalje ima formu izolovanih projekata ili mera afirmativne akcije⁷⁸ (vidi deo 3.2), a ne sprovodi se na sveobuhvatan, sistematičan način.⁷⁹

3.2 Obrazovni programi vlade

Februara 2002. usvojen je Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, na osnovu kojeg su Romi dobili status nacionalne manjine.⁸⁰ U skladu sa Zakonom, ali i Ustavom⁸¹ i Poveljom o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama,⁸² Romi, kao i druge nacionalne manjine, imaju pravo na obrazovanje na maternjem jeziku u predškolskim ustanovama, ustanovama osnovnog i srednjeg obrazovanja, a država je u obavezi da, ukoliko postoje uslovi, „obezbedi katedre i fakultet gde će se na jezicima nacionalnih manjina, ili dvojezično, obrazovati vaspitači, učitelji i nastavnici jezika nacionalnih manjina“.⁸³

Počev od školske 2006/07. godine, Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, koji reguliše sve obrazovne aktivnosti u Srbiji, uveo je besplatan i obavezan „nulti razred“ za svu decu predškolskog uzrasta.⁸⁴ Očekuje se da ova mera, koja je saglasna sa prioritetima *Jedinstvenog akcionog plana za obrazovanje*, pripremi romsku decu za upis u redovne škole. U ovom trenutku upis Roma je komplikovan, zbog jezičkih prepreka i nedostatka predškolske pripreme, što često rezultuje upućivanjem učenika romske nacionalnosti u specijalne škole (vidi deo 4.1). Međutim, za sada ne postoje podaci o tome koliko je dece imalo koristi od sprovođenja ove odredbe Zakona. U ovom trenutku predškolski kapaciteti su sigurno nedovoljni da bi obuhvatili svu decu, tako da primenu Zakona treba pažljivo pratiti kako bismo se uverili da romska deca stvarno imaju koristi od ove mere (vidi deo 4.5).

⁷⁸ Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina u SRJ, *Službeni glasnik RS*, br. 11/2002. Ovaj Zakon pruža posebne mogućnosti da se sprovedu mere podrške za romsku nacionalnu manjinu. Ni Zakon ni drugi dokumenti ne definišu ove mere, ali se one najčešće pojavljuju u obliku mogućnosti upisa u željene srednje škole i fakultete.

⁷⁹ Okrugli sto koji je organizovao Institut za otvoreno društvo u saradnji sa Fondom za otvoreno društvo, Beograd, 31. oktobar 2006.

⁸⁰ Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, član 13.

⁸¹ Ustav, čl. 75 i 79.

⁸² Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (Charter on Human and Minority Rights and Civil Liberties), član 52, dostupno na: http://www.mfa.gov.yu/Facts/charter_min.pdf (pristupljeno 15. marta 2007).

⁸³ Zakon o slobodama i zaštiti prava nacionalnih manjina, član 14.

⁸⁴ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja.

Ministarstvo prosvete i sporta RS i Romski nacionalni savet treba da preduzumu inicijativu i budu odgovorni za većinu mera kojima se sprovodi politika inkluzije Roma u sistem obrazovanja i obezbeđuje kontinuitet u njihovom školovanju. Takođe je u toku sprovođenje projekata nevladinih organizacija koji direktno proističu iz usvojene politike i koji se sprovode u saradnji sa Ministarstvom.

Na primer, projekat „Proširivanje pristupa predškolskom obrazovanju za romsku decu“, koji je podržao Romski obrazovni fond (Roma Education Fund – REF), sprovodi se od 2005. godine u 30 predškolskih ustanova u Srbiji. Oko 600 romske dece uzrasta od šest do sedam godina uključeno je u predškolski program u etnički mešovitim grupama. Obrazovne ustanove koje učestvuju u projektu dobile su male donacije za sprovođenje programa i obuku za vaspitače. Angažovano je 30 Roma, lokalnih koordinatora. Njihova uloga se prvenstveno tiče olakšavanja saradnje između porodice i institucija.⁸⁵

Osim toga, Institut za pedagoška i andragoška istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu od 2005. godine sprovodi projekat s ciljem da mladima između 15 i 30 godina omogući da završe osnovnoškolsko obrazovanje i srednje stručne škole.⁸⁶ Projekat uključuje 250 mladih iz deset gradova iz cele Srbije. Projekat takođe angažuje zavode za zapošljavanje, koji daju pregled zanimanja traženih u tim lokalnim sredinama. Znanje o kvalifikacijama koje se traže na tržištu rada treba da omogući mladim ljudima da donose bolje utemeljene odluke o adekvatnom stručnom obrazovanju i boljim izgledima za zapošljavanje u budućnosti. Projekat bi trebalo da kao rezultat ima osmišljavanje programa i modela funkcionalnog obrazovanja, koji bi mogli da se dalje šire u praksi.

REF je takođe podržao istraživanje koje je sprovedeno u deset opština u Vojvodini. Ono ima cilj da identifikuje prepreke obrazovanju Roma, sa osvrtom na rad lokalnih samouprava, škola i centara za socijalni rad. Istraživanje, takođe treba da pruži odgovore na koji način lokalne samouprave,⁸⁷ škole i centri za socijalni rad mogu da smanje ili eliminišu prepoznate prepreke i da unaprede svoje programe i aktivnosti kako bi se poboljšao obrazovni status Roma. Rezultati projekta poslužiće kao osnova za Strategiju i akcioni plan za unapređivanje obrazovanja Roma u Vojvodini.⁸⁸

Evidentne su prepreke i nedostaci koji stoje na putu uspešnom sprovođenju usvojenih politika. Proces reforme obrazovanja nije bio onako brz i sveobuhvatan kao što se očekivalo, što se odrazilo na sprovođenje obrazovnih politika koje se tiču Roma. Umesto da budu integrisane u opštu reformu, politike namenjene obrazovanju Roma sprovode se parcijalno, na *ad hoc*

⁸⁵ Projekat se sprovodi u saradnji Nacionalnog saveta romske nacionalne manjine i Ministarstva prosvete i sporta RS, a podržao ga je Romski obrazovni fond (Roma Education Fund) iz Budimpešte. Intervju sa Ljuanom Kokom, predsednikom Izvršnog odbora Nacionalnog saveta romske nacionalne manjine u Srbiji, 12. mart 2006.

⁸⁶ Projekat se realizuje u saradnji Ministarstva prosvete i sporta RS i Nacionalnog saveta romske nacionalne manjine, a finansira ga REF. Vidi veb-stranicu REF-a na: http://www.romaeducationfund.hu/documents/Annex_2.doc (pristupljeno 16. marta 2007), str. 21.

⁸⁷ U saradnji sa Novosadskim humanitarnim centrom, Udruženjem romskih studenata, Sekretarijatom za obrazovanje i Sekretarijatom za propise, upravu i nacionalne manjine AP Vojvodine.

⁸⁸ Okrugli sto koji je organizovao Institut za otvoreno društvo (Open Society Institute) u saradnji sa Fondom za otvoreno društvo, Beograd, 31. oktobra 2006.

osnovi. Inkluzivno obrazovanje u praksi zahteva ozbiljnu transformaciju obrazovnog sistema, kao i značajna finansijska ulaganja, koja u ovom trenutku sistem ne može da izdrži.

Srbija se nalazi u procesu uspostavljanja mehanizama za sprovođenje državnih politika.⁸⁹ Međutim, ovaj proces se odvija sporije nego što je očekivano i bez dovoljne koordinacije. Na primer, dok je postojalo Ministarstvo za ljudska i manjinska prava SCG, koje je bilo značajan inicijator i činilac promene, ono nije imalo nadležnosti na nivou Republike Srbije. Isto tako, Služba za ljudska i manjinska prava, koja je preuzela obavezu da unapređuje položaj Roma u Srbiji, nema zvanična ovlašćenja i moć da sprovodi mere.

3.2.1 Obrazovanje na jezicima nacionalnih manjina

Postoji niz zakona koji regulišu obrazovanje na jezicima nacionalnih manjina, od predškolskog do univerzitetskog nivoa:

- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja;⁹⁰
- Zakon o osnovnoj školi;⁹¹
- Zakon o srednjoj školi;⁹²
- Zakon o društvenoj brizi o deci;⁹³
- Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju;⁹⁴
- Zakon o udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima;⁹⁵

⁸⁹ Sekretarijat za romsku nacionalnu strategiju ustanovljen je kao kancelarija Ministarstva za ljudska i manjinska prava Državne zajednice Srbije i Crne Gore, kao zajednički projekat ovog ministarstva i Misije OEBS-a. Posle premeštanja nekih oblasti nadležnosti ovog ministarstva na nivo Republike Srbije, Sekretarijat je zvanično proglašen ogrankom Službe za ljudska i manjinska prava. Kancelarija za inkluziju Roma ustanovljena je u okviru Izvršnog veća Vojvodine 2005. godine uz podršku Fonda za otvoreno društvo. Koordinacioni centar za integraciju Roma ustanovila je Skupština grada Beograda.

⁹⁰ Dopune Zakona mogu se pronaći na srpskom jeziku na veb-sajtu Vlade Republike Srbije, dostupno na: <http://www.parlament.sr.gov.yu>.

⁹¹ Zakon o osnovnoj školi, *Službeni glasnik RS*, br. 50/92, 53/92, 67/93, 48/94, 66&94. Zakon o izmenama i dopunama Zakona o osnovnoj školi, *Službeni glasnik RS*, br. 22/2002, dostupno na srpskom jeziku na veb-sajtu Vlade Republike Srbije (<http://www.parlament.sr.gov.yu>).

⁹² Zakon o srednjoj školi, *Službeni glasnik RS*, br. 50/92, 53/93, 67/93, 48/94, 24/96, 23/2002, 62/2003, 64/2003.

⁹³ Zakon o društvenoj brizi o deci, *Službeni glasnik RS*, br. 49/92, 29/93, 53/93, 67/93, 28/94, 47/94, 48/94, 25/96, 29/01, dostupno na srpskom na veb-sajtu Vlade Republike Srbije (<http://www.parlament.sr.gov.yu>).

⁹⁴ Ministarstvo prosvete i sporta, Nacrt Zakona o predškolskom vaspitanju i obrazovanju koji je usvojila Vlada Republike Srbije 18. maja 2006. i uputila Skupštini Srbije na usvajanje (dalje u tekstu: nacrt Zakona o predškolskom vaspitanju).

⁹⁵ Zakon o udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima, nacrt Zakona o udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima dostupni su na srpskom jeziku na veb-sajtu Ministarstva prosvete i sporta RS (<http://www.mps.sr.gov.yu>).

- Zakon o visokom obrazovanju;⁹⁶
- Zakon o delatnostima od opšteg interesa u oblasti kulture;⁹⁷
- Zakon o utvrđivanju određenih nadležnosti autonomne pokrajine;⁹⁸
- Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina u Saveznoj Republici Jugoslaviji.⁹⁹

Prema važećim zakonima, država je dužna da obezbedi obrazovanje na jezicima nacionalnih manjina ili bilingvalno školovanje ako ga zatraži 15 učenika u školi (ili manje, uz odobrenje Ministarstva prosvete i sporta RS). Udžbenici i pomoćna nastavna sredstva takođe treba da budu na jezicima nacionalnih manjina, u skladu sa Zakonom o udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima. Uz odobrenje ministra prosvete učenici pripadnici nacionalnih manjina mogu da koriste i udžbenike iz svoje države porekla (na primer, Mađarske).

Romski jezik je zvanično priznat kao maternji jezik nacionalne manjine. U Popisu stanovništva iz 2002. godine 76 posto građana koji su se izjasnili kao Romi naveli su da je njihov maternji jezik romski. Srbija je ratifikovala Evropsku povelju o regionalnim ili manjinskim jezicima, proklamujući da je saglasna sa odredbama ove Povelje koje se odnose na Republiku Srbiju u vezi sa romskim jezikom u obrazovanju.¹⁰⁰

Zbog nedostatka uslova, obrazovanje na romskom (ili bilingvalno obrazovanje koje bi obuhvatilo romski jezik) do sad nije obezbeđeno ni u jednoj školi u Srbiji, već se predmet Romski jezik sa elementima nacionalne kulture predaje kao izborni predmet, pretežno u školama u Vojvodini (vidi delove 3.5 i 3.6).

3.3 Desegregacija

S obzirom na to da segregacija nije deo zvanične državne politike, ovaj problem do sada nije sveobuhvatno analiziran, niti su se državne institucije ozbiljno bavile desegregacijom sa aspekta politike.¹⁰¹ Međutim, u nekim strateškim dokumentima predviđene su određene preventivne mere.

Nacrt *Strategije za unapređivanje obrazovanja Roma* sadrži deo koji se bavi problemom diskriminacije i segregacije u obrazovanju.¹⁰²

⁹⁶ Zakon o visokom obrazovanju, Ministarstvo prosvete i sporta, *Službeni glasnik RS*, br. 76/2005, 30. avgust 2005.

⁹⁷ Zakon o delatnostima od opšteg interesa u oblasti kulture, *Službeni glasnik RS*, br. 49/1992.

⁹⁸ Zakon o utvrđivanju određenih nadležnosti autonomne pokrajine, *Službeni glasnik RS*, br. 6/2002.

⁹⁹ Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina u SRJ, *Službeni glasnik RS*, br. 11, 2002.

¹⁰⁰ Zakon o ratifikaciji Evropske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima, član 3.

¹⁰¹ Fond za otvoreno društvo Srbija, *Izveštaj o projektu „Jednake šanse“*.

¹⁰² *Nacrt Strategije za unapređivanje obrazovanja Roma*, deo 4.3, str. 14.

Jedinstveni akcioni plan za obrazovanje detaljnije definiše konkretne mere za sprečavanje segregacije, kao i mehanizme desegregacije. Antisegregacijske mere ovog plana obuhvataju sledeće:¹⁰³

- obezbeđivanje zakonske regulative za inkluziju bez segregacije, kontinuirano školovanje i formiranje kriterijuma za politiku upisa na osnovu principa desegregacije;
- istraživanje (Ministarstva prosvete i sporta RS) o uslovima, uzrocima i modalitetima segregacije u obrazovnom sistemu;
- osmišljavanje programa desegregacije za škole i predškolske ustanove kod kojih postoji tendencija formiranja odeljenja/grupa isključivo ili u većini sa romskom decom;
- praćenje segregacije u obrazovanju na osnovu prethodno ustanovljenih indikatora.

Ne postoje podaci o tome da li je 2006. godine započelo sprovođenje bilo koje od ovih mera niti postoje podaci o budžetu potrebnom da bi se ove mere sprovele.¹⁰⁴ Po informacijama Centra za prava manjina, postoje samo *ad hoc* reagovanja na upozorenja nevladinih organizacija o pojavi segregacije u nekim školama i lokalnim zajednicama.¹⁰⁵

Što se tiče segregacije romske dece u specijalne škole, strateški je predviđeno da se razradi posebna upisna politika za romsku decu i omladinu kako bi se sprečilo njihovo neopravdano upisivanje u ove škole.¹⁰⁶ Za decu koja već pohađaju specijalne škole predviđeno je da će biti premeštena u redovne škole nakon ponovnog testiranja; predviđa se da budu obezbeđeni adekvatni prelazni programi kako bi se olakšao njihov upis u odgovarajući razred redovne škole.¹⁰⁷ Međutim, ove mere nisu počele da se sprovode u praksi, zato što navodno zahtevaju elaboraciju i sprovođenje složenog niza aktivnosti, za koje sistem još uvek nije sposoban. Primećen je otpor stručnjaka i nastavnika iz oblasti specijalnog obrazovanja, koji proističe iz njihovog straha da će uvođenjem inkluzije u redovan sistem obrazovanja prestati potreba za njihovim radnim mestima.¹⁰⁸

Iako se eksperti i predstavnici civilnog sektora slažu da segregacija dece u obrazovanju nije prihvatljiva, postoje i suprotna mišljenja, koja tvrde da se romska deca ponekad osećaju bolje u odvojenim odeljenjima. U mešovitim odeljenjima je veća njihova izloženost diskriminaciji, pa se tvrdi da je to previsoka cena koju treba platiti.¹⁰⁹ Neki roditelji romske dece, takođe, dele ovu zabrinutost (vidi deo 2.4.1).

¹⁰³ *Jedinstveni akcioni plan za obrazovanje*, str. 14–15.

¹⁰⁴ Strategija REF-a za Srbiju – predstavljena i analizirana na sastanku Odbora za obrazovanje Lige za Dekadu Roma 22. aprila 2006. u Beogradu.

¹⁰⁵ Intervju sa Petrom Antićem, direktorom Centra za prava manjina u Beogradu, 17. mart 2006.

¹⁰⁶ *Jedinstveni akcioni plan za obrazovanje*.

¹⁰⁷ *Strategija za unapređivanje obrazovanja Roma u Srbiji*.

¹⁰⁸ Okrugli sto koji je organizovao Institut za otvoreno društvo (Open Society Institute) iz Budimpešte u saradnji sa Fondom za otvoreno društvo, Beograd, 31. oktobar 2006.

¹⁰⁹ Okrugli sto koji je organizovao Institut za otvoreno društvo (Open Society Institute) iz Budimpešte u saradnji sa Fondom za otvoreno društvo, Beograd, 31. oktobar 2006.

Mnogi se slažu da segregacija nije samo političko već i stručno pitanje, pošto se ljudi iz profesije često zalažu za to da se održi segregacija. Tako je psiholog specijalne škole „14. oktobar“ Miša Mladenović rekao da se kadar specijalnih škola boji da inkluzija može značiti zatvaranje njihovih škola i otpuštanje zaposlenih.¹¹⁰ Zbog toga ovaj fenomen treba hitno i detaljno analizirati i oprezno sprovesti mere desegregacije, vodeći računa o mogućim negativnim posledicama koje one mogu da proizvedu.¹¹¹ Iskustvo organizacija koje se bave ovim pitanjem jeste da svaki slučaj treba rešavati u kontekstu i u direktnoj komunikaciji sa svim akterima.¹¹²

3.4 Romski asistenti u nastavi – školski medijatori

Strateški dokumenti vlade o obrazovanju Roma predviđaju uvođenje romskih asistenata u nastavu u predškolske ustanove i osnovne škole, kao i zapošljavanje koordinatora koji bi radili sa porodicama u institucijama gde postoji veći broj romske dece.¹¹³ Međutim, trenutno ne postoje zakonski propisi koji bi omogućili zapošljavanje romskih asistenata u nastavi u školama i/ili predškolskim ustanovama. Za sada samo nacrt Zakona o predškolskom vaspitanju i obrazovanju¹¹⁴ predviđa angažovanje romskih asistenata u nastavi.

U drugoj polovini 2006. godine, Ministarstvo prosvete i sporta je, u saradnji sa Misijom OEBS-a, pokrenulo projekat uvođenja romskih asistenata u nastavu na nivou osnovnoškolskog obrazovanja. Implementacija projekta se bazira na iskustvima civilnog sektora u ovoj oblasti i predstavlja dobar primer politika koje se sprovode i koje su bazirane direktno na iskustvu dobre prakse. U ovom projektu asistente obrazuje Centar za interaktivnu pedagogiju (CIP),¹¹⁵ dok su asistenti u nastavi koji su bili uključeni u nastavni proces u okviru projekata nevladinih organizacija angažovani za mentorski rad. Počev od 2005. godine Romski nacionalni savet i Ministarstvo prosvete i sporta RS angažovali su 30 romskih koordinatora za saradnju sa porodicama u okviru projekta predškolskog obrazovanja koji finansira REF.¹¹⁶

¹¹⁰ Studija slučaja Niš, urađena maja–juna 2006, istraživač Ljiljana Simić, vidi Aneks A2.1: Studija slučaja Niš.

¹¹¹ Okrugli sto koji je organizovao Institut za otvoreno društvo (Open Society Institute) iz Budimpešte u saradnji sa Fondom za otvoreno društvo, Beograd, 31. oktobar 2006.

¹¹² Intervju sa Petrom Antićem, direktorom Centra za prava manjina u Beogradu, 17. mart 2006.

¹¹³ *Strategija za unapređivanje obrazovanja Roma u Srbiji i Jedinstveni akcioni plan za obrazovanje.*

¹¹⁴ Nacrt Zakona o predškolskom vaspitanju i obrazovanju. Javna rasprava o predloženom Zakonu završena je i on bi uskoro trebalo da se nađe u proceduri za usvajanje.

¹¹⁵ Centar za interaktivnu pedagogiju (CIP) iz Beograda vodio je stručni deo projekta „Dečji vrtić kao porodični centar“ od 1997. do 2005. godine. Taj projekat je koristio metodologiju Instituta za otvoreno društvo (Open Society Institute) programa „Korak po korak“, koji obuhvata angažovanje romskih asistenata u proces obrazovanja i vaspitanja. Centar je takođe bio partner na projektu Fonda za otvoreno društvo Srbija „Jednake šanse“ od 2002. do 2005. godine, koji uključuje romske asistente u nastavni proces nižih razreda osnovne škole.

¹¹⁶ Okrugli sto koji je organizovao Institut za otvoreno društvo (Open Society Institute) iz Budimpešte u saradnji sa Fondom za otvoreno društvo, Beograd, 31. oktobar 2006.

Od 1996. do sad 44 asistenta (24 u predškolskim ustanovama i 20 u osnovnim školama) učestvovala su u projektima Fonda za otvoreno društvo i njegovih partnera (CIP, REC i RIC) zasnovanim na metodologiji programa „Korak po korak“. Trenutno je angažovano deset romskih asistenata u nastavi: osam u predškolskim ustanovama i dva u školama.¹¹⁷ Dečji romski centar na sličan način angažuje asistente kroz svoj obrazovni projekat dopunske nastave pod nazivom „Obrazovanje romske dece u Srbiji“, koji realizuje pet osnovnih škola u Beogradu za ukupno 1.700 dece. Angažovano je 30 koordinatora za saradnju sa roditeljima i školama.¹¹⁸ Ovi projekti dobili su odobrenje Ministarstva prosvete i sporta RS, a finansiraju ih različiti donatori.¹¹⁹

Ministarstvo prosvete i sporta očekuje da će mesta romskih asistenata u nastavi postati radna mesta propisana zakonom.¹²⁰ Međutim, za sad ne postoji zvaničan opis posla romskog asistenta u nastavi. Nezvaničan opis posla sačinjen je u okviru projekta REI „Jednake šanse“ (vidi Aneks 5).¹²¹ Očekuje se da će ovaj opis radnog mesta iskoristiti Ministarstvo prosvete i sporta za svoju konačnu verziju tog opisa u procesu zakonskog regulisanja ovog radnog mesta.¹²²

U praksi romski asistenti u nastavi učestvuju u svim nastavnim i vannastavnim aktivnostima u kojima učestvuju nastavnici, uključujući radne sastanke, nastavna veća i odeljenjske sastanke na kojima se raspravlja o obrazovanju romske dece. Radna nedelja se sastoji od 30 radnih sati. Takođe je predviđeno redovno stručno usavršavanje romskih asistenata u nastavi u trajanju od 18 do 30 sati godišnje. Usavršavanje se zasniva na metodologiji programa „Korak po korak“, uz sadržaje koji se tiču emancipacije Roma, njihovog prava na obrazovanje (i drugih ljudskih prava) i uključivanja u život šire zajednice.

Po istom nezvaničnom opisu, osnovni kriterijumi za zapošljavanje asistenta u nastavi jesu sledeći: završena najmanje četvorogodišnja srednja škola; tečno vladanje srpskim jezikom i govorni nivo vladanja romskim jezikom; spremnost da se prihvate profesionalne obaveze date u opisu posla; predispozicija i sposobnost za rad sa decom. Poželjni su više obrazovanje i radno iskustvo. Odluku o zapošljavanju donose direktori škola, školski nastavnici, predstavnici partnerskih nevladinih organizacija (obavezno romskih NVO) i finansijer projekta. Nadzor i praćenje rada asistenata u nastavi sprovode realizator projekta i donatori.¹²³

Prvobitna iskustva nevladinih organizacija pri angažovanju romskih asistenata u nastavi u osnovnim školama nisu bila tako povoljna kao iskustva s njihovim angažovanjem na pred-

¹¹⁷ Intervju sa Milenom Mihajlović, direktorkom Centra za interaktivnu pedagogiju, 5. mart 2006.

¹¹⁸ Intervju sa Milicom Simić, koordinatorkom Dečjeg romskog centra iz Beograda, 13. mart 2006.

¹¹⁹ Fond za otvoreno društvo Srbija, Institut za otvoreno društvo, NOVIB, Norveška narodna pomoć, SDC.

¹²⁰ Vesna Fila, pomoćnik ministra prosvete, sastanak u vezi sa sprovođenjem akcionih planova Dekade, 24. septembar 2006.

¹²¹ Fond za otvoreno društvo Srbija, *Izveštaj o projektu „Jednake šanse“*.

¹²² Okrugli sto koji je organizovao Institut za otvoreno društvo (Open Society Institute) iz Budimpešte u saradnji sa Fondom za otvoreno društvo, Beograd, 31. oktobar 2006.

¹²³ Okrugli sto koji je organizovao Institut za otvoreno društvo (Open Society Institute) iz Budimpešte u saradnji sa Fondom za otvoreno društvo, Beograd, 31. oktobar 2006.

školskom nivou. Prve godine pilot-projekta REI (2002–2003), romski asistenti u nastavi suočili su se s otporom nastavnog kadra, te su uglavnom učestvovali u dopunskoj nastavi, a ne u redovnom nastavnom procesu. Međutim, do 2005. godine nastavnici su kao jedan od najvažnijih aspekata projekta počeli da prepoznaju ulogu romskih asistenata u nastavi. Njihovo angažovanje visoko su vrednovali učenici, nastavnici, kao i romski i neromski roditelji.¹²⁴ Ključni faktor za promenu stavova prema romskim asistentima u nastavi bilo je uvođenje metodologije programa „Korak po korak“. Ova metodologija, koja se zasniva na interaktivnoj nastavnoj praksi i individualizaciji nastavnog procesa, obezbedila je uslove za angažovanje romskih asistenata u nastavi. (U klasičnom stilu nastave *ex cathedra* na samom početku projekta asistent je bio suvišan.)

Uopšte uzet, postojeća školska praksa navodi na zaključak da postoje ozbiljne prepreke većem angažovanju romskih asistenata u nastavi. Na primer, asistenti se ponekad doživljavaju kao oblik spoljne kontrole ili čak kao nametnuti faktor, te njihovo angažovanje može da izazove promenu uobičajenog ponašanja nastavnika. Osim toga, pošto nastava generalno nije zasnovana na interaktivnoj metodologiji, već se odvija u formi predavanja, mnogi romski asistenti u nastavi u suštini nemaju šta da rade u učionici. Najzad, ali ne i na poslednjem mestu po značaju, traženi profil asistenta zahteva najmanje završenu srednju školu, a ima sredina koje nisu u mogućnosti da ispune ove uslove. Otud u praksi u nekim gradovima asistenti nisu ni bili angažovani. Istinsko uključivanje romskih asistenata u obrazovni proces u Srbiji zahtevaće ne samo da se uspostave pravni osnov i finansijski mehanizmi za njihovo zapošljavanje, već i da se prevaziđu ove prepreke.

3.5 Nastavnici koji govore romski jezik

Ne postoje zvanični podaci o vaspitačima, učiteljima ili nastavnicima koji govore romski jezik i koriste ga u nastavi. Nevladine organizacije tvrde da su takvi nastavnici, ako uopšte postoje, retki. Predškolski program „Korak po korak“ saradivao je sa četiri vaspitača koja su govorila romski, od kojih dvoje nisu bili romske nacionalnosti. Program je takođe uključio 17 asistenata, od kojih dvoje nisu bili Romi a govorili su romski jezik. Zahvaljujući njima romski jezik je bio prisutan u učionici, a bilingvalna nastava je doprinela da se smanji jezička barijera. Ovaj pristup izvršio je snažan uticaj i pomogao deci da brže savladaju zvanični jezik, a takođe je podigao samopoštovanje i samopouzdanje romskoj deci, pošto je romski jezik dobio jednako uvažavanje njihovih nastavnika.¹²⁵

U procesu obrazovanja Romi mogu da koriste svoj maternji jezik samo ako se opredele za izborni predmet u osnovnoj školi „Romski jezik sa elementima nacionalne kulture“. To je

¹²⁴ Centar za evaluaciju, testiranje i istraživanje, *Reports of the External Evaluation of the Project „Equal Chances – Integration of Roma Children and Youth in the Education System“ (Izveštaj o eksternoj evaluaciji projekta „Jednake šanse – integracija romske dece i mladih u obrazovni sistem“)*, Centar za evaluaciju, testiranje i istraživanje, Beograd, 2004–2005.

¹²⁵ Intervju sa Milenom Mihajlović, direktorkom Centra za interaktivnu pedagogiju, Beograd, 5. mart 2006.

trenutno moguće samo na teritoriji Autonomne pokrajine Vojvodine.¹²⁶ Do sad je u okviru projekata nevladinih organizacija obučeno 21 romski nastavnik ovog predmeta. Ipak, njihova obuka i dalje nije deo zvaničnog sistema stručnog usavršavanja i nije sistematski osmišljena. Obrazovna politika predviđa negovanje romskog etničkog identiteta u procesu redovnog obrazovanja, ali izgleda da još uvek ne postoje kapaciteti da se ove predviđene mere u potpunosti implementiraju.¹²⁷

3.6 Nastavna sredstva i kurikularna politika

Nastavni plan i program u Srbiji do sad nije bio mnogo osetljiv za interkulturalne vrednosti i obrazovne potrebe nacionalnih manjina. Strateški dokumenti predviđaju promene u nastavnom planu i programu koje bi uključile multikulturalizam i elemente romske kulture. Na dug rok, kurikularna reforma, kao i novi nacrt Zakona o udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima, trebalo bi da donesu pozitivne promene, ali nije izvesno kada će se one ostvariti u praksi. U ovom trenutku ne postoje ni kurikularni standardi ni standardi za kvalitet udžbenika. Komisije u čijoj je nadležnosti odobravanje udžbenika koji mogu da se štampaju do sad su bile formirane na *ad hoc* način.¹²⁸ U međuvremenu, 2004. godine, osnovan je Centar za udžbenike.¹²⁹ Drugim rečima, trenutno je postavljen samo institucionalni okvir za ovu oblast. U poslednjih nekoliko godina pojedine izdavačke kuće razvile su udžbeničku delatnost i primećen je napredak u kvalitetu, ali su još uvek retki sadržaji koji naglašavaju multikulturalizam, uvažavanje razlika i kulturne vrednosti drugih nacionalnosti.

U Srbiji ne postoji bilingvalna nastava niti kurikulum, iako pripadnici nacionalnih manjina mogu da se školuju na svom maternjem jeziku. U tim školama se istorija i književnost manjinskih naroda uče veoma detaljno, ali nastavni plan i program nije zasnovan na obrazovnim sadržajima drugih kultura i etniciteta. Iako zakon predviđa pravo da se nastava drži i na romskom jeziku, postoji veoma malo nastavnih sredstava na romskom jeziku, od čega su većinu kreirale nevladine organizacije, a ne državne strukture, i ta sredstva se koriste uglavnom u nastavi izbornih jezičkih predmeta.

Školski predmet „Romski jezik sa elementima nacionalne kulture“ predaje se samo u Vojvodini, koja ima tradiciju obrazovanja manjina. Izborni predmet se realizuje u saradnji Nacionalnog saveta romske nacionalne manjine i Ministarstva prosvete i sporta RS. Sačinjen je program za prva četiri razreda osnovne škole i sprovodi se u 42 škole sa 1.266 dece. Učenici

¹²⁶ Zakon o utvrđivanju određenih nadležnosti autonomne pokrajine, *Službeni glasnik RS*, br. 6, 2002.

¹²⁷ Intervju sa Rankom Jovanovićem, koordinatorom Asocijacije romskih nastavnika, 15. oktobar 2006.

¹²⁸ Komisije nisu deo Ministarstva prosvete i sporta, a u njihov sastav ulaze različiti eksperti, uključujući eksperte sa fakulteta i Instituta za psihologiju. Sastav komisije nije stalan.

¹²⁹ Centar za udžbenike je ustanovljen kao ogranak Zavoda za unapređenje obrazovanja i vaspitanja, a njegov zadatak je da se stara o kvalitetu udžbenikâ.

imaju četiri časa na romskom jeziku nedeljno.¹³⁰ Međutim, ova dobrodošla inicijativa nije replicirana na drugim mestima. Ali, još veći problem predstavlja činjenica da nastavni plan i program generalno ne odražava ovu vrstu obrazovnih potreba. Uvođenje elemenata nacionalnih kultura, uključujući i romsku, učinilo bi romskoj deci školovanje daleko privlačnijim, jer bi odražavalo njihovo životno okruženje i doprinelo boljem prihvatanju romske dece od strane druge dece i nastavnika, kao i formiranju obrazovne sredine zasnovane na uzajamnom prihvatanju i toleranciji.

Obuka nastavnika za metodologiju bilingvalnog obrazovanja do sada je realizovana samo u okviru projekta REI „Jednake šanse“ i nije dalje proširivana.

U udžbenicima se Romi pominju u najčešće u kontekstu holokausta u Drugom svetskom ratu (udžbenik istorije za osmi razred osnovne škole). Romi se takođe spominju u nižim razredima u tekstovima kao što su „Ciganin hvali svoga konja“ (čitanka za treći razred) ili „Ciganski slavuj“ (čitanka za četvrti razred). U književnosti su Romi uglavnom predstavljeni na stereotipan i podsmešljiv način kao nosioci negativnih osobina.

Redak pozitivan primer je udžbenik za treći razred osnovne škole koji je izdala izdavačka kuća Kreativni centar, u kojem se pominju sve nacionalne manjine što žive u Srbiji u lekciji „Stanovništvo naše zemlje“. Pregled je propraćen odgovarajućim fotografijama, ilustracijama i informacijama (na primer, kako se neki pojmovi prevode na jezike nacionalnih manjina). Ovaj udžbenik je dobio zvanično odobrenje za korišćenje u nastavi. Međutim, s obzirom na to da škola/nastavnik bira koje će udžbenike koristiti, nije poznato koliko se ovaj udžbenik koristi u praksi.

Trenutno ne postoje nastavni materijali na srpskom jeziku o istoriji i kulturi Roma, iako se preduzimaju neke inicijative. Tako je u okviru projekta „Jednake šanse“ pripremljen priručnik za nastavnike (*Ciganeska – Uvod u istoriju, jezik i kulturu Roma*),¹³¹ što sadrži materijale koje nastavnici mogu da koriste u učionici. Fond za otvoreno društvo podržao je trilingvalno izdanje romskih bajki (na romskom, srpskom i engleskom jeziku), koje takođe može da se koristi u učionici.¹³² Zavod za udžbenike i nastavna sredstva prvi put je izdao slikovnicu na romskom jeziku sa naslovom *Hajde da živimo zajedno*. Ministarstvo prosvete i sporta RS, u saradnji sa Misijom OEBS-a i savetima nacionalnih manjina, pripremiло je priručnik *Etno-istorijski vodič kroz nacionalne manjine*, na čijoj izradi je učestvovao stručnjak kojeg je predložio Romski nacionalni savet. Planira se da ova knjiga postane dopunsko nastavno sredstvo.¹³³ Može se zaključiti kako većina inicijativa da se romska kultura uključi u obrazovanje dolazi pre svega iz civilnog sektora, kao i od romskih umetnika i eksperata.

¹³⁰ Intervju sa Rankom Jovanovićem, koordinatorom Asocijacija romskih nastavnika, 15. oktobar 2006.

¹³¹ Romski edukativni centar, *Ciganeska – uvod u romsku istoriju, jezik i kulturu*, Niš, 2006.

¹³² A. Krasnići, *Bože, pretvori me u mrava – romske bajke sa Kosova i Metohije*, Centar za stvaralaštvo mladih, Beograd, 2001.

¹³³ Intervju sa Anne-Maria Ćuković iz Sekretarijata za romsku obrazovnu strategiju, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Beograd, 23. mart 2006.

3.7 Obuka i podrška nastavnicima

Nastavnički i drugi fakulteti prosvetnih struka zvanično nemaju predmete koji se bave tolerancijom, multikulturalnim obrazovanjem i obrazovanjem protiv predrasuda. Takođe, budući stručnjaci, praktičari u obrazovanju, u okviru svog redovnog školovanja nemaju mogućnost da se obrazuju za metodologiju rada sa decom iz marginalizovanih i socijalno depriviranih sredina, niti za druge aspektima inkluzivnog obrazovanja.

Zvanično obrazovanje vaspitača i učitelja uglavnom se fokusira na naučne discipline/predmete koje oni treba da predaju. Ono sadrži nešto psiholoških i pedagoških disciplina, kao i nastavnu metodiku za različite školske predmete. Međutim, budući učitelji uglavnom stiču teorijsko znanje bez instrukcija o tome kako da ga primene u praksi i imaju malo mogućnosti da steknu praktično iskustvo u učionici radeći s decom. Obrazuju se kao da je škola monoetnička institucija sa homogenim sastavom odeljenja. Posledica toga je činjenica da mnogi na kraju ne znaju kako da rade sa stvarnom decom, koja imaju različito poreklo i potrebe.¹³⁴

Prema tvrdnjama Ministarstva za ljudska i manjinska prava SCG, postoje inicijative na pojedinim fakultetima koje bi mogle doprineti da se postignu ciljevi uključivanja Roma u obrazovanje predviđeni *Jedinstvenim akcionim planom za obrazovanje*.¹³⁵

- „Otvorena učionica – inkluzivni program namenjen romskoj deci“, volonterski rad studenata i nastavnika Učiteljskog fakulteta u Beogradu;
- seminarski radovi koji se bave predrasudama protiv Roma, koje su uradili studenti psihologije Filozofskog fakulteta u Beogradu;
- „Romološke studije“, specijalistički kurs na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, podržan od strane Fonda za otvoreno društvo, treba da bude uključen u redovni program postdiplomskih studija.

Međutim, takve inicijative su u velikoj meri rezultat ličnih napora nekoliko univerzitetskih stručnjaka u Srbiji koji se bave romskim pitanjima. Njima često nedostaje institucionalna podrška, pa tako preći opasnost da takve inicijative nestanu. Na primer, 2000. godine Alternativna akademska obrazovna mreža (AAOM) organizovala je seriju postdiplomskih predavanja o religiji Roma pod nazivom „Religija – tačka kulturnog spajanja ili razdvajanja?“¹³⁶ Iz ovog kursa je proizašao izborni predmet na Univerzitetu u Nišu „Sociologija romskog identiteta“, uveden školske 2001/02. godine.¹³⁷ Održavanje izbornog predmeta, međutim, nije ponovljeno narednih godina.

¹³⁴ Okrugli sto koji je organizovao Institut za otvoreno društvo (Open Society Institute) iz Budimpešte u saradnji sa Fondom za otvoreno društvo, Beograd, 31. oktobar 2006.

¹³⁵ Intervju sa Anne-Maria Ćuković iz Sekretarijata za romsku obrazovnu strategiju, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Beograd, 23. mart 2006.

¹³⁶ Fond za otvoreno društvo Srbija, *Izveštaj za 2001*, interni dokument.

¹³⁷ D. Đorđević i M. Filipović, *Sociologija romskog identiteta – dva izborna kursa*, Biblioteka za romologiju Komren, Niš, 2002.

U Srbiji u ovom trenutku ne postoje standardi profesionalne obuke i stručnog usavršavanja nastavnika i ne postoje propisani sadržaji ili propisana učestalost takve obuke. Prethodni sastav Ministarstva prosvete i sporta RS (2001–2003) pokušao je da osmisli politiku stručnog usavršavanja nastavnika, pozivajući sve zainteresovane organizacije da akredituju svoje seminare za obuku nastavnika. Kriterijumi za evaluaciju i akreditaciju definisani su i objavljeni unapred, a nakon toga je izdat opširan katalog sa listom akreditovanih seminara za stručno usavršavanje nastavnika, *Katalog akreditovanih programa stručnog usavršavanja nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika za školsku 2003/2004. godinu* (dalje u tekstu: *Katalog*).¹³⁸ Tada je vođena politika da u petogodišnjem periodu nastavnici moraju imati 100 sati pohađanja programa stručnog usavršavanja (iz *Kataloga*). Međutim, nakon promene vlade ovakva politika nije nastavljena. Nastavnici su dobijali licencu bez obzira na učešće na seminarima za stručno usavršavanje i njihova dalja karijera više nije bila vezana za dalje usavršavanje. Iako *Katalog* nije zvanično ukinut, on se u praksi više ne koristi.

Trenutno škole mogu same da organizuju stručno usavršavanje i da ga plate iz sredstava koja se obezbeđuju iz lokalnih izvora. Ova praksa postaje sve češća, posebno pošto je promenjen kurs reforme obrazovanja 2004, pa je ciklus seminara koji je pratio reformu prekinut.¹³⁹ Navodi se da je Zavod za unapređenje obrazovanja i vaspitanja 2004. godine pripremio nekoliko seminara za stručno usavršavanje nastavnika koji treba da budu plaćeni iz državnog budžeta, ali izgleda da oko toga u praksi postoje konfuzija i različita tumačenja.

U *Katalogu* je akreditovano pet seminara i programa stručnog usavršavanja nastavnika koji se bave obrazovanjem Roma, a namenjeni su obuci učitelja i nastavnika u osnovnim školama. Svih pet programa je osmislio civilni sektor. Oni se bave različitim obrazovnim aspektima:

- obrazovanje za socijalnu pravdu; obrazovanje za prevazilaženje predrasuda; razvoj tolerancije i uvažavanje različitosti;¹⁴⁰
- unapređivanje nastavne prakse na osnovu metodologije koja je usmerena na dete i interaktivnih nastavnih metoda i individualizacije nastave;¹⁴¹
- obrazovna podrška romskoj deci u školi – metodologija korektivnih časova kao oblik dopunske nastave.¹⁴²

¹³⁸ Ministarstvo prosvete i sporta, *Katalog akreditovanih programa stručnog usavršavanja nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika*, Beograd, 2003.

¹³⁹ Okrugli sto koji je organizovao Institut za otvoreno društvo (Open Society Institute) iz Budimpešte u saradnji sa Fondom za otvoreno društvo, Beograd, 31. oktobar 2006.

¹⁴⁰ Program Inicijative za obrazovanje Roma (Roma Education Initiative – REI) Instituta za otvoreno društvo (Open Society Institute – OSI) i program Centra za interaktivnu pedagogiju iz Beograda „Ni crno ni belo“.

¹⁴¹ Niz programa za stručno usavršavanje osmislio je Centar za interaktivnu pedagogiju. Neki programi za stručno usavršavanje zasnivaju se na programu Instituta za otvoreno društvo (OSI) „Korak po korak“.

¹⁴² Stručno usavršavanje nastavnika osmišljeno u okviru projekta Društva za unapređivanje romskih naselja „Razvojno-obrazovni centri u opštinama na jugu Srbije“ (2001–2004), koji sprovode UNICEF, Švajcarska agencija za razvoj i saradnju (SDC) i Fond za otvoreno društvo Srbija.

Svi ovi programi osmišljeni su kroz projekte koji su podrazumevali direktan rad sa decom i bili su predmet spoljne evaluacije kompetentnih stručnjaka Centra za evaluaciju, testiranje i istraživanje (CETI).¹⁴³ Nastavničke seminare koji su proizašli iz njih akreditovalo je Ministarstvo prosvete i sporta RS u prethodnom sastavu.

Zavod za unapređenje obrazovanja i vaspitanja tokom 2006. sproveo je novu akreditaciju seminara za stručno usavršavanje nastavnika i na kraju godine objavljen je novi katalog seminara za stručno usavršavanje nastavnika. Ovog puta nije bilo prethodnog javnog poziva za prijavljivanje seminara koji traže da budu akreditovani, a odabiranje akreditovanih programa deluje prilično arbitrarno. Većina programa iz Kataloga za 2003/2004. nije ponovo akreditovana – uključujući seminare koji su se bavili obrazovanjem Roma, što su uglavnom seminari koje realizuju nevladine organizacije. Međutim, Ministarstvo prosvete i sporta nastavlja da saraduje sa nevladinim sektorom na nekim od ovih programa uprkos odluci Zavoda. Ova situacija ukazuje na to da kriterijumi za akreditaciju, kao ni procedure, proces odlučivanja i primena odluka u praksi, nisu dovoljno jasni.¹⁴⁴ U međuvremenu su osmišljeni još neki neakreditovani programi stručnog usavršavanja nastavnika; na primer, seminar Romskog edukativnog centra „Ciganeska – radionica za nastavnike romske istorije i kulture“.¹⁴⁵

Obrazovnim politikama predviđene su mere koje doprinose obrazovanju stručnjaka praktičara za specifičnosti obrazovanja Roma. U praksi je, međutim, oblast obrazovanja Roma i dalje predmet pojedinačnih ličnih inicijativa i deo projektnih aktivnosti. Postoji stručno znanje i iskustvo koje bi, ukoliko bi se integrisalo u sistemski okvir i/ili bilo osnov za razvoj univerzitetskih kurseva i kontinuiranog usavršavanja stručnog kadra, moglo da doprinese kvalitetnijem obrazovanju romske dece i mladih.

3.8 Mehanizmi za praćenje diskriminacije

Strateški dokumenti tretiraju problem diskriminacije kao jednu od ključnih prepreka jednake dostupnosti obrazovanja Romima. Romi su često izloženi različitim oblicima prikrivene kao i otvorene diskriminacije od strane školske administracije, nastavnika, druge dece i neromskih roditelja.¹⁴⁶

Prevenција diskriminacije u obrazovanju jedan je od posebnih ciljeva *Jedinstvenog akcionog plana za obrazovanje*.¹⁴⁷ Mere za ostvarivanje ovog cilja podrazumevaju ustanovljavanje mehanizama za praćenje i kažnjavanje diskriminacije u obrazovnim institucijama, kao i obrazovanje romskih roditelja o ljudskim pravima i mogućnostima njihove zaštite.

¹⁴³ To je NVO specijalizovana za istraživanje u obrazovanju i evaluaciju obrazovnih mera, programa i projekata.

¹⁴⁴ Okrugli sto koji je organizovao Institut za otvoreno društvo (Open Society Institute) iz Budimpešte u saradnji sa Fondom za otvoreno društvo, Beograd, 31. oktobar 2006.

¹⁴⁵ Radionica koju je osmislio Romski edukativni centar (REC) u okviru projekta REI „Jednake šanse“.

¹⁴⁶ *Strategija za unapređivanje obrazovanja Roma u Srbiji*, str. 10.

¹⁴⁷ *Jedinstveni akcioni plan za obrazovanje*, Sprečavanje diskriminacije u obrazovanju.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja definiše i zabranjuje sve oblike diskriminacije u obrazovanju, uključujući diskriminaciju zasnovanu na rasi, veri, etničkoj, socijalnoj ili kulturnoj pripadnosti. Zakon definiše teška kršenja radnih obaveza, koja obuhvataju sledeće: podrićvanje ili kršenje fizičkog ili psihološkog integriteta učenika (fizička kazna, moralno, seksualno ili drugo zlostavljanje); vredanje dece, učenika i zaposlenih koje se ponavlja ili na način koji utiče na obrazovni proces; ispoljavanje nacionalne ili verske netolerancije.¹⁴⁸

Žalbu koja se tiče diskriminatornog ponašanja može da podnese učenik ili njegov roditelj/staratelj direktoru škole ili školskom odboru. Zaposleni u obrazovnoj instituciji takođe su dužni da izveste o kršenju učeničkih prava.¹⁴⁹

Isti zakon predviđa sankcije za učenike, zaposlene i obrazovne institucije:

- ukor ili strogi ukor učeniku za ispoljavanje nacionalne i verske netrpeljivosti;¹⁵⁰
- za ozbiljnu povredu – otpuštanje člana kolektiva dok se ne okonča disciplinski postupak;¹⁵¹
- novčanu kaznu od 30.000 do 100.000 dinara za ustanovu za slučaj da „ugrožava, omalovažava ili diskriminiše grupu ili pojedinca po osnovu rasne, nacionalne, jezičke, verske ili polne pripadnosti, psihičke ili fizičke konstitucije, socijalnog ili kulturnog porekla, političkog opredeljenja ili ako ovakve aktivnosti ohrabruje“.¹⁵²

Institucija može da bude kažnjena na osnovu odluke koju donese inspekcija. Inspekcija može biti opštinska ili gradska na lokalnom nivou, ili republička na nacionalnom nivou. Republička inspekcija i Ministarstvo vrše direktnu inspekciju ukoliko opštinske ili gradske vlasti to ne učine. Ministarstvo je to koje odlučuje po osnovu žalbe na prvostepenu odluku opštinske inspekcije.

Međutim, u Srbiji ne postoji specifično telo za borbu protiv diskriminacije.

U praksi se slučajevi diskriminacije veoma retko prijavljuju. Ovo potvrđuje i primer školskog inspektora u Valjevu, koji kaže da ne zna da je ikada bilo diskriminacije prema romskoj deci u školi, to jest da je školska inspekcija ikad primila žalbu ove vrste.¹⁵³ Čak i ako budu prijavljeni, slučajevi diskriminacije nisu dovoljno vidljivi i retko imaju pozitivan ishod. Prema izveštaju Fonda za humanitarno pravo *Romi u Srbiji*, bio je jedan slučaj sa dva brata koja su vršnjaci kontinuirano zlostavljali u školi i čija se majka obratila direktoru škole, ali se situacija i pored toga nije promenila, uprkos njegovim obećanjima. Deca su napustila školu i slučaj je zaboravljen.¹⁵⁴

¹⁴⁸ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, član 131.

¹⁴⁹ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, član 46.

¹⁵⁰ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, član 135.

¹⁵¹ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, član 128.

¹⁵² Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, član 145.

¹⁵³ Studija slučaja Valjevo.

¹⁵⁴ Fond za humanitarno pravo, *Romi u Srbiji*, edicija „Pod lupom“, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2003.

Centar za prava manjina podneo je u protekle tri godine preko 30 žalbi osnovnim školama u vezi sa optužbama za diskriminaciju. Određen broj žalbi Centra, koje su se odnosile na segregisana odeljenja u osnovnim školama u Subotici, rešen je pozitivno: segregisana odeljenja su raspuštena i deca su smeštena u mešovita odeljenja. Odluke su donete u dijalogu i komunikaciji između Centra i škola, što je dobar model za rešavanje ovog problema.¹⁵⁵

Ne postoje podaci o tome da li su neki slučajevi optužbi za diskriminaciju u obrazovanju dospeli na sud. Dečji romski centar tvrdi da je većina ovih slučajeva rešena na sastancima školskih odbora ili kroz komunikaciju sa direktorima. Nijedan slučaj nikad nije završio na sudu. Po njihovom mišljenju, sudski postupci bi samo izložili romske učenike još većim problemima.¹⁵⁶

U okviru studije *Umetnost preživljavanja – gde i kako žive Romi u Srbiji*¹⁵⁷ sprovedeno je istraživanje o diskriminaciji. Ispitanicima je postavljeno pitanje gde su najviše iskusili diskriminaciju: na javnim mestima, u sudnici, u policiji, kod socijalnih službi, kod lekara, u školi pri zapošljavanju. Dobijeni podaci ukazuju da su Romi najviše iskusili diskriminaciju prilikom zapošljavanja (24,9 posto), a najmanje u sudnici (7,1 posto). U školi je takvim postupcima bilo izloženo 16,6 posto Roma. Međutim, po mišljenju autora studije, diskriminacija u Srbiji je mnogo rasprostranjenija nego što je opažaju sami Romi:

Mnogi postupci koje većinsko stanovništvo doživljava kao diskriminatorske, Romi ne doživljavaju kao diskriminaciju. Osetljivost na diskriminaciju drugih i drugačijih ispoljava se na različit način u kulturi većinskog stanovništva i Roma. Moguće je da su Romi „oguglali“ na hiljade raznih načina diskriminacije i sitnih provokacija.¹⁵⁸

Može se zaključiti da je diskriminacija u obrazovanju i dalje tema o kojoj se u Srbiji ne raspravlja dovoljno. Činjenica da u praksi slučajevi diskriminacije retko izlaze u javnost ukazuje na nekoliko stvari: da sami Romi nemaju dovoljno znanja o svojim pravima i mogućnostima zaštite u slučaju njihovog kršenja, da se plaše mogućih negativnih posledica ako podnesu prijavu, da ne veruju zvaničnim institucijama kako su spremne i sposobne da reše ovu vrstu problema, da ne prepoznaju određene diskriminirajuće postupke kao diskriminaciju ili kršenje prava ili da možda sâm sistem nije delotvoran.

Problem diskriminacije je našao svoje mesto u strateškim dokumentima i zakonskim aktima, ali, da bi se promenilo stanje stvari u praksi, potrebno je učiniti znatno više kako bi se ustanovili efikasni mehanizmi njenog kažnjavanja. U svetlu ovoga, Centar za prava manjina je, u saradnji sa Ministarstvom prosvete i sporta RS, pokrenuo projekat „Sprečavanje diskriminacije u obrazovanju dece romske nacionalnosti“, koji finansira REF. U okviru ovog

¹⁵⁵ Intervju sa Petrom Antićem, direktorom Centra za prava manjina u Beogradu, 17. mart 2006.

¹⁵⁶ Intervju sa Milicom Simić, koordinatorkom Dečjeg romskog centra, Beograd, 13. mart 2006.

¹⁵⁷ B. Jakšić i G. Bašić, *Umetnost preživljavanja – gde i kako žive Romi u Srbiji*, Biblioteka Disput, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2005. (dalje u tekstu: Jakšić i Bašić, *Umetnost preživljavanja*).

¹⁵⁸ *Umetnost preživljavanja*, str. 130.

projekta organizovana je obuka za 22 republička i 10 opštinskih inspektora čiji je cilj bio da ih pripremi da prepoznaju diskriminaciju i da adekvatno reaguju. Takođe je organizovana i obuka 25 predstavnika nevladinih organizacija za praćenje i izveštavanje o diskriminaciji u sistemu obrazovanja, od kojih je desetoro steklo status monitora koji će saradivati sa advokatom, čiji je zadatak da pruži pravnu pomoć. U okviru ovog projekta biće sastavljena uputstva za institucije koje će im omogućiti da prepoznaju, prate i reaguju na slučajeve diskriminacije, kao i informativne brošure za decu, mlade i roditelje o ljudskim pravima i mehanizmima njihove zaštite.¹⁵⁹

Savet za integraciju Roma, osnovan kao ogranak Izvršnog veća Autonomne pokrajine Vojvodine, u saradnji sa Ministarstvom unutrašnjih poslova, oformiće operativne timove sa zadatkom da trajno rade na problemu diskriminacije. Savet planira da pokrene sličnu aktivnost koja angažuje i školske inspektore.¹⁶⁰

Očekuje se da će Zakon o zabrani diskriminacije, koji treba da bude donet tokom 2007. godine, konkretno definisati pitanje diskriminacije i obezbediti uslove za delotvornije postupanje u toj oblasti.¹⁶¹

¹⁵⁹ Okrugli sto koji je organizovao Institut za otvoreno društvo (Open Society Institute) iz Budimpešte u saradnji sa Fondom za otvoreno društvo, Beograd, 31. oktobra 2006.

¹⁶⁰ Okrugli sto koji je organizovao Institut za otvoreno društvo (Open Society Institute) iz Budimpešte u saradnji sa Fondom za otvoreno društvo, Beograd, 31. oktobra 2006.

¹⁶¹ Okrugli sto koji je organizovao Institut za otvoreno društvo (Open Society Institute) iz Budimpešte u saradnji sa Fondom za otvoreno društvo, Beograd, 31. oktobra 2006.

4. OGRANIČENJA ZA PRISTUP OBRAZOVANJU

Postoje ozbiljna strukturalna ograničenja koja smanjuju dostupnost obrazovanja Romima. Romskoj deci često nedostaje predškolska priprema, zbog čega postižu slabiji uspeh u školi i potpuno je napuštaju. Fizički kapaciteti postojećih predškolskih ustanova nisu dovoljni da bi se zadovoljile potrebe dece predškolskog uzrasta generalno, a to posebno pogađa romsku decu. Osim toga, pravne i administrativne pretpostavke, poput izvoda iz matične knjige rođenih i medicinskih uverenja, kao i uverenja o stalnom prebivalištu, ali i praksa predškolskih ustanova da definišu vlastite (unutrašnje) kriterijume za prijem dece, predstavljaju, između ostalog, ozbiljne prepreke dostupnosti predškolskog vaspitanja za Rome. Dopune i izmene Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja predviđaju uvođenje besplatnog i obaveznog nultog razreda, koji treba da pripremi svu decu za osnovnu školu. Međutim, postojeća infrastruktura je očigledno nedovoljna da osigura njegovo delotvorno sprovođenje, a institucije sistema treba da izdvoje sredstva kako bi se obezbedio adekvatan broj mesta za svu decu.

Administrativne i pravne barijere, kao i skriveni troškovi obrazovanja, predstavljaju važne prepreke za dostupnost osnovnog obrazovanja Romima. Iako deca sa nepotpunim dokumentima mogu da se upišu u osnovnu školu ukoliko postoji dobra volja školske administracije, troškovi školskog pribora, odeće, prevoza i vannastavnih aktivnosti postaju previsoki za većinu romskih porodica, koje često žive u siromaštvu. Mnogi roditelji romske dece slažu se da njihova deca budu poslata u specijalne škole, delimično zato što pohađanje specijalnih škola omogućava oslobađanje od nekih troškova obrazovanja (deci je obezbeđen besplatan školski pribor, prevoz, obroci, pa čak i smeštaj). Međutim, ove škole lišavaju decu budućih obrazovnih i profesionalnih mogućnosti. Vlada treba da pruži finansijsku pomoć ugroženoj deci u redovnom obrazovanju kako bi se otklonili ovi podsticaji.

Stambena izolacija romskih naselja i loši stambeni uslovi takođe sprečavaju pristup Roma obrazovanju. Pored toga, nedovoljno poznavanje srpskog jezika i odsustvo bilingvalnog obrazovanja u ranom vaspitanju u detinjstvu, zajedno sa neosetljivim ili diskriminišućim procedurama predškolskog testiranja, često rezultuju pogrešnim raspoređivanjem učenika romske nacionalnosti u specijalne škole za mentalno nedovoljno razvijenu decu.

4.1 Strukturalna ograničenja

Podacima iz 2004. godine, u Srbiji postoji 160 predškolskih ustanova, koje imaju nadležnost nad 1.840 objekata.¹⁶²

¹⁶² Jedna predškolska ustanova vrši upravljanje nad nekoliko vrtića koja su nalaze u više zgrada. Izvor: Republički zavod za statistiku, podaci na srpskom jeziku sa veb-sajta Zavoda, dostupno na: <http://webrzs.statserb.sr.gov.yu> (pristupljeno 2. marta 2007).

Broj dece koja mogu da se upišu u vrtić zavisi od njegove veličine. Novi nacrt Zakona o predškolskom vaspitanju i obrazovanju¹⁶³ predviđa maksimalan broj dece u različitim starosnim kategorijama koja mogu biti uključena u jednu predškolsku grupu (vidi tabelu 7). Broj grupa u predškolskoj ustanovi nije regulisan zakonom, ali zavisi od fizičkih kapaciteta vrtića (naime, jedna grupa po prostoriji).

Tabela 7: Maksimalan broj dece po predškolskoj grupi, prema starosnim uzrastima

<i>Starosne grupe</i>	<i>Broj dece po grupi</i>
Od šest meseci do godinu dana	7
Od jedne do dve godine	12
Od dve do tri godine	16
Od tri do četiri godine	20
Od četiri do pet i po godina	22
Stariji od pet i po godina (predškolska grupa)	26

Izvor: Nacrt novog Zakona o predškolskom vaspitanju i obrazovanju

Kao što se može videti u Tabeli 8, po podacima od 2004. godine, samo oko 27 posto dece u Srbiji obuhvaćeno je predškolskim vaspitanjem. U starosnoj grupi od 3 do 7 godina, u predškolske ustanove je upisano 40 posto dece, dok je u starosnoj grupi od 5 do 7 godina odgovarajući udeo 48 posto (vidi tabelu 8). Ovaj podatak potvrđuje Ministarstvo prosvete i sporta RS, koje procenjuje da do 80 posto dece u predškolskom vaspitanju pripada uzrastu od pet do sedam godina.¹⁶⁴ Uzimajući u obzir činjenicu da su postojeće predškolske ustanove već popunjene, može se zaključiti da fizički kapaciteti predškolskih ustanova ne zadovoljavaju potrebe predškolskog vaspitanja u celini, što utiče i na smanjenu dostupnost predškolskog obrazovanja za romsku decu.

¹⁶³ Nacrt Zakona o predškolskom vaspitanju i obrazovanju sada je u procesu usvajanja po hitnom postupku u Skupštini Srbije i očekuje se da bude usvojen pre školske 2007/08. godine. Ovo pitanje ima komplikovanu istoriju. Predškolsko vaspitanje je bilo deo socijalnih pitanja i u nadležnosti Ministarstva za socijalna pitanja do 2003. godine. Predškolsko vaspitanje (uključujući broj dece po grupi) bilo je regulisano Zakonom o društvenoj brizi o deci. Otkad je usvojen Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja 2003. godine, predškolsko vaspitanje postalo je deo sistema obrazovanja, u nadležnosti Ministarstva prosvete i sporta RS. U ovom trenutku Zakonu o društvenoj brizi o deci ističe važenje. Zato treba da bude donet po hitnom postupku nacrt novog Zakona o predškolskom vaspitanju.

¹⁶⁴ Intervju sa Ljiljanom Merlot, prosvetnom savetnicom za predškolsko vaspitanje u Ministarstvu prosvete i sporta Republike Srbije, Beograd, 6. april 2006.

Tabela 8: Broj dece upisan u predškolske ustanove, po starosnim grupama (2004)

Starosna grupa	Grupe jednog starosnog uzrasta		Mešovite grupe (3–7 godina)	Ukupno (uključujući mešovite grupe)	
	Broj dece	Stopa upisa (udeo sve dece u starosnoj grupi)	Broj dece	Stopa upisa (udeo sve dece u starosnoj grupi)	Broj dece
Do 18 meseci	4.211	3,3	–	–	–
18 meseci – 2 godine	7.202	16,7	–	–	–
2–3 godine	13.079	15,2	–	–	–
<i>Ukupno: do 3 godine</i>	24.492	–	–	–	–
3–4 godine	20.145	23,4	–	28,2	–
4–5 godina	22.812	26,5	–	31,3	–
5–7 godina	78.426	45,6	–	48,0	–
<i>Ukupno: 3–7 godina</i>	121.383	–	16,381	–	137.764
<i>Ukupno: 0–7</i>	145.875	27,0	16,381	–	162.256
Broj ustanova	1.840	40,0	–	–	–

Izvor: Republički zavod za statistiku¹⁶⁵

Ne postoje podaci koji se odnose na čitavu Srbiju o kapacitetima predškolskih ustanova. Postojeći podaci koji se odnose na Beograd ukazuju na to da su kapaciteti predškolskih ustanova daleko ispod potreba. Prema podacima Sekretarijata za socijalnu i dečju zaštitu Grada Beograda, svake godine u Beogradu bude odbijeno preko 8.000 dece koja se prijave za lokalni vrtić; potrebno je između 30 i 40 novih vrtića da bi se obezbedilo predškolsko vaspitanje svoj deci kojoj je to neophodno.¹⁶⁶ Situacija u Beogradu može biti indikativna i za to u kojoj meri postoji manjak mesta u obdaništima u drugim gradovima u Srbiji.

¹⁶⁵ Republički zavod za statistiku, podaci sa veb-sajta Zavoda dostupni na: <http://webzrs.statserb.sr.gov.yu/axd/en/index.php> (pristupljeno 3. marta 2007).

¹⁶⁶ V. Nedeljković, „Upis u vrtić samo preko veze“, dnevne novine *Blic*, 10. maj 2006.

Privatne predškolske ustanove imaju kapacitete da prime više dece, ali su troškovi previsoki i za značajan deo većinske populacije. Tako, u Beogradu cena vrtića iznosi između 150 i 200 evra mesečno,¹⁶⁷ što je više od polovine prosečne zarade u Srbiji, pa praktično ostaje van domašaja siromašnih porodica.

Kada je u pitanju obavezno predškolsko obrazovanje u godini pred polazak u školu, Ministarstvo prosvete i obrazovne institucije uveli su nulti razred bez prethodne analize raspoloživih kapaciteta i uz nedovoljnu saradnju sa romskom zajednicom. Po podacima koje su pružile nevladine organizacije, ovim programom je obuhvaćeno znatno manje dece u odnosu na realne potrebe usled nedostatka potrebnih kapaciteta. Kao ni u drugim vaspitno-obrazovnim oblastima, ne postoji ni sistem praćenja efekata primenjenih mera niti se snose posledice za nesprovođenje mera.¹⁶⁸

Ograničeni kapaciteti predškolskih ustanova glavna su prepreka kada je u pitanju pristup romske dece predškolskom vaspitanju. Međutim, postoje i dodatna ograničenja. Osim zakonskih i administrativnih preduslova za upis u predškolske ustanove, predškolske ustanove su same osmislile kriterijume za odabiranje da bi, kako se navodi, olakšale pristup porodicama čijoj je deci on najpotrebniji (vidi deo 4.2). U skladu s tim, prednost pri upisu se daje deci čija su oba roditelja zaposlena, što je kriterijum koji većina siromašnih romskih porodica ne može da ispuni. Takođe, ovakva politika je dovela do toga da je dominantna uloga vrtića, posebno na mlađim uzrastima, u zbrinjavanju dece zaposlenih roditelja (socijalna funkcija), upravo obrazovno-razvojna uloga (tj. obezbeđivanje adekvatnih uslova i podsticaja za razvoj dece na predškolskom uzrastu).

4.2 Pravni i administrativni preduslovi

4.2.1 Upis u predškolske ustanove

Nacrt Zakona o predškolskom vaspitanju i obrazovanju precizira da se upis dece u predškolske ustanove mora sprovoditi u skladu sa Zakonom i nalaže predškolskim ustanovama da u svojim statutima detaljno propišu način i procedure upisa.¹⁶⁹

Iako detaljne procedure za upis određuju pojedinačne predškolske ustanove,¹⁷⁰ dole navedeni dokumenti predstavljaju manje-više tipičnu dokumentaciju potrebnu da bi se dete upisalo u vrtić:

- prijava;
- fotokopija radne knjižice roditelja (dokaz o zaposlenju);

¹⁶⁷ Intervju sa Ružicom Popović-Trbušković, direktorkom privatnog odbaništa „Lala i Lili“, Beograd, 29. mart 2006.

¹⁶⁸ Okrugli sto koji je organizovao Institut za otvoreno društvo (Open Society Institute) iz Budimpešte u saradnji sa Fondom za otvoreno društvo, Beograd, 31. oktobar 2006.

¹⁶⁹ *Nacrt Zakona o predškolskom vaspitanju i obrazovanju*, član 12.

¹⁷⁰ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja.

- potvrda o prosečnim primanjima (ili potvrda o nezaposlenosti od Nacionalne službe za zapošljavanje) – ovaj dokument omogućava porodicama sa nižim primanjima da plaćaju manju naknadu za predškolsko vaspitanje dece;
- izvod iz matične knjige rođenih (pribavljen u proteklih šest meseci).¹⁷¹

Osim toga, pošto predškolska ustanova potvrdi da ima mesta, roditelji dobijaju formulare i instrukcije u pogledu obaveznog lekarskog pregleda (koji je besplatan); lekarsko uverenje treba podneti zajedno sa gore navedenim dokumentima. Podaci o zdravstvenom statusu deteta važni su u slučaju da postoji potreba za posebnom negom.

Iako ne postoje podaci o porodicama koje ne mogu da pribave neophodna dokumenta, ovi preduslovi očigledno predstavljaju problem za one roditelje romske dece koji nemaju registrovano prebivalište i/ili izvod iz matične knjige rođenih. Ovaj problem, takođe, pogađa i interno raseljena lica (IRL) sa Kosova i povratnike iz zemalja zapadne Evrope. Po podacima Centra za interaktivnu pedagogiju, koji je vodio vrtić u lokalnim zajednicama u okviru projekta „Dečji vrtić kao porodični centar“,¹⁷² do 70 procenata dece sa kojima su radili nije imalo dokaz o stalnom prebivalištu i oko 20 posto nije imalo izvod iz matične knjige rođenih.¹⁷³

Neposedovanje ličnih dokumenata je takođe prepreka za prijavljivanje na evidenciju Nacionalne službe za zapošljavanje,¹⁷⁴ koja izdaje dodatna dokumenta potrebna za upis u predškolske ustanove. Nedostatak zdravstvene knjižice onemogućava deci da ostvare pravo na zdravstvenu zaštitu, a tako i da dobiju uverenje o lekarskom pregledu i da se upišu u predškolsku ustanovu.

Iako su kapaciteti predškolskih ustanova ograničeni, nijedan zakonski propis ne postavlja kriterijume za prioritetni upis određenih kategorija dece. Umesto toga, svaka ustanova definiše svoje (vlastite) kriterijume. Prema informacijama Ministarstva za ljudska i manjinska prava, koje je kontaktiralo nekoliko predškolskih ustanova u Beogradu, sledeće kategorije stanovnika obično uživaju prioritet pri upisu dece u obdaništa:

- ratni vojni invalidi;
- samohrane majke;
- porodice sa niskim primanjima;

¹⁷¹ Kopije izvoda iz matične knjige rođenih mogu se u razne administrativne svrhe dobiti iz matične službe, koja čuva zvanične podatke o rođenima, umrlima, venčanima i licima u drugom građanskom statusu.

¹⁷² CIP je sproveo projekat u saradnji sa romskim NVO iz cele Srbije i uz podršku FODS-a. U projekat je bilo uključeno oko 600 romske dece na godišnjem nivou.

¹⁷³ Intervju sa Milenom Mihajlović, direktorkom Centra za interaktivnu pedagogiju, Beograd, 5. mart 2006.

¹⁷⁴ Intervju sa Anne-Maria Ćuković iz Sekretarijata za romsku obrazovnu strategiju, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Beograd, 23. mart 2006.

- porodice u kojima su oba roditelja nezaposlena;
- roditelji studenti.¹⁷⁵

U praksi roditelji romske nacionalnosti retko mogu da zadovolje ove kriterijume. Nezaposlenost Roma je posebno ozbiljna prepreka. Pošto postojeća mreža predškolskih ustanova ne može da primi svu decu kojoj je to potrebno, postoje liste čekanja, a zaposlenost roditelja (posebno oba roditelja) često je odlučujući faktor za primanje dece u vrtić. Malo je Roma koji zadovoljavaju ovaj zahtev: zvanično je zaposleno samo oko 18,4 posto.¹⁷⁶ Ova situacija, koja je naizgled kontradiktorna (pošto nezaposleni ljudi ispunjavaju kriterijum o niskim primanjima), vuče koren iz socijalističkog perioda, kada su predškolske ustanove smatrane instrumentom da se podrže roditelji radnici, a ne kao obrazovne ustanove za razvoj dece. Osim toga, istraživanje koje je sprovedla Svetska banka ukazuje na to da je stopa nezaposlenosti među Romima u Srbiji četiri puta veća nego među većinskim stanovništvom,¹⁷⁷ što, prema najnovijim podacima (oktobar 2005), iznosi 20,8 posto.¹⁷⁸

4.2.2 Upis u osnovne škole

Upis u prvi razred osnovne škole reguliše Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja. Za upis su potrebni sledeći dokumenti:

- izvod iz matične knjige rođenih;
- dokaz o stalnom prebivalištu;
- zdravstvena dokumentacija da je dete prošlo sistematski pregled;
- test spremnosti deteta za polazak u školu.¹⁷⁹

Po ovom zakonu, lokalna samouprava (opština) mora da vodi evidenciju i da obaveštava škole i roditelje o upisu kada deca dostignu školski uzrast.¹⁸⁰ Ako ne postoji registracija prebivališta, lokalna samouprava nema podatak da je dete steklo godine za upis i neće obavestiti porodicu, niti osnovnu školu o obavezi upisa deteta.

S druge strane, ne postoje zvanični podaci o broju dece školskog uzrasta koja nemaju izvode iz matične knjige rođenih ili uverenja o stalnom prebivalištu. Prema podacima Istraživačkog i analitičkog centra „Argument“ i Centra za prava manjina, 2005. godine u Beogradu od ukupno 4.584 anketirane dece nije registrovano 13,7 posto. Od toga je 74 posto neregistro-

¹⁷⁵ Intervju sa Anne-Maria Ćuković iz Sekretarijata za romsku obrazovnu strategiju, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Beograd, 23. mart 2006.

¹⁷⁶ Jakšić i Bašić, *Umetnost preživljavanja*.

¹⁷⁷ REF, *Needs Assessment Serbia*, str. 11.

¹⁷⁸ Republički zavod za statistiku, Anкета o radnoj snazi – tabela, dostupno na: <http://webrzs.statserb.sr.gov.yu/axd/en/drugastrana.php?Sifra=0018&izbor=odel&tab=152> (pristupljeno 16. marta 2007).

¹⁷⁹ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, član 90, stav 3.

¹⁸⁰ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, član 90, stav 11.

vane dece bilo iz porodica interno raseljenih Roma, dok 55 posto živi u mahalama. Nedostatak dokumenata kao razlog za neupisivanje dece u školu navelo je 20,2 posto.¹⁸¹

Poslednjih godina se situacija pogoršala zbog readmisije iz zapadne Evrope. Po podacima Nacionalnog saveta romske nacionalne manjine, u protekle tri godine je u Srbiju na ovaj način vraćeno između 3.000 i 4.000 Roma.¹⁸² Iako ne postoje podaci o broju vraćene dece školskog uzrasta, ispostavilo se da je njihova integracija u obrazovni sistem ogroman problem. Većina nema formalni dokaz o prethodnom školovanju i dok čekaju godinama da im dokumenta budu preneti, oni su primorani da se ispišu iz sistema obrazovanja. Po postojećim zakonskim propisima,¹⁸³ dete koje napuni 17 godina gubi pravo da nastavi (redovno) osnovno obrazovanje i usmerava se, umesto toga, na obrazovanje odraslih.

Na žalost, ovaj problem nije tretiran na sistemski način. Prepušteno je da ga škole rešavaju od slučaja do slučaja, što je dovelo do situacije da zaposleni u Ministarstvu prosvete i sporta RS i lokalni sekretarijati za obrazovanje različito tumače iste zakonske propise, a prilikom rešavanja takvih slučajeva škole se po pravilu pozivaju na njihovo tumačenje.

Osnovne škole, za razliku od predškolskih ustanova, nisu preterano stroge što se tiče traženih dokumenata. Mnoge škole upisuju decu čak i ako neka dokumenta nedostaju. Gde god je moguće, dokumenti koji nedostaju mogu da se donesu kasnije u toku školske godine, ali postoje i deca koja u stvari nikad nisu dostavila sva dokumenta.¹⁸⁴ Međutim, nevladine organizacije koje rade sa Romima naglasile su da je takva praksa rezultat dobre volje pojedinih rukovodstava škola i njihove dobre saradnje sa civilnim sektorom, a ne obavezujuće pravilo.

Na zahtev Odbora za obrazovanje Lige za Dekadu Roma,¹⁸⁵ Ministarstvo prosvete i sporta RS poslalo je saopštenje upravnim organima škola školske 2004/05. godine sa preporukom da dozvole upis dece koja nemaju sva potrebna dokumenta.¹⁸⁶ Ne postoje podaci o tome koliki je broj škola ispoštovao ovu preporuku.

Drugi uslov za upis dece u osnovnu školu čini potvrda o stalnom prebivalištu na teritoriji opštine na kojoj se nalazi škola. Ovaj preduslov je bio ogromna prepreka za upis mnoge romske dece, zato što su njihovi roditelji, koji se sele u potrazi za sezonskim poslovima, prinuđeni da menjaju boravište i često ne poseduju dokumenta o stalnom prebivalištu. Ovo pravilo zloupotrebljavano je u praksi u slučajevima nekih škola koje nisu želele da upišu

¹⁸¹ P. Antić, *Romi i pravo na pravni subjektivitet u Srbiji*, Centar za prava manjina, Beograd, 2006.

¹⁸² Intervju sa Ljuanom Kokom, predsednikom Izvršnog odbora Nacionalnog saveta romske nacionalne manjine, Beograd, 12. marta 2006.

¹⁸³ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja.

¹⁸⁴ Intervju sa Milicom Simić, koordinatorkom Dečjeg romskog centra, Beograd, 13. mart 2006; i sa Refikom Mustafić, direktorkom Romskog edukativnog centra, Niš, 22. mart 2006.

¹⁸⁵ Liga za Dekadu Roma je koalicija romskih i neromskih organizacija koja je ustanovljena da bi pratila implementaciju *Akcionih planova Dekade*.

¹⁸⁶ Ministarstvo prosvete i sporta, preporuka rukovodstvima škola, 2004–2005; intervju sa Angelinom Skarep, prosvetnom savetnicom Ministarstva prosvete i sporta Republike Srbije, Beograd, 10. april 2006.

romsku decu, već su ih upućivale u druge škole, koje nisu sprovodile diskriminaciju. Iako se pravilo u međuvremenu promenilo, te deca mogu da se upišu u školu koju žele bez obzira na mesto stanovanja, po nekim navodima, još uvek ima direktora koji odbijaju da upišu romsku decu izgovarajući se objašnjenjem da nema slobodnih mesta. Ovo ima posledicu da se romska deca često upisuju u prvi razred na uzrastu od devet ili deset godina, kasne sa završavanjem osnovne škole, a nakon njenog završetka ne mogu dalje da nastave školovanje, zato što su „prerasla“ propisani uzrast za upis u srednju školu. Sa 17 i 18 godina Romi niti mogu da se zaposle niti da nastave redovno školovanje, a neki završavaju u školama za obrazovanje odraslih.¹⁸⁷

Kada se podnesu tražena dokumenta, deca polažu test spremnosti za polazak u školu. Rezultati testa su sastavni deo dokumentacije koja se zahteva za upis u osnovnu školu. Školski psiholozi mogu da odaberu koji će test koristiti sa liste standardizovanih instrumenata (kao što su Bine–Simonov, WISC ili TIP-1) za procenu stepena osposobljenosti i pripremljenosti dece za školu.¹⁸⁸ Mnogi školski psiholozi koriste TIP-1, koji omogućava brzu procenu stepena pripremljenosti dece za polazak u osnovnu školu. TIP-1 je standardizovan na nacionalnom nivou, na osnovu čega su definisane norme (posebno za urbane i ruralne sredine) koje definišu kakav rezultat dete treba da postigne kako bi se smatralo pripremljenim i osposobljenim za osnovnu školu. Ipak, s obzirom na to da su svi ovi instrumenti standardizovani samo za većinsku populaciju, ne postoje podaci na osnovu kojih bi se moglo proceniti u kojoj su meri oni kulturalno nepristrasni. Međutim, s obzirom na okolnost da su slabiji rezultati romske dece na predškolskom testiranju jedan od razloga za njihovo upućivanje u specijalne škole i da je zastupljenost Roma proporcionalno daleko viša nego većinske populacije (procenjuje se da između 25 i 80 posto dece u specijalnim školama čine etnički Romi – vidi deo 2.4.3),¹⁸⁹ može se reći kako postoji potreba da se značajno unapredi validnost predškolskog testiranja kada su u pitanju romska deca (vidi deo 2.4 i dole).

4.3 Troškovi

4.3.1 Predškolsko vaspitanje

Postoje i besplatni predškolski obrazovni programi i oni koji se plaćaju. Celodnevni programi se plaćaju, mada glavnina troškova ide na teret državnog ili opštinskog budžeta. Roditelji plaćaju ostatak, koji iznosi oko 20 posto ukupne cene, u zavisnosti od odluke upravnog odbora predškolske ustanove i odobrenja lokalne samouprave.¹⁹⁰ Pun iznos roditeljskog učešća u ceni iznosi između 18 i 58 evra mesečno. Moguće je regresiranje roditelja slabijeg

¹⁸⁷ Studija slučaja Zemun sprovedena maja–juna 2006, istraživač Nataša Kočić-Rakočević; vidi Aneks A2.3; Studija slučaja Zemun.

¹⁸⁸ Bine–Simonova skala i WISC (Wechsler Intelligence Scale for Children) jesu međunarodno priznati instrumenti za procenu pripremljenosti i osposobljenosti dece. TIP-1 je test koji je u Srbiji napravio Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Beogradskog univerziteta; njegov glavni cilj je da proceni detetovu pripremljenost za polazak u prvi razred osnovne škole.

¹⁸⁹ *REF Needs Assessment Serbia*.

¹⁹⁰ Nacrt Zakona o predškolskom vaspitanju i obrazovanju.

imovinskog stanja i onda je cena koju plaćaju roditelji između 7 i 44 evra mesečno.¹⁹¹ Pored toga, roditelji takođe snose troškove vannastavnih aktivnosti, kao što su pozorišne predstave i izleti za decu, u visini do 45 evra godišnje.¹⁹² Sve zajedno, troškovi predškolskog vaspitanja mogu iznositi do 25 posto prosečnih neto mesečnih primanja (240 evra).¹⁹³

Zakon¹⁹⁴ propisuje da prava na besplatno predškolsko vaspitanje imaju deca iz sledećih kategorija porodica:

- izbeglice i raseljena lica;
- deca sa teškoćama u razvoju;
- deca bez roditelja;
- primaoci socijalne pomoći.

Iako neki Romi mogu u principu da ostvare pravo na besplatno celodnevno predškolsko vaspitanje, pošto pripadaju kategoriji izbeglica ili raseljenih lica, a to je, na žalost, u praksi veoma retko ili nikako nije slučaj. Zbog ograničenih fizičkih kapaciteta predškolskih ustanova, kao što je već objašnjeno, prioritet se daje deci čija su oba roditelja zaposlena, a mnogi Romi ne ispunjavaju taj uslov.

Poludnevni predškolski programi (četiri sata dnevno) u godini pre upisa u školu besplatni su. Ovaj oblik predškolskog vaspitanja ranije nije bio obavezan, a da li ti programi postoje ili ne, zavisilo je od kapaciteta predškolske ustanove. Po Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, počevši od školske 2006/07. godine, predškolsko vaspitanje je postalo obavezno i besplatno za decu uzrasta od pet i po do šest i po godina.¹⁹⁵ Roditelji, međutim, i dalje snose troškove vannastavnih aktivnosti.

4.3.2 Osnovno i srednje obrazovanje

Iako je osnovno i srednje obrazovanje besplatno, porodice moraju da izdvoje u proseku 35 evra po detetu svakog meseca za udžbenike, školski pribor i užinu (ili više, ako su uključene dodatne vannastavne aktivnosti).¹⁹⁶ Troškovi prevoza, koji su u najvećem broju slučajeva

¹⁹¹ Intervju sa Ljiljanom Merlot, prosvetnim savetnikom za predškolsko vaspitanje u Ministarstvu prosvete i sporta Republike Srbije, Beograd, 6. april 2006.

¹⁹² Intervju sa Ružicom Popović-Trbušković, direktorkom vrtića „Lala i Lili“, Beograd, 29. mart 2006.

¹⁹³ Republički zavod za statistiku, podatak o prosečnim neto mesečnim primanjima za april 2006, dostupno na srpskom jeziku na: <http://webrzs.statserb.sr.gov.yu> (pristupljeno 1. decembra 2006).

¹⁹⁴ Nacrt Zakona o predškolskom vaspitanju i obrazovanju; Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom; i Zakon o izmenama i dopunama Zakona o finansijskoj pomoći porodici sa decom, *Službeni glasnik RS*, br. 16/2002; Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja.

¹⁹⁵ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja.

¹⁹⁶ Informacija o cenama je dobijena od knjižara i od izdavačkih kuća Kreativni centar i Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Republike Srbije.

potrebni na nivou srednješškolskog obrazovanja, mogu da iznose najmanje dodatnih 15 evra mesečno na ovu sumu.¹⁹⁷

Školski troškovi mogu iznositi i do 15 posto prosečnih neto mesečnih primanja (240 evra). Po nekim podacima, koji verovatno uključuju vannastavne aktivnosti, troškovi školovanja mogu iznositi i od 30 do 50 posto prosečne neto mesečne zarade.¹⁹⁸ S obzirom na to da je samo 18,4 posto Roma zaposleno i ima redovna primanja i da je prosečan broj dece po porodici 2,31,¹⁹⁹ skriveni troškovi mogu biti značajna prepreka obrazovanju.

Jedna Romkinja iz naselja Balačko ispričala je sledeće:

Bila sam vrlo dobar učenik, ali su moji roditelji bili siromašni i zbog toga sam morala da napustim školovanje kada sam završila treći razred. Ne želim da moja ćerka ima istu sudbinu kao ja. Učitelj mi je rekao da je ona veoma dobra; sada ide u drugi razred; ali ja sam isto vrlo siromašna i ne znam do kada ću moći da je obrazujem.²⁰⁰

Druga Romkinja iz naselja (Brankovinski) Vis kod Valjeva to je rezimirala:

Istina je da nas je većina neobrazovana, ali šta da radimo! Moji roditelji su bili siromašni i nisu mogli da me šalju u školu. Ja sam takođe siromašna i moj muž je bolestan; živimo od socijalne pomoći; to nije dosta za život [...] Imam ćerku od osam godina i sina od četiri godine. Moja ćerka je sada drugi razred i škola joj daje knjige, ali ja ne mogu da joj pomognem da uradi domaći, zato što sam nepismena, tako da ona sve mora da radi sama.²⁰¹

Teške ekonomske okolnosti su takođe ključni razlog zašto se toliko mnogo romskih roditelja slaže ili čak traži da njihova deca budu poslata u specijalne škole. Pored toga što su oslobođeni obaveze da plaćaju školski pribor i druge dodatne troškove, siromašne porodice koje upisuju decu u specijalne škole takođe imaju pravo na socijalnu pomoć pod povoljnijim uslovima.²⁰² Socijalna pomoć za petočlanu porodicu iznosi između 60 i 90 evra mesečno, što je suma dovoljna za preživljavanje.²⁰³ Takođe, neke specijalne škole

¹⁹⁷ Teško je dobiti informaciju o proseku za celu Srbiju, pošto se troškovi lokalnog prevoza razlikuju. Po podacima Gradskog saobraćajnog preduzeća, mesečna cena za prevoz u Beogradu iznosi oko 15 evra (za zaposlene).

¹⁹⁸ Studija slučaja Valjevo.

¹⁹⁹ Jakšić i Bašić, *Umetnost preživljavanja*, str. 130.

²⁰⁰ Intervju sa Romkinjom iz naselja Balačko, Valjevo, 13. jun 2006.

²⁰¹ Intervju sa Romkinjom iz naselja Vis, 13. jun 2006.

²⁰² Intervju sa Anne-Maria Ćuković iz Sekretarijata za romsku obrazovnu strategiju, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Državne zajednice Srbije i Crne Gore, Beograd, 23. mart 2006.

²⁰³ Intervju sa Anne-Maria Ćuković iz Sekretarijata za romsku obrazovnu strategiju, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Državne zajednice Srbije i Crne Gore, Beograd, 23. mart 2006.

su u stvari domovi, a, pored smeštaja, obezbeđuju i besplatne obroke, udžbenike, odeću i cipele.²⁰⁴ Za roditelje troškovi školovanja dece u specijalnim školama mogu biti šest do sedam puta niži od troškova u redovnim školama, zbog povlastica koje pružaju ove škole.²⁰⁵

4.3.3 Materijalna pomoć u obrazovanju

Dostupnost obrazovanja, kao i uspeh u školi, u velikoj meri zavise od toga da li porodica može priuštiti dodatne troškove. Ne postoji ustanovljena redovna praksa da se učenicima iz porodica s niskim primanjima daju besplatni udžbenici. Jedino postojeće materijalno olakšanje jeste mogućnost da se udžbenici plaćaju u ratama ako se poruče preko škole za sledeću školsku godinu.

Besplatne udžbenike povremeno dele nadležna ministarstva, izdavačke kuće ili nevladine organizacije. S obzirom na to da ne postoje stalni fondovi specijalno za ovu svrhu, ovaj tip podrške zavisi od mogućnosti donatora.

U školskoj 2003/04. godini Ministarstvo za ljudska i manjinska prava SCG, Ministarstvo prosvete i sporta RS, tadašnje Ministarstvo za socijalna pitanja RS i Nacionalni savet romske nacionalne manjine obezbedili su, uz finansijsku podršku domaćih i stranih donatora, besplatne udžbenike za 6.000 učenika osnovnih škola romske nacionalnosti (ukupno 51.263 pojedinačne knjige).²⁰⁶ Dečji romski centar je u periodu od 2001. do 2003. godine uručio 1.600 kompleta udžbenika deci koja su bila obuhvaćena njihovim projektom, a u protekle dve godine obezbedio je 900 kompleta udžbenika i 1.200 kompleta školskog pribora za najsiromašniju decu koja pohađaju osnovnu školu.²⁰⁷ Prema podacima Centra za prava deteta i „Save the Children“, neke škole u lokalnim sredinama takođe su obezbedile besplatne udžbenike za najsiromašnije učenike, od kojih su otprilike 60 posto Romi.

Po istraživanju koje su u pet gradova sprovedi Centar za prava deteta i „Save the Children“, na lokalnom nivou preduzete su određene mere finansijske podrške socijalno ugroženim učenicima, uključujući Rome (tabela 9).²⁰⁸ Ova finansijska podrška obezbeđuje se preko centara za socijalni rad. Kroz ove centre socijalno ugrožene porodice dobijaju porodični dodatak, dečji dodatak, roditeljski dodatak, a povremeno i jednokratnu finansijsku pomoć. Pomoć se pruža u skladu sa zakonom ili državnim programom, ali je pre svega stvar lokalnih dobrovoljnih akcija.

²⁰⁴ Intervju sa Anne-Maria Ćuković iz Sekretarijata za romsku obrazovnu strategiju, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Državne zajednice Srbije i Crne Gore, Beograd, 23. mart 2006.

²⁰⁵ Studija slučaja Zemun.

²⁰⁶ Intervju sa Anne-Maria Ćuković iz Sekretarijata za romsku obrazovnu strategiju, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Državne zajednice Srbije i Crne Gore, Beograd, 23. mart 2006.

²⁰⁷ Intervju sa Milicom Simić, koordinatorkom Dečjeg romskog centra, Beograd, 13. mart 2006.

²⁰⁸ „Save the Children“ i Centar za prava deteta, *Više od nezvanične procene*, str. 38.

Tabela 9: Postojeća materijalna podrška socijalno ugroženim učenicima na lokalnom nivou (2006)

Korisnici	Tip socijalne pomoći:				
	Besplatni udžbenici	Besplatan školski pribor	Besplatna užina	Besplatna rekreativna nastava	Besplatna letovanja/zimovanja
Ukupan broj učenika	291	1.102	1.909	109	5
Broj romskih učenika	174	252	509	11	1
Udeo romske dece (proceniti)	59,79	22,87	26,66	10,09	20

Izvor: „Save the Children UK“ i Centar za prava deteta.²⁰⁹

Prema podacima ovog istraživanja, udeo romske dece u ukupnom broju dece koja dobijaju materijalnu pomoć kreće se između 53,7 posto (Vranje) i 72 posto (Subotica), što pokazuje kako postoji svest da je romska populacija ekonomski ugroženija od ostalih.

I same škole ponekad pružaju neku vrstu finansijske podrške siromašnim učenicima. Na primer, sve škole obuhvaćene studijom slučaja u valjevskoj opštini obezbedile su besplatne udžbenike i užinu svoj deci iz siromašnih porodica, od kojih su većina Romi.²¹⁰

Dokumenti o merama vlade u pogledu obrazovanja Roma predviđaju mere podrške siromašnim učenicima kroz deljenje besplatnih udžbenika i školske užine. Međutim, sprovođenje tih mera pretpostavlja međusektorsku saradnju nekoliko republičkih ministarstava (Ministarstva prosvete i sporta, Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike) i razrađivanje kriterijuma za dobijanje pomoći. Međutim, to do sad nije učinjeno.

4.4 Stambena segregacija i geografska izolacija

Stambena izolacija romskih naselja, loši stambeni uslovi, nedostatak odgovarajuće infrastrukture i udaljenost od obrazovnih i drugih institucija važne su prepreke dostupnosti obrazovanja za romsku zajednicu.

Prema podacima najnovijih istraživanja (tabela 10), u Srbiji postoje 593 romskih naselja u kojima žive 201.353 domicilna Roma i 46.238 Roma raseljenih sa Kosova. Isti izvori takođe ukazuju da se 52,7 posto romskih naselja nalazi u gradskim i prigradskim sredinama, za razliku od 44,8 posto u seoskim sredinama.

²⁰⁹ „Save the Children“ i Centar za prava deteta, *Više od nezvanične procene*, str. 38.

²¹⁰ Studija slučaja Valjevo.

Tabela 10: Tipovi romskih naselja (2005)

<i>Tip naselja</i>	<i>Udeo (procenti)</i>
Prigradsko naselje	31,0
Naselja u selima	23,1
Naselja u gradovima	21,7
Selo	21,7
Ostalo	2,5

Izvor: Jakšić i Bašić²¹¹

Mnoga romska naselja smeštena su na obodima gradova i sela, bez asfaltiranih puteva i/ili sa lošom ili bez ikakve saobraćajne povezanosti sa drugim naseljenim zonama u kojima postoje predškolske ustanove i škole. Po podacima iz jedne UNICEF-ove studije, čak 20 posto romskih naselja nema izgrađene puteve, niti postoji redovan javni saobraćaj.²¹² Geografska udaljenost takvih naselja značajno smanjuje šanse romske dece da redovno idu u školu. Po novom nacrtu Zakona o predškolskom vaspitanju i obrazovanju, ako je naselje udaljeno više od 4 kilometra od obrazovne institucije, mora biti obezbeđen prevoz za decu.²¹³ Međutim, čini se nerealističnim da deca predškolskog uzrasta mogu hodati 4 kilometra do najbliže škole – što je evidentan propust u nacrtu zakona.

Kao što je prikazano dole, u tabeli 11, samo 37,6 posto romskih naselja ima predškolsku ustanovu u svom naselju ili blizu njega (do jednog kilometra), dok su predškolske ustanove nepristupačne za 41 procent romskih naselja. Škola u naselju ili blizu njega (do 1 kilometra) postoji u 55 posto slučajeva, dok je za 20 posto naselja čak i osnovna škola nepristupačna.

Tabela 11: Pristupačnost predškolskih ustanova i osnovnih škola iz romskih naselja (2005)

Pristupačnost ili udaljenost najbliže škole ili predškolske ustanove od romskog naselja (ponuđeni odgovori u upitniku)	Udeo romskih naselja (procenti)	
	Predškolska ustanova	Osnovna škola
„dostupna“	15,9	21,5
udaljena do 1 kilometra	21,7	30,0
udaljena više od 1 kilometra	20,0	27,3
„nije dostupna“	41,0	20,0
ostalo	1,4	1,2

Izvor: Jakšić i Bašić²¹⁴

²¹¹ Jakšić i Bašić, *Umetnost preživljavanja*.

²¹² UNICEF, *Reprodukovanje društvene izolacije kroz obrazovanje – romska deca i obrazovanje u jugoistočnoj Evropi*, u pripremi. Studija ispituje koliko su Romi ostvarili pravo na obrazovanje u sedam zemalja jugoistočne Evrope 2005. godine.

²¹³ Nacrt Zakona o predškolskom vaspitanju i obrazovanju.

²¹⁴ Jakšić i Bašić, *Umetnost preživljavanja*.

Podaci pokazuju da 15,9 posto romskih naselja ima predškolsku ustanovu, a 21,5 posto ima osnovnu školu. S obzirom na to da su smeštene u pretežno romskim naseljima, takve obrazovne institucije su obično potpuno ili pretežno romske, što protivreči zvaničnim raspoloživim podacima da je segregacija sporadična, a ne široko rasprostranja pojava u Srbiji (vidi deo 2.4). Međutim, ne postoje informacije o razmeri segregacije u Srbiji, čak ni na osnovu mesta stanovanja.

Stambena segregacija može biti značajan razlog pojave segregacije u obrazovanju. Na to ukazuje i slučaj već ranije pomenute osnovne škole „Vuk Karadžić“ u Nišu, koja se nalazi blizu velikog romskog naselja Beogradska mahala. Slučaj ove škole pokazuje da roditelji (uključujući i Rome) koji žele kvalitetnije obrazovanje svoju decu upisuju u druge, pa čak i udaljenije škole.²¹⁵ Međutim, najsiromašniji roditelji obično ne mogu priuštiti da decu šalju u udaljeniju školu. Osim toga, postoje navodi kako škole ne žele da primaju decu sa takozvanih „ciganskih adresa“, pa ih često odbijaju pod izgovorom da više nema mesta.²¹⁶

4.5 Procedure raspoređivanja u odeljenja i škole

4.5.1 Raspoređivanje u odeljenja u redovnim školama

Ne postoje zvanično formulisani kriterijumi za raspoređivanje dece u škole i odeljenja. Škole imaju diskreciono pravo da osmišljavaju interne kriterijume, koje obično određuju školski psiholozi i/ili pedagozi²¹⁷ na osnovu testova koji se polažu pre upisa.²¹⁸ Ovi kriterijumi su ponekad u formi uputstava uključeni u godišnje programe škole, ali je to pre izuzetak nego pravilo.

Odeljenja se najčešće formiraju prema polu, rezultatima testa, razvojnim i fizičkim sposobnostima, i socio-ekonomskom statusu, pri čemu bi trebalo da različita odeljenja budu ujednačena po navedenim parametrima. Kada dete ima ma kakvu vrstu teškoća s učenjem, ono može biti raspoređeno u odeljenje koje vodi učitelj s određenim iskustvom ili veštinama za bavljenje ovim konkretnim problemom. Želje roditelja se takođe uzimaju u obzir, ali nisu presudne.²¹⁹

4.5.2 Raspoređivanje u segregisana odeljenja

Povremeno se formiraju segregisana romska odeljenja u redovnim školama. Ovo se obično radi na osnovu internih (nepisanih) kriterijuma škole. Prema rečima predstavnika različitih nevladinih organizacija i škola, raspoređivanje u „posebna odeljenja“ u okviru redovnih

²¹⁵ FODS, *Izveštaj o projektu „Jednake šanse“*.

²¹⁶ Intervju sa Refikom Mustafić, direktorkom Romskog edukativnog centra, Niš, 22. mart 2006.

²¹⁷ Školski pedagog je prosvetni stručnjak stalno zaposlen kako bi pružio podršku nastavnicima i učenicima da poboljšaju kvalitet nastave i procesa učenja. On ili ona nije nastavnik u školi, već zaposleni čija je funkcija da podrži nastavnike u njihovom radu. Pedagozi su završili pedagoški (tj. sada učiteljski) fakultet.

²¹⁸ Intervju sa Angelinom Skarep, prosvetnom savetnicom u Ministarstvu prosvete i sporta Republike Srbije, Beograd, 10. april 2006.

²¹⁹ Intervju sa Angelinom Skarep, prosvetnom savetnicom u Ministarstvu prosvete i sporta Republike Srbije, Beograd, 10. april 2006.

škola najčešće se opravdava nedovoljnim poznavanjem jezika nastave (srpski ili mađarski u nekim mestima u Vojvodini). Ponekad, romska deca „premaše“ starosni uzrast za upis (na primer, starija su od sedam ili osam godina). U slučajevima da roditelji putuju u potrazi za sezonskim poslom školska godina je često već počela, pa su sva odeljenja već formirana i deca se onda smeštaju u posebna („specijalna“) odeljenja.

Prema rečima nevladinih organizacija, formiranje takvih odeljenja ponekad je motivisano „dobrim namerama“.²²⁰ To je zato što, po mišljenju nekih školskih psihologa/pedagoga, u uniformnim uslovima (na primer, u odeljenjima gde deca imaju manje ili više isto znanje, isti stepen znanja jezika i tako dalje) romska deca su u stanju brže da napreduju, pošto su u tim slučajevima nastavnici spremniji da prilagode svoje metode i nastavnu građu nivou učenika.²²¹ Ovo ilustruje pristup koji je tipičan za sistem obrazovanja u Srbiji: snižavanje kriterijuma i standarda, i korišćenje metode koja je usmerena na program ili nastavnika, nasuprot individualizovanom pristupu (usmerenom na dete). Romska deca obično nemaju isti nivo „očekivanog“ znanja na početku školovanja kao druga deca koja su prošla predškolsko vaspitanje. Ali, učitelji nisu spremni ili voljni da prilagode metode trenutnim potrebama dece. Tako, čak i ako ne postoji otvorena rasistička namera, rezultat je rasno pristrastan, što i romsku i neromsku decu lišava diverzifikovanog okruženja za učenje.

4.5.3 Raspoređivanje u „specijalne škole“

Upućivanje u specijalne škole vrši se na osnovu preporuke lekarske komisije – Komisije za kategorizaciju dece sa teškoćama u razvoju (ili „Komisija za kategorizaciju“). Upućivanje na lekarsku komisiju vrši se na osnovu preporuka psihologa/pedagoga koji sprovodi redovno predškolsko testiranje u osnovnoj školi. Članovi lekarske komisije biraju se u zavisnosti od detetove potencijalne teškoće u razvoju, to jest problema s učenjem, i ona se sastoji od pedijatra iz medicinske ustanove, predstavnika zdravstvene ustanove u kojoj se dete leči, eksperta koji radi s decom sa teškoćama u razvoju, psihologa/pedagoga, nastavnika specijalnog obrazovanja i socijalnog radnika vrtića ili škole. Lekarska komisija ne može doneti konačnu odluku kojom se određuje tip i obim teškoća u razvoju, već je to isključivo pravo opštinskih ili gradskih uprava. Međutim, u praksi se konačna odluka gotovo uvek donosi na preporuku lekarske komisije. Roditelji se mogu žaliti na ovu odluku nadležnom ministarstvu,²²² međutim, roditelji romske dece, iz različitih razloga, ne koriste ovo pravo, kako bi zaštitili svoju decu od neopravdanog upućivanja u specijalne škole.

U Komisiji ne postoji zvaničan prevodilac za romski jezik. Ako Komisija proceni da dete ima teškoće sa razumevanjem srpskog jezika, detetu se zadaju neverbalni testovi. Međutim, često se dešava da se detetova nesposobnost da odgovori tumači kao teškoća u razvoju, zbog čega se dete upućuje u specijalnu školu. Ne postoje propisi koji predstavnicima romske zajednice omogućavaju da prisustvuju testiranju, čak i ako su u pitanju stručnjaci. Nevladine organizacije tvrde da je u proteklih deset godina postignuto to da romski asistenti prate dete

²²⁰ Intervju sa Milenom Mihajlović, direktorkom Centra za interaktivnu pedagogiju, Beograd, 5. mart 2006.

²²¹ Intervju sa Milenom Mihajlović, direktorkom Centra za interaktivnu pedagogiju, Beograd, 5. mart 2006.

²²² Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja.

na polaganje testa, da prevode pitanja i pomažu deci da razumeju zadatak. Ovo u određenoj meri pomaže da se spreče neopravdana upućivanja na lekarsku komisiju i kasnije smeštanje u specijalnu školu. Međutim, u odsustvu zakonskog prava, čak i takva asistencija zavisi od dobre volje školskog psihologa/pedagoga.²²³

Ako odluka komisije ne zadovoljava roditelje deteta, oni mogu da se žale drugostepenoj komisiji. U stvarnosti se romski roditelji retko žale na odluku da se njihova deca upute u specijalne škole. Osnovni razlog je verovatno nepoznavanje zakonskih mogućnosti. Iskustvo Centra za prava manjina jeste da se u većini slučajeva psiholozi trude da ubede roditelje romske nacionalnosti kako je za njihovu decu najbolja specijalna škola, zbog prednosti koje pruža: besplatni školski pribor, besplatni obroci i tako dalje.²²⁴ Specijalno obrazovanje je često za mnoge najsiromašnije porodice brži i jeftiniji način da se stekne diploma ili kvalifikacija za posao,²²⁵ čak i ako su im posle toga uskraćene mogućnosti da nastave više nivoje obrazovanja ili da dobiju kvalifikovanije poslove. Dečji romski centar zna samo za jedan slučaj da su romski roditelji odbili da upišu dete u specijalnu školu, a njihova žalba je pozitivno rešena.²²⁶

Prema Zakonu o osnovama sistema vaspitanja i obrazovanja, moguće je uraditi ponovnu procenu stepena dijagnostikovane teškoće u razvoju.²²⁷ Međutim, ne postoje jasne procedure za premeštanje dece iz specijalnih u redovne škole ili iz segregisanih u mešovita odeljenja. Takođe ne postoje nikakvi podaci o tome koliko se često ova mera stvarno primenjuje u praksi.

Prema Centru za prava manjina, romska deca se češće premeštaju iz redovnih u specijalne škole nego obratno.²²⁸ Ukoliko postoje slučajevi da se dete vrati u redovnu školu, oni nisu zabeleženi.²²⁹

4.6 Jezik

Ne postoje podaci na kojem nivou romska deca govore većinski jezik na kojem se većina njih školuje. Nevladine organizacije procenjuju da većina romske dece ne govori srpski jezik kod kuće i da ih na predškolskom uzrastu vrlo malo zna srpski jezik. Čak ni na školskom uzrastu mnoga romska deca iz porodica koje govore romski ne govore dovoljno tečno srpski

²²³ Intervju sa Milenom Mihajlović, direktorkom Centra za interaktivnu pedagogiju, Beograd, 5. mart 2006.

²²⁴ Intervju sa Petrom Antićem, direktorom Centra za prava manjina u Beogradu, 17. mart 2006.

²²⁵ Strategija za unapređivanje obrazovanja Roma u Srbiji, Ministarstvo prosvete i sporta RS, 2003.

²²⁶ Intervju sa Milicom Simić, koordinatorkom Dečjeg romskog centra, Beograd, 13. mart 2006.

²²⁷ „Ponovna procena obima ili tipa teškoće u razvoju učenika može se izvršiti u toku njegovog ili njenog osnovnog obrazovanja. Predlog da se ponovo procene stepen ili tip i razmere teškoće u razvoju mogu da daju bilo roditelji bilo škola odnosno medicinska ustanova.“ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, član 86.

²²⁸ Intervju sa Petrom Antićem, direktorom Centra za prava manjina u Beogradu, 17. mart 2006.

²²⁹ Intervju sa Angelinom Skarep, prosvetnom savetnicom za obrazovanje u Ministarstvu prosvete i sporta Republike Srbije, Beograd, 10. april 2006.

ili mađarski, zvanične jezike nastave. Centar za interaktivnu pedagogiju, koji je realizovao predškolski program Instituta za otvoreno društvo (OSI) „Korak po korak“, saopštio je da je oko 20 posto dece imalo taj problem i naglasilo neprocenjivu važnost romskih asistenata u nastavi za brže savladavanje jezičke barijere.²³⁰

Psiholog iz osnovne škole u Nišu dao je sledeću analizu faktora koji utiču na nivo do kojeg deca ovladaju jezikom i posledica koje to ima za uspeh u školi:

Deca koja su redovno pohađala predškolske grupe ili su imala mogućnost da se socijalizuju sa decom neromskih nacionalnosti ili govore srpski kod kuće sa članovima porodice imala su odličan uspeh u školi. Međutim, broj te dece je značajno manji od broja dece čije je vladanje srpskim jezikom slabo.²³¹

Jezička barijera je posebno izražena među decom koja su došla u Srbiju na osnovu programa readmisije iz zemalja Zapadne Evrope. Ona uopšte ne znaju ili samo delimično govore srpski i/ili romski jezik, ne znaju da pišu ćirilicom, upotrebljavaju strane izraze u govoru i prave razne gramatičke greške. Zbog toga što ne govore ili slabo govore srpski jezik, ta deca, koja su stasala za treći razred, često se upisuju tek u prvi razred osnovne škole.²³² Osim nekoliko projekata nevladinih organizacija koji se, između ostalog, bave i ovim problemom, nema sistemskog rešenja ovog problema.²³³

Prema rečima romskih nevladinih organizacija, samo u Liciki (najvećem romskom naselju u Kragujevcu) vratilo se do deset porodica sa ukupno tridesetoro dece, koja se suočavaju s ovim problemima. Trećina dece je uspela da se uključi u sistem obrazovanja (škole) ili da nastavi školovanje u alternativnom obliku (alternativne radionice) pošto je bila uključena u projekat REI „Jednake šanse“. Međutim, većina dece je ostala izvan sistema obrazovanja.²³⁴

Sistemski dokumenti o obrazovanju Roma priznaju jezičku barijeru kao faktor koji je odgovoran za slabiji uspeh u školi romskih učenika. Iskustva nevladinog sektora, osim toga, sugerišu da je ovo jedan od odlučujućih faktora za upućivanje romske dece u specijalne škole.²³⁵

I pored toga, ne postoje informacije da Ministarstvo prosvete i sporta sprovodi specijalne programe koji bi pomogli da se otkloni jezička barijera.

²³⁰ Intervju sa Milenom Mihajlović, direktorkom Centra za interaktivnu pedagogiju, Beograd, 5. mart 2006. Sva deca koja su pohađala ovaj program, kako se navodi, pokazala su odlično vladanje srpskim jezikom i imala manje teškoća da savladaju školsko gradivo nego deca koja nisu imala prednost da učestvuju u ovom programu.

²³¹ Studija slučaja Niš.

²³² Intervju sa Refikom Mustafić, direktorkom Romskog edukativnog centra, Niš, 22. mart 2006.

²³³ FODS, *Izveštaj o projektu „Jednake šanse“*.

²³⁴ FODS, *Izveštaj o projektu „Jednake šanse“*.

²³⁵ *Strategija za unapređivanje obrazovanja Roma u Srbiji*, Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije, 2003.

5. PREPREKE ZA KVALITETNO OBRAZOVANJE

Romi su sistematski izloženi nižem kvalitetu obrazovanja. Većina škola u Srbiji nalazi se u lošem stanju i potrebno im je renoviranje i nova oprema. S obzirom na to da mnogi Romi žive u siromašnim naseljima, u kojima nema odgovarajuće infrastrukture i ulaganja iz opštinskog budžeta, kvalitet školskih zgrada kojima gravitiraju romska deca može da bude i gori od proseka, iako zvanični podaci o tome ne postoje.

Iako su nastavnici u školama gde su pretežno Romi zvanično kvalifikovani jednako kao ostali nastavnici, fenomen „seobe belih“ karakterističan je i za učenički sastav i za nastavni kadar u tim školama. Ovo dovodi do sniženih očekivanja i nižeg kvaliteta nastave i lošijeg školskog uspeha učenika romske nacionalnosti, što pokazuju rezultati standardizovanih testova. Polovina romske dece koja je testirana nije ovladala elementarnim matematičkim znanjem posle trećeg razreda, a procenjeno je da 56 posto nije ovladalo čak ni osnovnim znanjem gramatike srpskog jezika posle trećeg razreda. U odsustvu zvaničnih kurikularnih standarda, postoje izveštaji da se učenicima romske nacionalnosti predaje po skraćenom nastavnom planu i programu, i da oni često automatski prelaze iz razreda u razred a da nisu stekli osnovnu pismenost u nižim razredima osnovne škole, što ubrzava njihovo ispisivanje u višim razredima osnovne škole. Da bi se rešio ovaj problem, treba osmisliti i uvesti skup jasnih i koherentnih kriterijuma za davanje ocena, kao i sistem praćenja koji bi potvrdio da nastavnici poštuju ove kriterijume.

Predrasude nastavnika igraju značajnu ulogu u snižavanju kvaliteta obrazovanja za učenike Rome, čak i kada se oni obrazuju u istoj učionici kao i neromi. Postoje navodi da nastavnici često ignorišu to što neromski vršnjaci i njihovi roditelji vređaju i maltretiraju romske učenike, a često i oni sami ispoljavaju diskriminišuće stavove prema Romima, reflektujući predrasude koje su duboko ukorenjene u lokalnoj zajednici i društvu uopšte. Saradnja škola i roditelja, ukoliko uopšte postoji, površna je. Komunikacija s romskim roditeljima je, navodi se, ograničena na sastanke na kojima nastavnici kritikuju romske roditelje zbog ponašanja njihove dece u školi.

Novoosnovana Služba za upravni nadzor bi teorijski mogla da bude sistemsko oruđe za praćenje barijera i prepreka za kvalitetno obrazovanje za Rome, kao i za pružanje podrške stvarnim pedagoškim inovacijama i promenama na nivou škole. Međutim, ne postoje indicije da se ovo stvarno dešava u praksi, a na lokalnom nivou neki školski inspektori ne znaju čak ni za postojanje državne obrazovne politike u pogledu unapređivanja dostupnosti obrazovanja Romima. Ministarstvo prosvete i sporta RS trebalo bi da obezbedi bolju obuku inspektorima i da im da jasan mandat da prepoznaju i rešavaju slučajeve diskriminacije.

5.1 Školski objekti i ljudski resursi

5.1.1 Kvalitet školskih zgrada

Ne postoje zvanični podaci o kvalitetu škola u kojima se obrazuju Romi. *Strategija za unapređivanje obrazovanja Roma* ne pominje kvalitet školskih zgrada kao jednu od glavnih barijera za odgovarajuće obrazovanje učenika romske nacionalnosti. Osim toga, nedavni izveštaj OECD-a o ugroženim učenicima (koji su u najvećem broju slučajeva upisani u specijalne škole) takođe ne pominje kvalitet školskih zgrada kada govori o problemima i barijerama u

obrazovanju.²³⁶ Međutim, prema predstavnicima nevladinih organizacija,²³⁷ školske zgrade u kojima su one realizovale svoje projekte bile su oronule, a njihovo stanje je bilo mnogo gore nego stanje prosečne škole u Srbiji.²³⁸

Kvalitet prosečne škole u Srbiji takođe je daleko od idealnog. UNICEF-ova studija iz 2001. *Comprehensive Analysis of Primary Education in FR Yugoslavia (Sveobuhvatna analiza osnovnog obrazovanja u SR Jugoslaviji* – dalje u tekstu: *UNICEF, Sveobuhvatna analiza*) došla je do podatka da u Srbiji postoji ukupno 4.681 školska zgrada; specijalne škole smeštene su u 53 zgrade, a škole za obrazovanje odraslih u 19 zgrada.²³⁹ Samo 40 posto svih školskih zgrada nalazi se u stanju koje ne zahteva popravke; stanje škola na selu je u proseku lošije nego stanje škola u gradu.²⁴⁰ Iako većina svih školskih zgrada ima struju, samo oko 75 posto ima tekuću vodu, a tek oko 60 posto ima kanalizaciju. Sa gledišta učenikâ, situacija je nešto bolja: oko 88 posto učenika pohađa škole sa tekućom vodom i 82 posto pohađa škole sa sistemom kanalizacije.²⁴¹ U čak 65 posto školskih zgrada zakonski minimum od tri kvadratna metra po učeniku nije ispoštovan; oko 76 posto gradskih škola ima jedan kvadratni metar po učeniku. Oko 40 posto zgrada nema nikakva pomoćna nastavna sredstva, iako 62 posto škola ima biblioteke. Prosečan broj knjiga po učeniku iznosi 17. Vrlo mali broj škola ima specijalizovane učionice (laboratorije i tako dalje), ali su u većini škola neke regularne učionice opremljene sa nekoliko komada posebne opreme, koja je neophodna za časove hemije, fizike i biologije.

Nema podataka o kvalitetu školskih zgrada koje imaju proporcionalno veći broj romskih učenika. Međutim, čini se da je kvalitet takvih zgrada po svoj prilici lošiji nego inače, s obzirom na nedostatak infrastrukture u romskim naseljima, manjak lokalnog opštinskog ulaganja u škole, izostajanje roditeljskih doprinosa zbog siromaštva koje preteže u romskoj populaciji i drugim faktorima koji određuju kvalitet života.

5.1.2 Nastavni kadar

Ne postoje zvanični podaci o nastavnom kadru zaposlenom u odeljenjima i školama u kojima su većinom učenici romske nacionalnosti. Neki podaci o ovom važnom aspektu kvali-

²³⁶ G. Nikolić, B. Jablan, S. Marković, V. Radoman, S. Hrnjica i Z. Đurić, „Educational Policies for Students at Risk and those with Disabilities in Serbia“ („Obrazovna politika prema ugroženim učenicima i učenicima sa invaliditetom u Srbiji“), u: OECD, *Educational Policies*.

²³⁷ Na primer, Centar za interaktivnu pedagogiju (CIP), Dečji romski centar (DRC), Društvo za unapređenje romskih naselja (DURN), između ostalih.

²³⁸ Intervju sa Milenom Mihajlović, direktorkom Centra za interaktivnu pedagogiju (CIP), Beograd, 5. mart 2006.

²³⁹ UNICEF, *Comprehensive Analysis of Primary Education (Sveobuhvatna analiza osnovnog obrazovanja)*, str. 61.

²⁴⁰ A. Bogojević, I. Ivić i R. Karapandža, *Optimisation of the Network of Schools in Serbia (Optimizacija mreže škola u Srbiji)*, UNICEF, Beograd, 2002.

²⁴¹ UNICEF, *Sveobuhvatna analiza osnovnog obrazovanja (Comprehensive Analysis of Primary Education)*, str. 35.

teta obrazovanja Roma mogu se dobiti samo na osnovu parcijalnih informacija nevladinog sektora.

Nacionalno testiranje učenika III razreda osnovne škole iz 2004. godine, koje je sproveo Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja (javna ustanova koju je osnovala Vlada Republike Srbije radi praćenja kvaliteta obrazovnih postignuća učenika), pruža pouzdane podatke o kvalitetu obrazovnih postignuća učenika.²⁴² Ova studija je rađena na reprezentativnom uzorku učenika u Srbiji bez Kosova i Metohije (ukupno 268 odeljenja i učitelja). Studija je došla do nalaza da se učitelji koji rade u odeljenjima sa učenicima pretežno romske nacionalnosti ne razlikuju od drugih učitelja u pogledu pola, godina, zvaničnih pedagoških kvalifikacija, pedagoškog iskustva i sličnih obeležja. Prema tome, ne postoje razlike u pogledu osnovnih socio-demografskih i profesionalnih karakteristika učitelja što rade sa odeljenjima koja pohađaju učenici romske nacionalnosti i učitelja koji ne rade u takvim odeljenjima. Ipak, treba imati na umu da se ovaj podatak tiče nižih razreda osnovne škole (od prvog do četvrtog) i da se ne može automatski primeniti na više razrede (od petog do osmog). Međutim, ovi nalazi daju opštu sliku, maskirajući pojedinačne slučajeve u kojima situacija može biti značajno drugačija.

Prema predstavnicima nevladine organizacije CIP, koja je sprovodila projekat REI „Jednake šanse“ u školi „Vuk Karadžić“ u Nišu, u kojoj dominiraju učenici romske nacionalnosti, postoji jasna tendencija među učiteljima, posebno onim bolje kvalifikovanim, da napuštaju ovu školu u potrazi za poslom u drugim školama.²⁴³ Jedan od ključnih razloga koje navode jeste činjenica da neromska zajednica tretira neromske učitelje iz ove škole kao da su Romi. Ovo iskustvo sugerise da na lokalnom nivou (na primer, na nivou pojedinačnih škola) deluju mehanizmi koji čine da škole sa većim brojem učenika romske nacionalnosti postaju lošije u pogledu nastavnog kadra, jer tamo rade učitelji koji posao ne mogu da nađu na drugom mestu ili škola čak nema dovoljan broj nastavnog osoblja. S obzirom na to da je ukupan broj škola sa dominantnom romskom populacijom prilično mali, ovi slučajevi ne mogu da utiču na globalnu sliku. Ali, takvi slučajevi pokazuju da postoje duboko ukorenjeni negativni stereotipi o Romima, što neromske učitelje navodi da napuste školu čim su u mogućnosti da to učine, a što dalje ima kao rezultat niži kvalitet nastavnog kadra u školama sa većim brojem učenika romske nacionalnosti.²⁴⁴

Iako vlasti obično tvrde da je osnovna škola „Vuk Karadžić“ jedna od malobrojnih segregisanih škola u Srbiji, negativni stereotipi o Romima široko su rasprostranjeni. Zato je mogućnost da bolje kvalifikovano osoblje napušta tzv. „ciganske škole“ (zajedno sa neromskim učenicima) u potrazi za „beljim“ školama vrlo verovatna u bilo kojoj školi sa znatnim procentom učenika romske nacionalnosti.

²⁴² A. Baucal, D. Pavlović-Babić, D. Plut i U. Gvozden, *Nacionalno testiranje učenika III razreda osnovne škole*, Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja, Beograd, 2005. (dalje u tekstu: Baucal *et al.*, *Nacionalno testiranje učenika*).

²⁴³ Intervju sa Milenom Mihajlović, direktorkom Centra za interaktivnu pedagogiju (CIP), Beograd, 5. mart 2006.

²⁴⁴ Intervju sa Milenom Mihajlović, 5. mart 2006.

5.2 Školski uspeh

Ovaj odeljak se bavi analizom školskih postignuća učenika romske nacionalnosti u odnosu na četiri glavna indikatora: stopa završavanja škole i prolaznost u sledeći razred; školske ocene; rezultati na standardizovanim testovima; i ponavljanje razreda.

5.2.1 Završavanje razreda i prolaznost u sledeći razred među učenicima romske nacionalnosti

Jedan od mogućih pokazatelja uspeha Roma u obaveznom obrazovanju jeste broj romskih učenika u pojedinačnim razredima osnovne škole. Ovaj indikator pruža uvid u obim problema kada je u pitanju napredovanje romskih učenika u okviru obaveznog obrazovanja. Kao što je prikazano u tabeli 12, izveštaj REF-a za Srbiju, *Needs Assessment*, daje podatke o broju romskih učenika u pojedinim razredima osnovne škole za školsku 2002/03. godinu.

Tabela 12: Broj učenika romske nacionalnosti u pojedinim razredima osnovne škole (školska 2002/03. godina)

Razred	Broj romskih učenika	Udeo romskih učenika* (procenti)
1	3.206	100,00
2	2.348	73,24
3	1.882	58,70
4	1.747	54,49
5	1.732	54,02
6	1.355	42,26
7	1.018	31,75
8	944	29,44

* u poređenju sa brojem učenika romske nacionalnosti upisanih u prvi razred

Izvor: REF, *Needs Assessment Serbia*²⁴⁵

Ovi podaci ukazuju na to da veliki broj učenika romske nacionalnosti koji se upiše u prvi razred ne prođe u drugi i treći razred. Izgleda da se već u prva dva razreda oko 40 posto

²⁴⁵ REF, *Needs Assessment Serbia*, str. 20.

đaka Roma ispiše iz škole. Između 50 i 60 posto onih koji se upišu u prvi razred zaista prođe u treći, četvrti i peti razred, dok šesti razred pohađa oko 40 posto učenika romske nacionalnosti koji su se prvobitno upisali. Ovaj broj se smanjuje na svega 30 posto učenika koji prođu u sedmi i osmi razred osnovne škole. Prema ovim podacima moglo bi se zaključiti da svega oko 30 posto učenika romske nacionalnosti koji se upišu u prvi razred stvarno i završi osnovnu školu.

Ove podatke treba sagledati u kontekstu činjenice da je od školske 2001/02. godine sprovedena sveobuhvatna reforma sistema obrazovanja u Srbiji.²⁴⁶ Na samom početku procesa reformi prioritet je dat sistemskim promenama, iako je Ministarstvo prosvete i sporta ohrabivalo škole da povećaju upis romske dece, uzimajući u obzir niz prepreka s kojima se ona suočavaju kada ulaze u obrazovni sistem.²⁴⁷ To je bilo interno uputstvo koje nije bilo praćeno finansijskom podrškom, obukama za stručno usavršavanje, monitoringom ili drugim tehničkim ili praktičnim pomoćnim merama. Zaista je zabeleženo povećanje broja učenika romske nacionalnosti koji su upisani u niže razrede osnovnog obrazovanja u poređenju s prethodnim školskim godinama, premda nije poznato do kojeg je stepena ova mera bila delotvorna školske 2002/03. godine.

Međutim, treba imati na umu da je broj učenika Roma koji ponavljaju razred veći nego broj neromskih učenika (vidi 5.2.4 dole).²⁴⁸ To može biti razlog što se čini da je broj učenika romske nacionalnosti u nižim razredima osnovne škole veći nego njihov broj u višim razredima. Ovaj faktor može ukazivati na to da bi broj učenika romske nacionalnosti koji se ispišu iz škole do trećeg razreda mogao biti veći od 40 posto.

5.2.2 Školske ocene učenika romske nacionalnosti i učenika opšte populacije

Drugi mogući pokazatelj školskih rezultata učenika romske nacionalnosti jesu školske ocene. Međutim, kada se upoređuju školske ocene, treba imati na umu da ih učenicima daju nastavnici i da one nisu zasnovane na standardizovanim nacionalnim testovima.

Na osnovu jednokratnog testiranja na reprezentativnom uzorku škola – *Nacionalno testiranje učenika trećeg razreda osnovne škole*²⁴⁹ (dalje u tekstu: *Nacionalno testiranje*) – prikupljeni su podaci o školskim ocenama učenika romske i neromske populacije u prva tri razreda osnovne škole iz matematike (tabela 13) i iz srpskog jezika (tabela 14).

²⁴⁶ Vidi detalje o koncepciji sveobuhvatne reforme u: T. Kovač-Cerović i Lj. Levkov, urednici, *Kvalitetno obrazovanje za sve – put ka razvijenom društvu*, Ministarstvo prosvete i sporta, Beograd, 2002.

²⁴⁷ Na osnovu javnog poziva, 74 školska projekta koja su bila usmerena na to da poboljšaju kvalitet obrazovanja za Rome dobila su finansijsku podršku Ministarstva školske 2002/03. godine. Više informacija je dostupno na srpskom jeziku na veb-sajtu Ministarstva za ljudska i manjinska prava SCG na: <http://www.humanrights.gov.yu/srpski/sektori/manjinska/roma/mere/1obrazovanje/dosadasnjemere/1-dosadasnje-mere.htm> (pristupljeno 2. marta 2007).

²⁴⁸ A. Baucal, „Razvoj matematičke i jezičke pismenosti kod učenika romske nacionalnosti“, *Psihologija*, vol. 39, br. 2, 2006, str. 207–227.

²⁴⁹ Baucal *et al.*, *Nacionalno testiranje učenika*.

Tabela 13: Školske ocene (iz matematike) učenika Roma i neroma u prva tri razreda osnovne škole (2005)

Školska ocena		Prvi razred		Drugi razred		Treći razred		Ukupan broj
		Romi	neromi	Romi	neromi	Romi	neromi	
1	broj	22	27	28	26	32	36	171
	procenti	9,7	0,6	12,1	0,5	14,0	0,7	–
2	broj	106	367	123	482	122	586	1.786
	procenti	47,0	7,6	53,2	10,0	53,3	12,1	–
3	broj	48	644	35	805	41	914	2.487
	procenti	21,2	13,4	15,2	16,7	17,9	18,9	–
4	broj	28	1.311	28	1.303	23	1.320	4.013
	procenti	12,4	27,2	12,1	27,0	10,0	27,4	–
5	broj	22	2.464	17	2.203	11	1.969	6.686
	procenti	9,7	51,2	7,4	45,8	4,8	40,9	–
Ukupno (1–5)	broj	226	4.813	231	4.819	229	4.825	15.143

Izvor: Baucal et al., *Nacionalno testiranje učenika*²⁵⁰

Tabela 14: Školske ocene (iz srpskog jezika) romskih i neromskih učenika u prva tri razreda osnovne škole

Školska ocena		Prvi razred		Drugi razred		Treći razred		Ukupan broj
		Romi	neromi	Romi	neromi	Romi	neromi	
1	broj	16	20	23	16	25	20	120
	procenti	7,1	0,4	10,0	0,3	10,9	0,4	–
2	broj	102	262	110	351	111	407	1.343
	procenti	45,1	5,4	47,6	7,3	48,5	8,4	–
3	broj	52	600	47	660	50	817	2.226
	procenti	23,0	12,5	20,3	13,7	21,8	16,9	–

²⁵⁰ Baucal et al., *Nacionalno testiranje učenika*.

Školska ocena		Prvi razred		Drugi razred		Treći razred		Ukupan broj
		Romi	neromi	Romi	neromi	Romi	neromi	
4	broj	33	1.215	29	1.275	27	1.330	3.909
	procenti	14,6	25,2	12,6	26,5	11,8	27,6	–
5	broj	23	2.716	22	2.516	16	2.251	7.544
	procenti	10,2	56,5	9,5	52,2	7,0	46,7	–
Ukupno (1–5)	broj	226	4.813	231	4.818	229	4.825	15.142

Izvor: Baucal *et al.*, *Nacionalno testiranje učenika*²⁵¹

Ovi podaci ukazuju na veoma značajnu razliku u školskim postignućima romskih i neromskih učenika u matematici i srpskom jeziku. Na kraju školske godine većina učenika romske nacionalnosti (45–55 posto) ima najnižu prolaznu ocenu (2). Samo između 5 i 10 posto učenika Roma dobija najvišu ocenu (5), dok preko 40 posto neromskih učenika dobija ovu ocenu u prva tri razreda, i to iz oba predmeta. Razlika u školskim postignućima takođe je vidna po broju učenika koji su na kraju školske godine dobili ocenu 1. Među učenicima romske nacionalnosti to je između 7 i 11 posto za srpski i između 10 i 14 posto za matematiku, dok je među neromskim učenicima taj broj manji od 1 posto.

Pol je važan faktor u školskim postignućima Roma i neroma. I romske i neromske devojčice imaju veći uspeh od dečaka, iako napredak romskih devojčica kako se približava treći razred takođe koincidira sa vremenom kada mnogo njih napušta sistem obrazovanja. Tabele 15 i 16 dole jasnije prikazuju ove tendencije.

Tabela 15: Prosečne školske ocene (iz matematike) romskih i neromskih dečaka i devojčica u prva tri razreda osnovne škole (2005)

Školski razred	Prosečna školska ocena			
	neromi		Romi	
	dečaci	devojčice	dečaci	devojčice
1	4,15	4,29	2,74	2,59
2	4,01	4,18	2,55	2,47
3	3,85	4,09	2,33	2,44

Izvor: Baucal *et al.*, *Nacionalno testiranje učenika*²⁵²

²⁵¹ Baucal *et al.*, *Nacionalno testiranje učenika*.

²⁵² Baucal *et al.*, *Nacionalno testiranje učenika*.

Tabela 16: Prosečne školske ocene (iz srpskog jezika) romskih i neromskih dečaka i devojčica u prva tri razreda osnovne škole (2005)

Školski razred	Prosečna školska ocena			
	neromi		Romi	
	dečaci	devojčice	dečaci	devojčice
1	4,20	4,47	2,73	2,78
2	4,08	4,42	2,57	2,70
3	3,92	4,35	2,42	2,67

Izvor: Baucal *et al.*, *Nacionalno testiranje učenika*²⁵³

5.2.3 Postignuća romskih i neromskih učenika na standardizovanim testovima Nacionalnog testiranja

Treći mogući pokazatelj školskog postignuća učenika romske nacionalnosti jesu njihovi rezultati na standardizovanim testovima koji se koriste na Nacionalnom testiranju.²⁵⁴ Ovdje se postignuća učenika izražavaju na skali na kojoj je nacionalni prosek 500 poena, a standardna devijacija 100 poena (to jest, otprilike dve trećine učenika ima rezultat između 400 i 600 poena). Nivoi su kalibrisani na osnovu rezultata učenika.

Prosečan uspeh učenika Roma na testu iz matematike iznosi 366 poena, tj. 134 poena ispod nacionalnog proseka, dok je njihov prosečan uspeh iz srpskog jezika 346 poena, tj. 154 poena ispod nacionalnog proseka. Međunarodne studije (kao što su TIMSS i PISA) došle su do nalaza da jedna godina školovanja dovodi do napretka učenika u proseku od 60 poena na skali koja je korišćena u okviru Nacionalnog testiranja.²⁵⁵ Ako ovo važi i u Srbiji, to znači da učenici romske nacionalnosti zaostaju za drugim učenicima 2,2 školske godine u matematici i 2,6 školske godine iz srpskog jezika (a to su učenici koji u proseku provedu u školi ukupno tri godine).

Standardizovani testovi iz matematike i srpskog jezika, koje je koristilo Nacionalno testiranje učenika trećeg razreda osnovne škole, razlikuje pet nivoa kvaliteta učeničkih postignuća (od A do E, pri čemu je E najniži nivo). Svaki nivo se definiše na osnovu onoga što učenici na tom nivou postignuća znaju ili mogu da urade iz matematike odnosno iz srpskog jezika.

²⁵³ Baucal *et al.*, *Nacionalno testiranje učenika*.

²⁵⁴ Baucal *et al.*, *Nacionalno testiranje učenika*.

²⁵⁵ Lična komunikacija o ovom slučaju između autora i Dagleasa Vilmsa (Douglas Willms), profesora i direktora Kanadskog istraživačkog instituta za socijalnu politiku (Canadian Research Institute for Social Policy) na Univerzitetu Nju Brunsvik (New Brunswick – UNB), koji je bio član tehničkog savetodavnog odbora PISA studije OECD-a i poznatog stručnjaka za obuku novih stručnjaka za analizu velikih i kompleksnih skupova podataka.

Tabela 17: Rezultati učenika Roma i neroma na standardizovanim testovima iz matematike i srpskog jezika u trećem razredu

Nivo	Udeo učenika (procenti)							
	Srpski jezik				Matematika			
	Nacionalni nivo	Romi	Romski dečaci	Romske devojčice	Nacionalni nivo	Romi	Romski dečaci	Romske devojčice
A	7	0,8	1,3	1,1	7	0,8	-	1,1
B	12	1,6	1,3	2,3	10	1,6	-	2,3
C	23	7,8	5,2	6,9	27	5,5	5,2	5,7
D	28	17,8	13	16,1	27	15,7	14,3	12,6
E	16	16,3	20,8	18,4	18	26	29,9	24,1
Ispod E	14	55,7	58,4	55,2	11	50,4	50,6	54,2
Ukupno (procenti)	100	100	100	100	100	100	100	100

Izvor: Baucal *et al.*, *Nacionalno testiranje učenika*²⁵⁶

Kao što je prikazano gore na tabeli 17, posle tri godine školovanja otprilike 50 posto učenika romske nacionalnosti nije savladalo najosnovnija znanja i elementarne pojmove i nije sposobno da primeni matematičko znanje u jednostavnim situacijama (ispod nivoa E). Poređenja radi, na nacionalnom nivou samo 11 posto učenika nije uspeo da ovlada nivoom E. Pored ovih 50 posto, još 26 posto učenika Roma uspeo je da savlada samo najosnovnije matematičke veštine i razume najjednostavnije pojmove posle tri godine školovanja (nivo E). Na nacionalnom nivou oko 29 posto učenika je na nivou E ili ispod toga, dok među učenicima romske nacionalnosti odgovarajući udeo iznosi 76 posto.

Analiza postignuća učenika Roma na Nacionalnom testiranju iz srpskog jezika pokazuje sličnosti sa testiranjem iz matematičkih veština. Ni posle tri godine školovanja oko 56 posto učenika Roma nije steklo osnovna znanja i veštine iz srpskog jezika (ispod nivoa E), dok se na nacionalnom nivou to dešava u 14 posto slučajeva.

Pored toga, rezultati UNICEF-ove studije iz 2001. godine²⁵⁷ pokazuju da je oko 80 posto romske populacije u Srbiji funkcionalno nepismeno.

²⁵⁶ Baucal *et al.*, *Nacionalno testiranje učenika*.

²⁵⁷ UNICEF, *Comprehensive Analysis of Primary Education (Sveobuhvatna analiza osnovnog obrazovanja)*.

5.2.4 Stopa ponavljanja razreda romskih i neromskih učenika

Četvrti pokazatelj školskih postignuća učenika romske nacionalnosti jeste broj učenika koji ponavljaju razred. Raspoloživi podaci pokazuju da je na nacionalnom nivou stopa ponavljanja jedan posto, dok je među učenicima Romima u prva tri razreda osnovne škole ta stopa 11 procenata.²⁵⁸

5.2.5 Socijalno poreklo naspram kvaliteta obrazovanja kao uzrok slabijeg uspeha u školi

Četiri pokazatelja školskih postignuća učenika romske nacionalnosti u Srbiji upućuju na to da postoji značajno slabiji uspeh u školi učenika Roma u prva tri razreda osnovne škole. Veoma je verovatno da se ovaj jaz eksponencijalno produbljuje u višim razredima škole.

Moguće objašnjenje za slabiji uspeh učenika romske nacionalnosti jeste njihovo socijalno poreklo: oni su iz siromašnijih porodica i imaju roditelje čiji je nivo obrazovanja niži u odnosu na roditelje druge dece. Prema ovom objašnjenju, bilo bi skoro nerealistično očekivati od učenika romske nacionalnosti da postižu veći uspeh. Ako je nepovoljno socijalno poreklo učenika Roma jedini uzrok za njihov slabiji uspeh u školi, onda neromski učenici sličnog porekla treba da imaju isti nivo školskog uspeha kao učenici Romi. To bi takođe značilo da škole pružaju isti nivo kvaliteta obrazovanja i podstičaju za napredovanje romskim i neromskim učenicima, i da ne doprinose postojećem jazu u školskom postignuću.

Međutim, analiza postignuća u matematici romskih i neromskih učenika sa sličnim socio-ekonomskim poreklom ukazuje da razlika u postignućima postoji, mada ona ne iznosi 134, već oko 80 poena. Dakle, nepovoljni socio-ekonomski uslovi u kojima žive romska deca mogu da objasne samo deo razlike od 134 poena (tj. 54 poena od 134 poena, ili oko 40%). Drugim rečima, oko 60 posto utvrđene razlike u postignućima romskih i neromskih učenika ne može se objasniti socio-ekonomskim faktorima. Ovi nalazi ukazuju da se jedan deo objašnjenja zašto romska deca postižu niže rezultate može sastojati i u nižem kvalitetu obrazovanja koje se pruža romskoj deci u osnovnim školama.²⁵⁹ Ovde je važno naglasiti da se ovi podaci tiču Roma i neroma u istim odeljenjima (a ne odnose se na učenike romske nacionalnosti koji se školuju u fizički odvojenim ili segregisanim odeljenjima).

Ako razlika u rezultatima postoji i zbog toga što nastavnici pružaju niži kvalitet obrazovanja Romima,²⁶⁰ onda to znači da se jaz u školskim postignućima romskih i neromskih učenika može značajno smanjiti unapređivanjem kvaliteta obrazovanja za učenike romske nacionalnosti. Osim toga, takav dramatičan jaz nalaže hitno osmišljavanje i sprovođenje sistemskih mera koje će pomoći da se popravi kvalitet obrazovanja i da se taj jaz smanji.

²⁵⁸ Baucal *et al.*, *Nacionalno testiranje učenika*.

²⁵⁹ Baucal, „Razvoj matematičke i jezičke pismenosti kod učenika romske nacionalnosti“, str. 211–235.

²⁶⁰ Baucal, „Razvoj matematičke i jezičke pismenosti kod učenika romske nacionalnosti“, str. 211–235.

5.3 Kurikularni standardi

U Srbiji još ne postoje nacionalni kurikularni standardi. Iako se standardi izrađuju, izgleda da oni nisu među prioritetima Ministarstva prosvete i sporta RS. U praksi, iako nastavnici koriste isti (zvanični) nastavni plan i program u odeljenjima sa romskim učenicima kao u odeljenjima bez romskih učenika, izgleda da neki nastavnici imaju drugačije stavove prema romskim nego prema neromskim učenicima, na primer, time što snižavaju očekivanja za učenike romske nacionalnosti. Na taj način učenici romske nacionalnosti dobijaju niži nivo podrške i podsticaja od strane nastavnika, što dovodi do toga da oni ostvaruju niža obrazovna postignuća.²⁶¹

Dobar primer toga je jaz u rezultatima Nacionalnog testiranja između romskih i neromskih učenika, u poređenju sa školskim ocenama koje daju nastavnici (tabela 18). Ako su nastavnici imali ista očekivanja za romske i neromske učenike, i ocenjivali ih na osnovu istih kriterijuma, romski i neromski učenici sa istom školskom ocenom trebalo bi da imaju iste prosečne rezultate na standardizovanom testu. Međutim, ispostavlja se da romski učenici prolaze gore na standardizovanim testovima nego neromski učenici sa istom školskom ocenom (razlika je oko 54 poena, ili skoro jedna cela ocena), što znači da se od romskih učenika očekivalo da pokažu manje znanja kako bi dobili istu školsku ocenu.²⁶²

Tabela 18: Rezultati standardizovanih matematičkih testova povezani sa školskim ocenama (samo za prolazne ocene) romskih i neromskih učenika na kraju trećeg razreda osnovne škole (2004)

Školska ocena	Rezultat na standardizovanom matematičkom testu	
	neromi	Romi
2	382,3	338,4
3	443,4	402,1
4	492,1	458,9
5	558,3	495,4

Izvor: Baucal *et al.*, *Nacionalno testiranje učenika*²⁶³

Ovakve rezultate potkrepljuju iskustva nevladinih organizacija koje tvrde da postoji značajna razlika u upotrebi nastavnog plana i programa sa romskim i neromskim učenicima, iako je zvanično nastavni plan i program jednak u celoj zemlji. Predstavnici CIP-a potvrđuju da nastavnici, na primer, skraćuju nastavni plan i program za romske učenike, birajući samo

²⁶¹ *Strategija za unapređivanje obrazovanja Roma u Srbiji*, str. 13; intervju sa Milenom Mihajlović, direktorkom Centra za interaktivnu pedagogiju (CIP), Beograd, 5. mart 2006.

²⁶² Ovo poređenje je izvršeno u onim odeljenjima u kojima postoje i romski i neromski učenici.

²⁶³ Baucal *et al.*, *Nacionalno testiranje učenika*.

delove koje traže da oni nauče. Nastavnici, kako se navodi, opravdavaju ovu praksu činjenicom da učenici Romi često odsustvuju iz škole.²⁶⁴

Istoj tendenciji snižavanja kriterijuma kada su u pitanju romski učenici pripada činjenica da se romski učenici takođe češće raspoređuju u odeljenja sa nižim kvalitetom nastave (vidi tabelu 19). Podaci sa Nacionalnog testiranja učenika trećeg razreda osnovne škole otkrivaju da je preko 40 posto romskih učenika u odeljenjima sa najnižim kvalitetom nastave, dok je samo oko 20 posto neromskih učenika u takvim odeljenjima. „Kvalitet nastave“ se u ovom slučaju procenjuje na osnovu procene postignuća učenika u svakom odeljenju, pri čemu se ovi podaci kontrolišu u odnosu na socio-ekonomski status (uzorak je obuhvatio 5.000 učenika u 212 odeljenja u 113 škola). Situacija je obratna u odeljenjima sa najvišim kvalitetom nastave; u takvim odeljenjima se obrazuje oko 39 posto neromskih učenika, za razliku od samo preko 20 posto romskih učenika.

Tabela 19: Kvalitet nastave u odeljenjima – romski i neromski učenici

Kvalitet nastave u odeljenjima – za 20 posto odeljenja u kojima je kvalitet nastave:		Udeo (procenti)	
		neromi	Romi
1	najviši	17,6	12,6
2	viši od proseka	21,0	10,9
3	prosečan	21,1	17,6
4	niži od proseka	20,1	18,4
5	najniži	20,2	40,5

Izvor: Baucal *et al.*, *Nacionalno testiranje učenika*²⁶⁵

Bilo je i pozitivnih primera, doduše u možda „pogrešnoj“ okolini, da nastavnici proširuju plan i program za romske učenike. Tako, škola za osnovno obrazovanje odraslih „Branko Pešić“ u Beogradu, u kojoj romska deca čine većinu učeničkog tela (vidi takođe deo 2.4.4), radi po nastavnom planu i programu za odrasle koji modifikuje sama. Tako, umesto samo dva predmeta koja bi trebalo da imaju, učenici u prvom razredu imaju muzičko, fizičko i likovno vaspitanje i engleski jezik, pored srpskog jezika i matematike. Ministarstvo prosvete i sporta RS odobrilo je 2003. godine takvo modifikovanje nastavnog plana i programa, ali je posle toga povuklo odobrenje. Školi su date instrukcije da radi po zvaničnom planu i programu, što je osoblje odbilo da učini. Oni osećaju da bi na taj način oštetili interese dece, time što bi ih lišili znanja na koja imaju pravo. U ovom trenutku ishod ovog procesa nije sasvim jasan.²⁶⁶

²⁶⁴ Intervju sa Milenom Mihajlović, direktorkom Centra za interaktivnu pedagogiju (CIP), Beograd, 5. mart 2006.

²⁶⁵ Baucal *et al.*, *Nacionalno testiranje učenika*.

²⁶⁶ Intervju sa Jovankom Stojić, direktorkom osnovne škole za obrazovanje odraslih „Branko Pešić“, Beograd, 15. juli 2006.

Strategija za unapređivanje obrazovanja Roma u Srbiji, što ju je izradila ekspertska grupa koju je angažovalo Ministarstvo prosvete i sporta RS, takođe naglašava da romska deca iz redovnih škola uče po skraćenoj verziji Nacionalnog plana i programa. Prema Strategiji, glavni razlozi za ovu lošu praksu jesu sledeći: (a) na sistemskom nivou ne postoje uputstva/podrška nastavnicima u pogledu toga kako treba zadovoljiti obrazovne potrebe romske dece; (b) nastavnici nisu dovoljno obučeni da pronađu načine da zadovolje obrazovne potrebe romske dece; (c) romska deca neredovno pohađaju časove, te često imaju teškoća sa razumevanjem srpskog jezika (što je jezik nastave) i tako dalje.²⁶⁷ Rasprostranjenost ove loše prakse ukazuje na potrebu da se razviju dodatna uputstva za škole i nastavnike, da se osmisle i realizuju programi usavršavanja. Pored toga, treba razraditi delotvorne procedure i mehanizme koji bi obezbedili da se postojanje ovakve prakse identifikuje i ispravi na vreme. Konačno, neophodno je romskoj deci omogućiti da, tokom pripremnog perioda, ovladaju srpskim jezikom u meri koja je neophodna za praćenje nastave u redovnim školama.

5.4 Pedagoška praksa u učionici

Iako na prvi pogled ne postoje razlike u opštim karakteristikama učitelja koji rade u odeljenjima sa romskim učenicima (vidi gore), neki učitelji, čini se, zauzimaju različit stav prema romskim i neromskim učenicima. Jedna od najvažnijih razlika u ovom pogledu jesu različita očekivanja od romskih i neromskih učenika, a često se navodi da učitelji snižavaju obrazovna očekivanja prema učenicima romske nacionalnosti tako što im daju manje ohrabrenja da napreduju i postižu uspeh.²⁶⁸

Na Nacionalnom testiranju su romski i neromski učenici zamoljeni da popune upitnik o svom odnosu s nastavnicima i o nastavnim metodama. Analiza odgovora pokazuje postojanje sledećih tendencija:

- Učitelji češće ocenjuju domaće zadatke neromskih učenika.
- Nastavnici češće daju objašnjenja šta je tačno, a šta netačno, neromskim učenicima.
- Romski učenici češće daju pozitivnu ocenu svog odnosa s nastavnicima nego neromski učenici.
- Neromski učenici češće nego romski učenici misle da su nastavnici strogi prema njima.
- Neromski učenici češće kažu da ih nastavnici grde kad pokažu neznanje.
- Neromski učenici češće nego romski učenici misle da nastavnici očekuju od njih da imaju dobro znanje iz matematike.

²⁶⁷ *Strategija za unapređivanje obrazovanja Roma u Srbiji*, str. 13.

²⁶⁸ *Strategija za unapređivanje obrazovanja Roma u Srbiji*, str. 13; intervju sa Milenom Mihajlović, direktorkom Centra za interaktivnu pedagogiju (CIP), Beograd, 5. mart 2006.

Postoje, dakle, dokazi koji pokazuju da nastavnici prema romskim učenicima imaju drugačiji odnos nego prema drugim učenicima – preterano tolerantan i nedovoljno podsticajan. Praksa i tendencija da se snižavaju očekivanja od učenika iz „slabije“ grupe poznate su kao „didaktičko prilagođavanje“, koje u suštini dovodi do lošijih školskih postignuća učenika.²⁶⁹ Na primer, postoji praksa da nastavnici automatski puštaju romske učenike u sledeći razred, čak i ako nisu potpuno savladali propisani nastavni plan i program za taj razred. Tako, na primer, u osnovnoj školi „Vuk Karadžić“ u Nišu oko deset do 15 posto romskih učenika ponavlja razred. Shodno tome, mnoga romska deca završavaju četvrti razred bez da su kako treba naučila da čitaju i pišu i funkcionalno su nepismena.²⁷⁰ Ove veštine ona možda steknu kasnije, u šestom i sedmom razredu, iako je to za mnoge prekasno, pa su primorani da se ispišu iz škole. Na žalost, u Srbiji je ova pojava vrlo česta.

Postoji pedagoška praksa koja je prvi put isprobana kroz projekat REI „Jednake šanse“. Ona obuhvata, između ostalog, sledeće pristupe:

- pedagogiju usmerena na dete;
- poklanjanje pažnje jeziku i bilingvalnim tehnikama onda kad deca dolaze iz različitih jezičkih sredina – kao i rad s romskim asistentima za nastavu;
- uključivanje romske kulture u učionicu i školsku sredinu;
- uključivanje porodice u nastavni i obrazovni proces.

Međutim, u školama u Srbiji ovi pristupi predstavljaju pre izuzetak nego pravilo u pogledu pedagoške prakse. Često postoji otpor nastavnika prema svakoj inovativnoj praksi ili kurikulumu. Na primer, među nastavnicima je bilo mnogo otpora kada je trebalo, na početku projekta REI, da promene svoju praksu kako bi se angažovani romski asistenti u nastavi uključili u nastavni proces (vidi deo 3.4). Osim toga, pri izjašnjavanju u upitniku koji je dat učiteljima u dve osnovne škole u Nišu 85 posto je pružilo negativan odgovor na pitanje da li bi prohađali stručno usavršavanje za bilingvalno obrazovanje ili bilingvalne tehnike; kao razloge su naveli to da su premalo plaćeni i da obavezno obrazovanje treba da bude na zvaničnom (srpskom) jeziku.²⁷¹

Postojeća školska praksa dozvoljava zaključak da u većini škola u Srbiji postoje ustaljene školske prakse i da se koriste stare paradigme za održavanje nastave, koje su frontalne, usmerene na nastavnika, fokusirane na predavanje, a ne zasnivaju se na interaktivnoj metodologiji. Takav pristup nastavnom i obrazovnom procesu praktično je pravilo u Srbiji i, shodno tome, većina romskih učenika ne ubira prednosti kvalitetnog obrazovanja ili jednakih šansi kao i njihovi vršnjaci. Srž stagnacije pedagoške prakse leži u obrazovanju nastavnika, jer se formalno obrazovanje vaspitača i učitelja uglavnom usredsređuje na naučne discipline/pred-

²⁶⁹ Y. Dar i N. Resh, „Separating and Mixing Students for Learning: Concepts and Research“, *Pedagogisch Tijdschrift*, 19, 1994, str. 109–126.

²⁷⁰ U Srbiji ne postoji Nacionalno testiranje na kraju četvrtog razreda pomoću kojeg bi bilo moguće da se identifikuju učenici koji do kraja četvrtog razreda nisu ovladali čitanjem, pisanjem i računanjem.

²⁷¹ Studija slučaja Niš.

mete, a ne na pedagoške tehnike (vidi deo 3.7). Pošto praktično ne postoji standardizovan sistem stručnog usavršavanja nastavnika, malo je načina, osim ličnih i inicijativa nevladinih organizacija da se u Srbiji u ovom trenutku sistemski promeni nastavna praksa.

5.5 Odnos škole i lokalne zajednice

Po Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, školski odbor je organ upravljanja u osnovnoj školi.²⁷² Školski odbor se sastoji od devet članova: tri nastavnika, tri predstavnika lokalne samouprave i tri predstavnika roditelja. Članove odbora imenuje i smenjuje lokalna skupština opštine, a predsednika odbora biraju članovi školskog odbora.

Zakon takođe reguliše nadležnosti školskog odbora.²⁷³ Odbor donosi statut i druge opšte akte; donosi predškolski, školski odnosno vaspitni program razvojni plan, godišnji program rada; utvrđuje predlog finansijskog plana i usvaja izveštaj o poslovanju; bira direktora škole; preduzima mere za poboljšanje uslovâ rada i ostvarivanje obrazovno-vaspitnog rada i obavlja druge poslove u skladu sa zakonom, aktom o osnivanju i statutom. Zakon, dakle, predviđa značajnu ulogu lokalne vlasti u upravljanju školom, u skladu sa opštom tendencijom decentralizacije obrazovanja.

Ipak, pošto je u proteklih 15 godina obrazovni sistem u Srbiji bio veoma centralizovan (gotovo o svemu se moralo odlučivati na nivou Ministarstvu prosvete i sporta RS), primena novog Zakona u velikoj meri varira od opštine do opštine. U praksi se nove nadležnosti koje su date lokalnoj vlasti u pogledu upravljanja školama nisu koristile da unaprede kvalitet obrazovanja.

Većina intervjuisanih sagovornika nije mogla da navede nijedan primer škole u Srbiji u kojoj je neki roditelj romske nacionalnosti bio imenovan u školski odbor; a tvrdi se da su takvi slučajevi, ukoliko uopšte postoje, ekstremno retki i pre plod slučajnosti nego rezultat sprovođenja određene politike.²⁷⁴

Čini se da je saradnja škole i porodice, ukoliko uopšte postoji, površna. Nevladine organizacije koje realizuju projekte s ciljem da se unapredi kvalitet obrazovanja Roma tvrde da škole angažuju roditelje samo radi finansiranja nove opreme ili zadovoljavanja drugih potreba škole. Navodi se da nastavnici nisu obučeni ni spremni da uključe roditelje na ozbiljniji način. Ističe se da je situacija kada je reč o roditeljima Romima mnogo lošija. Čak i kada postoji komunikacija između nastavnika i roditelja romske nacionalnosti, ona je, kako se navodi, uglavnom svedena na kritikovanje romskih roditelja zbog ponašanja njihove dece u školi.²⁷⁵

²⁷² Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja.

²⁷³ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, član 56.

²⁷⁴ Ministarstvo za ljudska i manjinska prava SCG, Nacionalni savet romske nacionalne manjine, Dečji romski centar, Centar za prava manjina, CIP i REC.

²⁷⁵ Intervju sa Milenom Mihajlović, direktorkom Centra za interaktivnu pedagogiju (CIP), Beograd, 5. mart 2006.

Veoma je indikativno iskustvo sa romskim asistentima koji su bili uključeni u rad škola u okviru projekta „Jednake šanse“. U nekim slučajevima nastavnici su podržali uključivanje romskih asistenata, zato što su, kako se navodi, mislili da će asistenti preuzeti na sebe sav rad s roditeljima Romima. CIP ocenjuje da je tokom trajanja projekta došlo do određene promene u stvarnom angažovanju roditelja, kroz mini-projekte koje su škole osmislile za unapređivanje saradnje sa roditeljima (posebno roditeljima Romima). Mini-projekte je finansijski podržao projekat „Jednake šanse“, ali, kada je finansiranje prekinuto, stvari su se brzo vratile na staro.

5.6 Diskriminišući stavovi

U Strategiji za unapređivanje obrazovanja Roma u Srbiji navodi se da je diskriminacija jedna od glavnih prepreka jednakoj dostupnosti kvalitetnog obrazovanja za Rome.²⁷⁶ Romi su izloženi različitim oblicima diskriminacije, kao što su neopravdano upućivanje u specijalne škole, nejednak tretman od strane nastavnika i uprave škole, pa čak i uznemiravanje ili zlostavljanje od strane druge dece i roditelja neromske nacionalnosti. Neki oblici diskriminacije su vidljivi i očigledni (na primer, upućivanje romske dece na uzrastu od 8–9 godina u škole za obrazovanje odraslih), ali postoje i oni oblici diskriminacije koji nisu tako otvoreni (na primer, kada nastavnici ne podstiču romsku decu da uče i napreduju, najčešće zbog negativnih stereotipa o Romima). U svakom slučaju, postoje indicije da je u obrazovnom sistemu diskriminacija prema Romima veoma izražena i da je ona, u velikom broju slučajeva, jedan od glavnih razloga zašto su mnoga romska deca isključena iz škola i zašto romska deca koja su upisana u škole napuštaju školovanje ili završavaju školu sa niskim obrazovnim postignućima.

Na primer, iako tvrde da imaju dobre susedske odnose s neromskim komšijama, intervjuisani Romi u opštini Valjevo, bez obzira na ekonomski status, nerado se deklarišu kao Romi (podaci o Romima u opštini Valjevo prikazuju znatno manji broj Roma nego što ih stvarno ima, a to odslkava tendenciju koja postoji u čitavoj zemlji). Mali broj Roma bi priznao da govori romski, a romska deca koja imaju svetliju kožu ne žele da se izjasne kao Romi. Iako se često otpisuju kao dečja „zadirdivanja“, sukobi s vršnjacima čine školsku sredinu negostoljubivom prema romskim učenicima. Tako, intervjuisani romski učenici osnovne škole „Andra Savčić“ u Valjevu koji su završili prva četiri razreda u segregisanom odeljenju ove škole u Grabovici, a koji su onda premešteni da nastave školovanje u matičnoj školi, smeštenoj u centru grada, tvrde da su imali probleme i s neromskim vršnjacima i s nastavnicima, koji im, kako se navodi, nisu pružali podršku. Navodi se da su ih neromska deca često nazivala „Cigani“, „prljavi“ i „smrdljivi“, ali kada romska deca prijave ovakvo ponašanje nastavnicima, oni im kažu da su za tu vrstu ponašanja (njihovih vršnjaka) verovatno kriva sama romska deca:

Kad god bi se u odeljenju desilo nešto loše, kao što su tuča, svađa ili nešto slično, nastavnik bi uvek prvo nas pitao da li smo krivi.²⁷⁷ Zato sam prestao da govorim nastavnici šta (neromska

²⁷⁶ *Strategija za unapređivanje obrazovanja Roma u Srbiji*, str. 10.

²⁷⁷ Intervju sa romskom devojčicom iz osnovne škole „Andra Savčić“, Valjevo, 13. jun 2006.

deca) rade i šta mi govore, zato što je ona uvek na strani Srba. Ona kaže – sigurno si ih ti isprovocirao. Zato se tučem (s neromskom decom) kad me zadirkuju, znam da će me učiteljica za to kazniti, ali nema veze, pošto ću svakako biti kažnjen.²⁷⁸

Deca često izražavaju želju da se vrate u školu u Grabovici, zato što su tamo „svi bili isti“.²⁷⁹

Seoba belih iz osnovne škole „Vuk Karadžić“ još jedna je ilustracija diskriminišućih stavova prema Romima koje ispoljavaju neromski roditelji, jer ne žele da njihova deca idu u istu školu s Romima. Često je bilo primera rasističkih grafita po zidovima pretežno romske osnovne škole „Vuk Karadžić“, a bilo je i još agresivnijih oblika rasističkog maltretiranja kada je morala da se umeša policija, pošto je grupa skinhedsa sačekivala romsku decu posle škole i terorizala ih.²⁸⁰

Diskriminišući stavovi koje nastavnici ispoljavaju prema učenicima romske nacionalnosti u praksi se često odražavaju u obliku sniženih očekivanja od učenika Roma, što zatim povlači i pružanje nižeg kvaliteta obrazovanja. Ovakvo ponašanje ima dalekosežne posledice, čak i onda kada nastavnici smatraju da je to što rade dobro ili da dete od toga ima koristi. Na primer, kao jedan od glavnih razloga za slabiji uspeh romske dece u školi neki nastavnici u Valjevu naveli su „način života“, „navike“, različite „mentalne i fizičke sposobnosti“, pa čak i „slabije pamćenje u poređenju s drugom decom“.²⁸¹ Jedan psiholog u Nišu izneo je tvrdnju da je romska kultura obeležena „dominacijom desne hemisfere mozga“. Ona je okrenuta pokretu, ritmu i telu, a ne simboličkom verbalnom izražavanju, pa to, kako se navodi, utiče na školski uspeh romske dece.²⁸²

Postoje navodi da nastavnici ponekad izražavaju predrasude prema Romima veoma otvoreno, čak i pred ostalim učenicima u odeljenju, govoreći da romska deca „nisu dovoljno inteligentna“, da njima „ne treba ništa drugo osim da nauče da čitaju i pišu“, da romske devojčice treba da se udaju što pre, „zato što su Romkinje stvorene da bi rađale“ i tako dalje. Uprkos takvoj praksi otvorenog izražavanja predrasuda jedva da je bilo nekih pravnih ili administrativnih postupaka za diskriminaciju u obrazovanju u Srbiji. Ovo navodi na nekoliko zaključaka: (a) ne postoji jasno razumevanje, kako među Romima tako i među neromima, šta predstavlja diskriminaciju, (b) Romi su se već navikli na diskriminaciju da su postali gotovo neosetljivi na njeno ispoljavanje, kao što su rasističko maltretiranje u školi, i konačno, (c) postojeći antidiskriminatorski mehanizmi su nedelotvorni u svom suprotstavljanju rasističkom maltretiranju. Skrivanje romskog identiteta zato izgleda kao prirodan mehanizam odbrane od sveprisutnog podvođenja pod negativne stereotipe.

²⁷⁸ Intervju sa romskim dečakom iz osnovne škole „Andra Savčić“, Valjevo, 13. jun 2006.

²⁷⁹ Studija slučaja Valjevo.

²⁸⁰ Intervju sa Dragicom Krstić, direktorkom osnovne škole „Vuk Karadžić“, Niš, 5. jun 2006.

²⁸¹ Studija slučaja Valjevo.

²⁸² Studija slučaja Niš.

5.7 Školska inspekcija

Do 2003, školska inspekcija je bila organizovana prema školskim predmetima (takozvani „predmetni inspektori“). Oni su po pravilu kontrolisali pre svega potpuno sprovođenje nacionalnog plana i programa koji je bio rigidan, detaljan i usmeren na sadržaj. U tom kontekstu je bilo teško očekivati da će školski inspektori doprineti poboljšanju kvaliteta obrazovanja Roma. Zato nije zabeleženo angažovanje školskih inspektora na sprečavanju spornih praksi i problema van njihove nadležnosti. Nije zabeleženo ni to da je Rom ikad bio imenovan na položaj školskog inspektora.²⁸³

Po Zakonu o osnovama sistema vaspitanja i obrazovanja,²⁸⁴ školska inspekcija je transformisana u dva zasebna dela – upravni nadzor i stručno-pedagoški nadzor. Upravni nadzor se bavi isključivo zakonskim aspektima funkcionisanja škole (a ne njenim obrazovnim aspektima) i nalazi se na opštinskom nivou.

Pored upravnog nadzora, postoji stručno-pedagoški nadzor, koji je u nadležnosti regionalnih školskih uprava Ministarstva prosvete i sporta.²⁸⁵ Njegova uloga je više da nadzire i podržava obrazovni proces: da prati školski i obrazovni/nastavni proces; da predlaže mere kojima bi se modifikovala uočena loša praksa; da pruži savet i podršku školi i nastavnicima; i tako dalje.²⁸⁶

Da bi osoba postala stručno-pedagoški nadzornik, mora ispuniti sledeći niz kriterijuma: najmanje šest godina radnog iskustva u obrazovanju, odlični prethodni rezultati i objavljivanje stručnih radova (kao što su članci, knjige, priručnici za nastavnike itd).²⁸⁷ Teorijski bi odeljenje za stručno-pedagoški nadzor moglo da bude sistemsko oruđe za praćenje barijera i prepreka za kvalitetno obrazovanje Roma i oruđe da se podrže istinske pedagoške inovacije i promene na nivou škole, ali ne postoje pokazatelji da se to danas zaista dešava u praksi.

Na primer, intervjuisani stručno-pedagoški nadzornici²⁸⁸ u opštini Valjevo tvrde da ne znaju za postojanje lokalnog akcionog plana koji je usvojen u okviru „Dekade inkluzije Roma“. Oni tvrde da im nije stigao nikakav dopis drugih opštinskih službi, iako je kancelarija stručno-pedagoškog nadzora smeštena u istoj zgradi kao i opštinske vlasti Valjeva. Oni tvrde da je njihov posao samo da utvrde da se sprovodi zvanični program Ministarstva prosvete i sporta RS, mada i obrazovni programi za Rome takođe čine deo programa Ministarstva.

²⁸³ Intervju sa Ljulanom Kokom, predsednikom Izvršnog odbora Romskog nacionalnog saveta, Beograd, 12. mart 2006; intervju sa Petrom Antićem, direktorom Centra za prava manjina u Beogradu, 17. mart 2006.

²⁸⁴ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, član 53.

²⁸⁵ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, član 28.

²⁸⁶ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, član 138.

²⁸⁷ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, član 139.

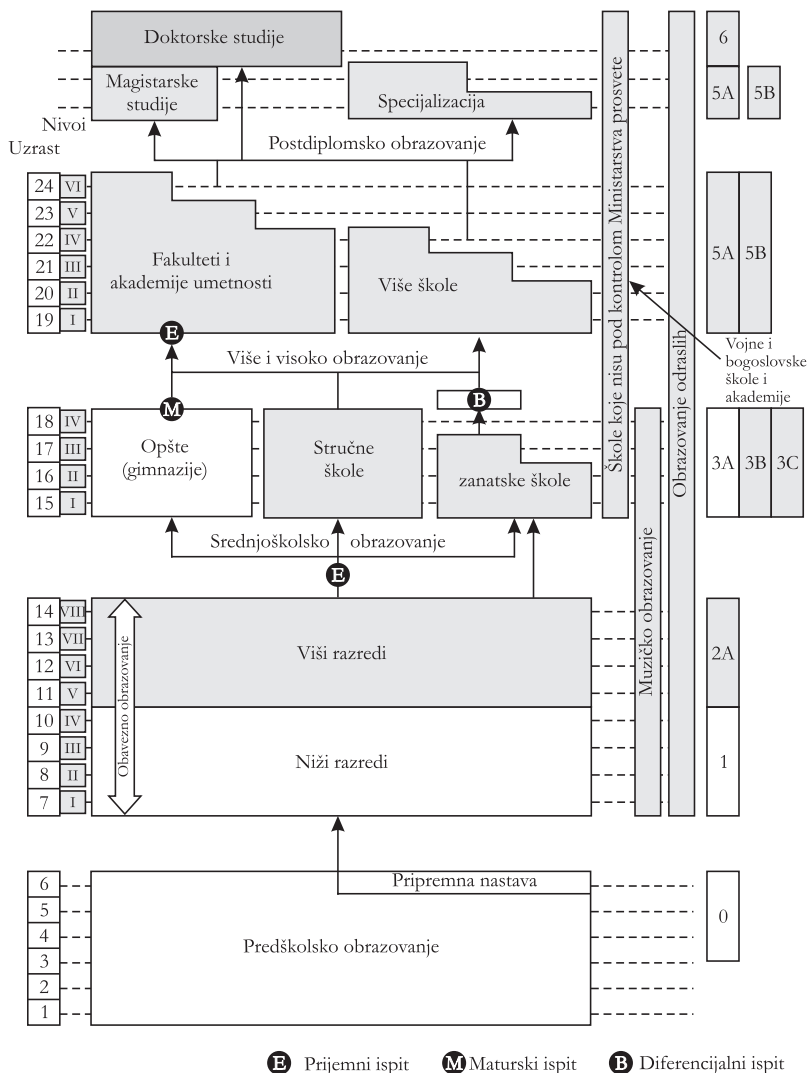
²⁸⁸ Studija slučaja Valjevo.

ANEKS 1: ADMINISTRATIVNE STRUKTURE

A1.1 Struktura i organizacija

Obrazovni sistem u Srbiji se sastoji iz četiri nivoa: predškolsko, osnovna škola, srednja škola i više/visoko školstvo (vidi dijagram A1).

Dijagram A1. Obrazovni sistem u Srbiji

Izvor: UNICEF, *Comprehensive Analysis of Primary Education*, str. 17.

Predškolsko obrazovanje obuhvata decu mlađu od sedam godina. Ono nije bilo obavezno, ali je počev od 2006. godine uveden takozvani „nulti razred“ kao deo preškolskog vaspitanja koji je obavezan za svu decu.²⁸⁹

Osnovno obrazovanje traje osam godina (ima osam razreda), besplatno je i obavezno. Dete može da se upiše u prvi razred ako nije mlađe od šest i nije starije od devet godina. Prva četiri razreda imaju razrednu nastavu (jedan učitelj za većinu predmeta), dok od petog do osmog razreda deca pohađaju predmetnu nastavu (različiti nastavnici za razne predmete). Nakon završenog četvrtog razreda deca se automatski, bez ispita, upisuju u peti razred. U većini slučajeva deca ostaju u istoj školi.

U malim ruralnim sredinama, gde škole ponekad imaju samo prva četiri razreda, deca nastavljaju školovanje u susednom mestu gde postoji osmogodišnja osnovna škola. Na kraju osnovne škole učenici dobijaju diplomu kojom se potvrđuje da se stekli osnovno obrazovanje. Pošto je po zakonu osnovno obrazovanje obavezno (i besplatno) do 17. godine, učenik koji dospe do tog uzrasta a ne završi osnovnu školu (zbog zakasnelog upisa ili ponavljanja razreda, na primer) gubi pravo na besplatno obrazovanje.

Srednje obrazovanje nije jedinstveno, već postoji nekoliko opcija koje učenicima stoje na raspolaganju: akademski četvorogodišnji program; profesionalni i umetnički četvorogodišnji programi (na primer, ekonomska škola); niz dvogodišnjih i trogodišnjih stručnih programa (na primer, trogodišnja ekonomska škola). Učenici koji nameravaju da nastave obrazovanje nakon srednje škole moraju da upišu neki četvorogodišnji program. Trogodišnji programi usmeravaju učenike ka tržištu rada. Procedure upisa se razlikuju. Za upis u četvorogodišnje programe potrebni su polaganje kvalifikacionog ispita i više ocene iz osnovne škole, dok su za upis u dvogodišnje i trogodišnje programe dovoljne prelazne školske ocene.

A1.2 Pravne uloge i proces odlučivanja

Upravljanje obrazovanjem odigrava se na tri nivoa: nacionalnom, regionalnom i lokalnom. Nacionalni nivo upravljanja obrazovanjem predstavljaju Skupština i Ministarstvo prosvete RS (to jest, najviša zakonodavna i najviša izvršna vlast). Na nacionalnom nivou postoji i Nacionalni prosvetni savet, koji je odgovoran za sve nivoe preduniverzitetskog obrazovanja; njega čine glavni akteri kojih se ono tiče i eksperti, a on ima ključnu konsultativnu ulogu u obrazovnoj politici.

Na regionalnom nivou postoje regionalne školske uprave. Pošto teritorijalne regionalne uprave (po okruzima) po Ustavu nisu izborna tela, one postoje samo kao izmeštena „produžena ruka“ Ministarstva prosvete. One nisu pravna lica, nemaju posebne bankovne račune i njihova fiskalna autonomija je značajno ograničena. Broj regionalnih kancelarija fluktuiraju. U ovom trenutku postoji 15 regionalnih kancelarija, većina je u gradovima srednje veličine i velikim gradovima (odgovorni su za 30 okruga).

²⁸⁹ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, član 89.

Lokalni nivo vršenja vlasti u oblasti obrazovanja postepeno se ponovo uspostavlja od 2003. godine. Po Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, odgovornosti opština u pogledu predškolskog i osnovnog obrazovanja jesu:

- da ustanovi mrežu škola i predškolskih ustanova;
- da vrši pravnu inspekciju;
- da postavlja školske odbore i direktore škola;
- da obezbedi finansijska sredstva za razvoj ljudskih resursa, za kapitalne investicije, operativne troškove, održavanje i opremu; troškove prevoza učenika i zaposlenih; kapitalne investicije; tekuće troškove (zajednička odgovornost), zaštita i bezbednost dece i da obezbedi 80 posto prosečnih troškova po detetu za predškolsko obrazovanje.

Tabela A1. Podela odgovornosti u sistemu obrazovanja u Srbiji

	Nacionalna	Regionalna	Opštinska	Škola
<i>Kurikulum</i>	Opšti i posebni kurikularni okvir	Podrška	Mogu da dodaju predmete u okviru škole i/ili vannastavne aktivnosti	Mogu da dodaju predmete u okviru škole i/ili vannastavne aktivnosti Sprovođenje
<i>Udžbenici</i>	Odobranje na osnovu preporuka spoljne komisije	Pokrajina Vojvodina – odobranje udžbenika za manjine		Odabiranje
<i>Ispiti</i>	Nadziranje poštovanja zakonske regulative	Kooperacija Podrška Sprovođenje		Sprovođenje
<i>Osiguranje kvaliteta</i>	Nadziranje poštovanja zakonske regulative Drugostepeni pravni nadzor	Koordinacija Podrška Sprovođenje	Prvostepeni pravni nadzor	Samoevaluacija
<i>Upravljanje ljudskim resursima</i>	Akreditacija Licenciranje Finansiranje	Koordinacija Podrška	Finansiranje razvoja ljudskih resursa	Zapošljavanje

	Nacionalna	Regionalna	Opštinska	Škola
<i>Informatički sistem</i>	Razvijanje	Sprovođenje	Sprovođenje	Sprovođenje
<i>Finansiranje</i>	Zakonska regulativa Finansiranje plata i pripremnog predškolskog vaspitanja		Razvoj ljudskih resursa Kapitalne investicije Operativni troškovi Održavanje Oprema Prevoz Predškolsko vaspitanje (80 posto)	Indirektni korisnici Prikupljanje drugih sredstava
<i>Mreža škola</i>	Zakonsko regulisanje mreže predškolskih ustanova i osnovnih škola Oformljivanje mreže srednjih škola		Ustanovljavanje mreže predškolskih ustanova i osnovnih škola	
<i>Školske zgrade, oprema</i>	Vlasništvo		Održavanje Opremanje Kapitalne investicije	

Tabela A2. Državni organi odgovorni za obrazovanje na manjinskim jezicima

	Organ	Odgovornosti
Vlada Republike Srbije	Služba za ljudska i manjinska prava	Osmišljavanje zakonske regulative u vezi sa ljudskim i manjinskim pravima, i njihovo zastupanje Nadziranje usaglašenosti nacionalnog zakonodavstva sa međunarodnim instrumentima Predlaganje izmena i dopuna nacionalnog zakonodavstva o ljudskim i manjinskim pravima

	Organ	Odgovornosti
Ministarstvo prosvete i sporta	Sektor za razvoj i međunarodnu saradnju ²⁹⁰	Nadziranje i poboljšanje obrazovanja na manjinskim jezicima Planiranje i razvijanje obrazovanja u skladu sa međunarodnim obavezama i podnošenje izveštaja o sprovođenju Podrška pokretanju inicijativa na regionalnom, lokalnom i na nivou škole Koordinacija aktivnosti sa drugim sektorima i odeljenjima
	Sektor za: predškolsko i osnovno obrazovanje i vaspitanje; srednje obrazovanje; visoko obrazovanje; studentski standard i investicije	Bavljenje pitanjima politike obrazovanja manjina/Roma koja imaju veze sa pojedinim sektorima i problemima (na primer, politika upisa; mere afirmativne akcije; izgradnja kapaciteta ljudskih resursa za rad sa marginalizovanim grupama)
Elektorske skupštine nacionalnih manjina	(trenutno 11 skupština, uključujući Elektorsku skupštinu Roma, koja broji 18 članova)	Biranje nacionalnih saveta u „cilju korišćenja prava na samoupravu u oblastima korišćenja jezika i pisma, obrazovanja, medija i kulture“ Učestvovanje u osmišljavanju mera u obrazovanju zajedno sa drugim organima
Nacionalni prosvetni savet	Vlasništvo (od njegova 43 člana svaka nacionalna manjina ima po jednog predstavnika, kojeg biraju elektorske skupštine nacionalnih manjina) ²⁹¹	Razvijanje i poboljšanje kvaliteta predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja

²⁹⁰ Uključujući jedno mesto za obrazovanje manjina – Ministarstvo prosvete i sporta, *Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mesta u Ministarstvu prosvete i sporta*, Beograd, 2004.

²⁹¹ Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja.

A1.3 Finansiranje škola

Od 2001. godine, ulaganja u obrazovanje su se postepeno povećavala.²⁹² U proteklih pet godina (2001–2006) došlo je do postepenog povećanja udela bruto domaćeg proizvoda (BDP) koji se ulaže u obrazovni sistem, od 2,7 posto BDP-a 2001. do 3,4 posto 2003. godine. Podaci takođe korespondiraju sa povećanjem budžetskih izdvajanja za obrazovni sektor do 2004. godine (oko 12 posto državnog budžeta). Udeo BDP-a koji se potroši na obrazovanje trebalo bi 2007. godine da dostigne 4 posto.²⁹³

Zvanično, škola treba da obezbedi finansijska sredstva za plate od centralne vlasti, a za druge troškove od lokalne vlasti. Između 80 i 90 posto školskih troškova pokriva se iz sredstava koja centralna vlast direktno dodeljuje školama za troškove kao što su neto plate, doprinosi i porezi. Uprava škole treba da dobije preostalih 10–20 posto za operativne troškove i kapitalne investicije od opština.²⁹⁴ Ostala finansijska sredstva se mogu obezbediti kroz roditeljske priloge ili donacije. Iako se zvanično vrši na osnovu rigidnih i nerealističnih Pravidnika²⁹⁵ (koji su trenutno u procesu revidiranja), finansiranje drugih školskih troškova u praksi je veoma arbitrarno i podložno pregovorima.

Na primer, formalni nivoi finansiranja obe vrste troškova obračunavaju se za svaku školu na osnovu broja odeljenja, vrste odeljenja (iako broj učenika može da varira od 10 do 30), veličine ili tipa školskih prostorija i kvalifikacija nastavnog kadra (s obzirom na to da se plate određuju na osnovu nivoa obrazovanja nastavnika, škole sa obučenijim nastavnicima dobijaju više novca). Tako je pravi iznos finansijskih sredstava koja dobija svaka pojedinačna škola podložan pregovorima između direktora i zvaničnikâ vlade.²⁹⁶ Ova „fleksibilnost“ pak ostavlja mnogo prostora za arbitrarne odluke.

Po važećim propisima²⁹⁷ opštine imaju obavezu da izvršavaju poverene zadatke i za te svrhe primaju „ograničene namenske prihode“ (to jest prenos uplata centralnih vlasti) u skladu sa sledećim kriterijumima: veličina teritorije opštine, broj registrovanih stanovnika, broj odeljenja u osnovnim i srednjim školama i broj škola, broj dece koja su uključena u socijalnu zaštitu dece, nivo razvoja opštine i životna okolina.²⁹⁸ Ova formula uzima u obzir neke

²⁹² Ministarstvo prosvete i sporta, *Kvalitetno obrazovanje za sve: Izazovi reforme obrazovanja u Srbiji*, Ministarstvo prosvete i sporta, Beograd, 2004.

²⁹³ Ministarstvo finansija, *Memorandum o budžetu i ekonomskoj fiskalnoj politici za 2005. godinu sa projekcijama za 2006. i 2007. godinu*, Beograd, 2005, dostupno na veb-sajtu Ministarstva finansija (<http://www.mfin.sr.gov.yu>).

²⁹⁴ Same opštine se finansiraju delimično iz centralnog budžeta, a delimično od poreza.

²⁹⁵ Pravidnici su stare direktive Ministarstva prosvete i sporta, u kojima su propisana nastavna sredstva koja škola mora imati da bi radila kao obrazovna ustanova. Oni nisu menjani preko 20 godina. To bi značilo da bi, ukoliko bi se Pravidnici tumačili doslovno, skoro sve škole u Srbiji morale da budu zatvorene, pošto verovatno nemaju određenu opremu koja je postojala pre dve decenije i koja je od tad odbačena (na primer, Pravidnici propisuju da škola mora imati magnetofon i tako dalje).

²⁹⁶ T. Levitas, *Rezime dosadašnjih nalaza o finansiranju škola i upravljanju školama u Srbiji*, interni dokument Ministarstva prosvete i sporta (dalje u tekstu: Levitas, *Rezime dosadašnjih nalaza*).

²⁹⁷ Vlada Republike Srbije, *Strategija reforme javne uprave u Srbiji*, Beograd, 2004.

²⁹⁸ Dopune i izmene Zakona o lokalnoj samoupravi, *Službeni glasnik RS*, br. 135/04.

obrazovne pokazatelje, ali se primenjuje samo na normativnom nivou. Lokalne vlasti nisu obavezne da potroše primljeni novac za određene funkcije kao što su obrazovanje, socijalna zaštita i tako dalje.²⁹⁹ Osim toga, ove namenske uplate obično nisu dovoljne za sve školske troškove koje su opštine obavezne da plaćaju (to jest, otprilike polovinu operativnih troškova).

Stvarni udeo finansiranja koji ima opština iznosi u proseku 15–20 posto (razlikuje se od opštine do opštine), što predstavlja oko 0,9 posto BDP-a lokalnih vlasti, a to odgovara nivou decentralizovanih odgovornosti (operativni troškovi, stručno usavršavanje i tako dalje).³⁰⁰ Njihova nadležnost je ograničena, zato što im je uskraćeno pravo da zapošljavaju/otpuštaju nastavno osoblje i nemaju pravo vlasništva nad školskim zgradama. Kao posledica, opštine nerado ulažu u školske zgrade (koje nisu u njihovom vlasništvu), iako su po zakonu dužne da finansiraju održavanje školskih zgrada i da delimično snose troškove koji su povezani sa zatvaranjem škola.

Struktura troškova ne odgovara striktno odgovornostima nivoa upravljanja. Neke odgovornosti se dele između dva nivoa upravljanja (vidi gore), što otežava kontrolisanje tokova novca i polaganja računa. Iako se plate školskog osoblja isplaćuju iz državnog budžeta tako što se direktno dodeljuju školama, opštine imaju obavezu da finansiraju stručno usavršavanje zaposlenih (učitelja, nastavnika, direktora i pomoćnog osoblja). U praksi je situacija potpuno drugačija. Na primer, većina programa za stručno usavršavanje nastavnika odvija se na državnom nivou i organizuje ih Zavod za unapređenje obrazovanja i vaspitanja, koji izdaje katalog programa za stručno usavršavanje nastavnika (vidi deo 3.7).

Sistem finansiranja nije zasnovan na formuli „sredstva po učeniku“. Stoga ne postoje pouzdani i tačni pokazatelji troškova sistema obrazovanja. Nerazvijena baza podataka školskih prihoda/rashoda jeste druga prepreka za ocenu finansijskih tokova u javnom obrazovanju.³⁰¹ Možemo pružiti samo aproksimativno izmerenu potrošnju po učeniku.

Po analizi UNICEF-a, 1999. godine prosečna godišnja potrošnja po učeniku u osnovnom obrazovanju bila je 263 dolara (oko 200 evra), a prema Odeljenju za InfoStat Ministarstva prosvete i sporta RS 2005. godine ta potrošnja je dostigla otprilike 650 evra.³⁰² Poređenja radi, 1999. godine troškovi po učeniku u zemljama članicama Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) bili su u proseku 4.850 dolara (3.670 evra) kombinovano na nivou osnovnog i srednjeg obrazovanja. Ovi troškovi su se veoma razlikovali u svim tim zemljama, u rasponu od 1.240 dolara (938 evra) u Meksiku do 8.194 dolara (6.195 evra) u Švajcarskoj kombinovano na nivou osnovnog i srednjeg obrazovanja.³⁰³

²⁹⁹ Levitas, *Rezime dosadašnjih nalaza*.

³⁰⁰ Levitas, *Rezime dosadašnjih nalaza*.

³⁰¹ Ministarstvo prosvete i sporta, *Decentralizacija obrazovanja u Srbiji*. Ekspertska grupa za decentralizaciju, Ministarstvo prosvete i sporta RS, Beograd, 2001.

³⁰² UNICEF, *Comprehensive Analysis of the Primary Education*.

³⁰³ Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD), Centre for Educational Research and Innovation, *Education at a Glance: OECD Indicators 2002*, 2002, tabele B1.1, B2.1c, B6.2 i X2.1, podaci iz baze podataka o obrazovanju OECD-a, neobjavljeni podaci (decembar 2002).

ANEKS 2: STUDIJE SLUČAJEVA

U okviru serije izveštaja EUMAP-a o „Jednakoj dostupnosti kvalitetnog obrazovanja za Rome“ u svakoj od zemalja urađene su po tri studije slučaja koje dopunjavaju i potkrepljuju podatke koji su prikupljeni iz drugih izvora. Podaci iz studija slučajeva integrirani su u čitav tekst svakog izveštaja o dotičnoj zemlji. Aneks 2 donosi dodatne pojedinosti o svakom od lokaliteta gde je rađena studija slučaja. U Srbiji su ta tri lokaliteta Niš, Valjevo i Zemun.

A2.1 Studija slučaja: Niš³⁰⁴

A2.1.1 Administrativna jedinica

Grad Niš je drugi po veličini grad u Srbiji. On se sastoji iz pet opština: Medijana, Palilula, Crveni Krst, Pantelej i Niška Banja. Najveće romsko naselje u Nišu jeste Stočni Trg, a drugo po veličini je Beograd Mala.

Po poslednjem zvaničnom popisu stanovništva (2002), populaciju Niša čini oko 200.000 Srba, 5.700 Roma i 2.600 Bugara. Međutim, kao i drugde, romska populacija u Nišu je zapravo mnogo veća. Po procenata lokalnih romskih predstavnika, u Nišu ima 15.000–20.000 Roma, što je do 10 posto ukupnog stanovništva.³⁰⁵

Niš je jedna od retkih lokalnih zajednica u Srbiji koje su pokrenule inicijativu da se pokrenu aktivnosti za sprovođenje *Strategije za unapređivanje obrazovanja Roma u Srbiji*.³⁰⁶ To je ostvareno uglavnom zahvaljujući projektima nevladinih organizacija, od kojih su neki postigli da uspešno realizuju nekoliko obrazovnih programa za romsku decu. Ovi projekti, koje su pretežno podržavali Fond za otvoreno društvo i UNICEF, predstavljaju pozitivne primere toga šta se i kako može da uraditi da bi se unapredilo obrazovanje Roma. Takođe, projekat da se Romima poveća pristup predškolskom obrazovanju, koji finansiraju REF i delimično Ministarstvo prosvete i sporta RS, sprovodi se od 1. marta 2006.³⁰⁷

Važan podatak je i taj da Niš ima samo jednog pripadnika romske nacionalnosti u lokalnoj samoupravi. Međutim, za sada ne postoje delotvorni mehanizmi koji omogućavaju veće učešće Roma u lokalnoj vlasti.

³⁰⁴ Studija slučaja Niš, urađena maja–juna 2006, istraživač Ljiljana Simić.

³⁰⁵ Intervjui sa Sanjom Tošić, predstavnicom Romskog edukativnog centra, i Osmanom Balićem, romskim predstavnikom u lokalnoj vlasti, Niš, 7. jun 2006.

³⁰⁶ *Strategija za unapređivanje obrazovanje Roma u Srbiji* (Vidi takođe deo 3.1).

³⁰⁷ Projekat su vodili Ministarstvo prosvete i sporta i Romski nacionalni savet. Ukupno 24 obrazovne ustanove u Srbiji su do sad učestvovala u projektu: jedna osnovna škola i 23 predškolske ustanove. Broj korisnika je 600 dece, uzrasta od pet do osam godina. Važan uspeh projekta je što su bili angažovani romski koordinatori za ostvarivanje bolje saradnje između porodica i predškolskih ustanova. Centar za testiranje, evaluaciju i istraživanje naknadno je izvršio evaluaciju ovog projekta i smatra da su deca stekla korisne veštine i znanja za uspešan upis u osnovnu školu. Implementacija ovog projekta bi trebalo da se nastavi tokom školske 2006/07. godine, nakon odobrenja REF-a.

A2.1.2 Romi i zajednica

Romi iz Niša stanuju u naseljima Beograd Mala, Crvena Zvezda, Čair Mala i Stočni Trg, koja su integralni deo gradskog područja. Naselje Beograd Mala je smešteno unutar grada, dok su ostala na periferiji. Da ponovimo, najveće romsko naselje u Nišu jeste Stočni Trg, dok je Beograd Mala drugo naselje po veličini.

Glavna karakteristika urbanog romskog naselja jeste da podseća na geto. „Ta naselja su zastarela, upadljiva i prepoznatljiva. Kuće su trošne i oronule, sa slabom higijenom, bez kanalizacionih cevi i ima vrlo malo novih zgrada.“³⁰⁸ Samo 50 posto Roma ima kuće koje su legalizovane, što znači da polovina romske populacije naseljene u Nišu živi ilegalno. Većina Roma je i siromašna. S obzirom na to da u lokalnom budžetu nisu predviđena sredstva za pokretanje programa unapređivanja položaja Roma, Romi su u suštini prepušteni sami sebi u rešavanju brojnih i složenih problema. Postoji samo jedno ulaganje u infrastrukturu u romskim naseljima: sagrađen je kanalizacioni sistem u Mramorskoj ulici u naselju Stočni Trg. To je bio projekat koji je pokrenula i realizovala romska nevladina organizacija, YUROM centar, iz Niša, u saradnji sa lokalnim vlastima i uz njihovo finansijsko učešće.

Jedan od najvećih problema sa kojima se suočavaju Romi jeste nezaposlenost. Većina romskih domaćinstava zarađuje za život radeći u „sivoj“ ekonomiji, na primer, prodajući raznu robu na pijaci ili svirajući. Prosečan budžet tipične romske porodice sa pet do šest članova iznosi, po procenama, oko 20.000 dinara (oko 250 evra).³⁰⁹ Porodice koje prodaju na buvljoj pijaci možda imaju nešto veće prihode, dok drugi zarađuju još manje. Romi iz Niša retko putuju za sezonskim poslom i umesto toga rade na recikliranju, posebno skupljajući kartonski otpad. Recikliranje je postalo glavni izvor prihoda za mnoge lokalne Rome. Niški Romi dele sudbinu Roma širom Srbije, jer, prema rečima lokalnih predstavnika, siromaštvo pogađa čak 90 posto romske populacije.

Na situaciju u pogledu položaja Roma takođe utiču stavovi većinske populacije prema njima. Romi se stigmatizuju na dva načina. Vezano za etničko poreklo kao Roma ili „Cigana“, na njih se projektuju stereotipi o tome da su „strani“ i da su „lenji“. Osim toga, Romi se stigmatizuju kao najsiromašniji članovi društva, a, čak i kada su njihovi odnosi sa neromima na površini možda „zadovoljavajući i dobrosusedski“, neromi više vole da ti odnosi budu „na distanci“. ³¹⁰ Postoje i slučajevi da neromske komšije pokazuju otvorene znake netrpeljivosti. Na primer, stanovnici koji žive u Vinaverovoj ulici u naselju Beograd Mala, gde je smešten Romski edukativni centar (REC), pokušali su da spreče otvaranje Centra potpisivanjem peticije.³¹¹ Takođe, bilo je slučajeva rasističkih grafito po zidovima pretežno romske osnovne škole „Vuk Karadžić“, kao i još agresivnijih oblika rasističkog maltretiranja, kada je

³⁰⁸ A. Mitrović i G. Zajić, *Romi u Srbiji*, Centar za antiratu akciju, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 1998, str. 54.

³⁰⁹ Intervju sa Osmanom Balićem, predstavnikom lokalne vlasti romske nacionalnosti, Niš, 7. jun 2006.

³¹⁰ Intervju sa Osmanom Balićem, predstavnikom lokalne vlasti romske nacionalnosti, Niš, 7. jun 2006.

³¹¹ Intervju sa Sanjom Tošić, predstavnicom Romskog edukativnog centra, Niš, 7. jun 2006.

morala da se umeša policija, zato što je grupa skinhedsa sačekivala romsku decu posle škole i zastrašivala ih.³¹²

Pripadnici romske manjine očuvali su svoj jezik i procenjuje se da oko 85 posto romske omladine u Nišu govori romski kao maternji jezik. To, međutim, postaje barijera za pristupanje obrazovanju pri polasku u školu, a i tokom većeg dela školovanja, pošto su škole jednostavno nepripremljene za to da pruže dodatnu nastavu iz jezika nastave (srpskog) ili da obezbede predškolsko bilingvalno obrazovanje.

A2.1.3 Obrazovanje

U Nišu postoji pet predškolskih ustanova, 22 osnovne škole i 21 srednja škola. Osnovna škola „Vuk Karadžić“, smeštena blizu naselja Beograd Mala (oko 300 metara udaljena od naselja), jedina je većinski romska škola u Nišu.

Upis i završavanje škole

Ne postoje zvanični podaci o romskoj deci koja pohađaju predškolske ustanove i osnovne škole u Nišu. Po podacima REC-a, od 539 intervjuisanih porodica školske 2004/05. godine, zabeležen broj romske dece upisane u osnovnu školu bio je 567, od kojih se 99 ispisalo iz škole; 97 romske dece je kompletno završilo osnovnu školu, od čega je samo 50 upisalo srednju školu posle završetka osnovne škole.

REC takođe procenjuje da u proteklih nekoliko godina čak 25 posto romske dece u Nišu uopšte nije upisano u školu, dok je samo 25 posto upisanih stvarno i završilo školu. Obično se 50 posto ispiše iz škole u četvrtom i petom razredu.

Iako je procedura upisa u predškolsku ustanovu relativno jednostavna i najčešće podrazumeva samo izvod iz matične knjige rođenih, broj romske dece upisane u vrtiće mali je. Razlozi za to su mali broj predškolskih ustanova u celoj Srbiji, uključujući grad Niš, kao i obavezno plaćanje celodnevnog predškolskog vaspitanja; ova dva faktora čine predškolsku ustanovu praktično nedostupnom lokalnim Romima.

Stopa završavanja škole među anketiranim učenicima romske nacionalnosti u Nišu po procenama je sledeća:³¹³

- prosečan broj godina provedenih u predškolskoj ustanovi: od jedne do dve godine;
- prosečan uzrast upisivanja u predškolsku ustanovu: šest godina;
- prosečan broj godina provedenih u školi: pet do šest godina;
- starosni uzrast pri upisu u prvi razred osnovne škole: 463 deteta upisana sa sedam godina; 38 dece upisano na uzrastu od osam do dvanaest godina.

³¹² Intervju sa Dragicom Krstić, direktorkom osnovne škole „Vuk Karadžić“, Niš, 5. jun 2006.

³¹³ Intervju sa Sanjom Tošić, predstavnicom Romskog edukativnog centra, Niš, 7. jun 2006.

U Nišu se nalazi po našim saznanjima jedina redovna segregisana škola u Srbiji: osnovna škola „Vuk Karadžić“ (sa vrtićem u svom sklopu), koja se nalazi blizu romskog naselja Beograd mla. Ukupan broj učenika upisan u „Vuk Karadžić“ iznosi 507, od kojih su 384, odnosno 76 posto, Romi.

U osnovnoj školi „Vuk Karadžić“ segregacija je bila dug proces tokom desetogodišnjeg perioda. Neromski roditelji ispisuju svoju decu i upisuju ih u druge škole, uprkos tome što je ova škola bliža njihovoj kući, zato su većina učenika u školi Romi i zato što im zakon omogućava da slobodno biraju školu. Ova tendencija je odnedavno prisutna i među samim Romima, barem među onim boljestojećim. Izgleda da je škola „snizila obrazovne kriterijume“, zbog čega roditelji premeštaju decu u druge škole.³¹⁴ Direktorica škole Dragica Krstić tvrdi kako ne postoje mere lokalnih vlasti da se promeni sastav škola i odeljenja s većim procentom učenika romske nacionalnosti. Škola je poslala nekoliko apela vlastima, ali bez uspeha. Mišljenje većine nastavnika i direktorke škole jeste da romski učenici treba da idu na časove zajedno sa neromima kako bi se unapredila integracija Roma. Sanja Tošić iz REC-a tvrdi da država ne nudi pomoć oko desegregacije i da ne postoje planovi da se deca premeste u različite škole.³¹⁵

Druga škola u Nišu u kojoj je zabeleženo veće prisustvo romske dece jeste specijalna škola „14. oktobar“. Ona ima 18,5 posto romskih učenika u osnovnom obrazovanju i 13,3 posto romskih učenika u srednjem obrazovanju.

Specijalna škola „14. oktobar“ ne učestvuje u programu inkluzivnog obrazovanja koji vode lokalne nevladine organizacije za inkluziju dece iz specijalnih škola ili škola za obrazovanje odraslih u redovan školski sistem. Psiholog škole Miša Ljubeniović kaže kako se nastavni kadar specijalne škole plaši da bi inkluzija mogla značiti zatvaranje njihovih škola i otpuštanje zaposlenih.

Procedure raspoređivanja u škole i odeljenja

Redovne škole formiraju odeljenja u skladu sa sledećim kriterijumima: broj učenika, pol, nacionalnost, intelektualne i druge sposobnosti i specifične karakteristike (senzorne i motorne funkcije i tako dalje). Želje roditelja u pogledu raspoređivanja u razred takođe se uzimaju u obzir, ali se prihvataju samo ukoliko ima mogućnosti. Da bi se upisalo u školu, dete mora da prođe test ili medicinsku komisiju (Komisija za kategorizaciju dece sa teškoćama u razvoju, to jest „Komisija za kategorizaciju“) koja daje svoju ocenu na osnovu koje se dete upućuje ili u redovnu ili u specijalnu školu. Procedura podrazumeva da različiti zdravstveni eksperti daju svoju ocenu deteta, a upućivanje na Komisiju vrše stručni saradnici škole ili Centri za socijalni rad. Roditelji takođe igraju važnu ulogu u proceduri. Dete se može rasporediti u specijalnu školu samo na osnovu odluke lekarske komisije. Pošto otprilike 30 posto romske dece ima slabo ili nikakvo znanje jezika na kojem se zadaje test,³¹⁶ to stvara

³¹⁴ Intervju sa Tatjanom Pejčić, predstavnicom uprave škole, Niš, 6. jun 2006.

³¹⁵ Intervju sa Sanjom Tošić, predstavnicom Romskog edukativnog centra, Niš, 7. jun 2006.

³¹⁶ Ima mnogo izbeglica sa Kosova koje su godinama živele u zapadnoj Evropi i koje su nasilno vraćene; njihova deca su došla u Srbiju bez dobrog znanja srpskog jezika.

probleme sa razumevanjem i odgovaranjem na pitanja na testu. I pored toga u Komisiji za kategorizaciju, ne postoji zvanični prevodilac za romski jezik. Kada Komisija primeti da dete ima problem s razumevanjem, daje mu neverbalne testove. Nerazumevanje testa i nesposobnost deteta da odgovori zbog jezičke barijere često se tumači kao teškoća u razvoju („pseudoretardacija“). Prema rečima lokalnog člana medicinske komisije za dijagnostiku u Nišu Olge Milojković, Komisija treba da koristi adaptabilnije testove, koji dopuštaju prikladniju komunikaciju, i da omogući prevodiocu da bude prisutan u nekim slučajevima kako bi se izbeglo netačno dijagnostikovanje. Ako odluka Komisije ne zadovoljava roditelje deteta, oni mogu da se žale drugostepenoj Komisiji, ali se u praksi to nikad ne dešava kad su u pitanju romski roditelji.

Školski uspeh

Školski uspeh romskih učenika treba sagledati posebno za redovne i specijalne škole. Rezultati iz redovnih škola uglavnom pokazuju da romski učenici zaostaju za neromskim učenicima. To se može objasniti činjenicom da romska deca počinju školu manje pripremljena za časove, što je odlučujući faktor u školskom uspehu dece. Vrlo malo Roma uspeva da učestvuje u školskim takmičenjima (na primer, za matematiku, jezik i hemiju).³¹⁷

Osim toga, stiče se utisak da su nastavnici preterano „tolerantni“ prema učenicima Romima, da ih automatski propuštaju u sledeći razred čak i ako nisu potpuno savladali gradivo za taj razred. Tako, zvanično, samo 10 do 15 posto romskih đaka ponavlja razred.³¹⁸ Zbog toga mnoga romska deca završavaju četvrti razred a da ne nauče da propisno čitaju i pišu. Te veštine oni možda steknu kasnije, u šestom ili sedmom razredu, ali je do tada za mnoge prekasno i oni izostaju iz sistema obrazovanja.

Romski učenici u specijalnoj školi „14. oktobar“ stekli su, kako se čini, samo osnovni nivo pismenosti. Na kraju osnovnog školovanja većina dece stekne osnovni nivo pismenosti, dok je veći broj funkcionalno pismen (znaju da koriste te veštine u svakodnevnom životu). Razred u kojem su stekli te sposobnosti zavisi od uzrasta na kojem su se upisali u školu. Pošto je većina njih premeštena u specijalnu školu u trećem ili četvrtom razredu, oni se opismene najkasnije do šestog ili sedmog razreda. Ako su premešteni ranije (drugi razred), oni te veštine uspešno savladaju u petom i šestom razredu. Romska deca imaju dobro razvijene praktične veštine: motorne veštine i neverbalnu inteligenciju. Osnova njihovog znanja je obično mnogo slabija od osnove drugih učenika, dok je njihov nivo socijalnog funkcionisanja veoma visok. Oni su izvanredni u sportskim takmičenjima i muzičkim priredbama. Slabi su na testovima i retko uče kod kuće.³¹⁹ Međutim, vidno slabiji uspeh romskih učenika samo se delimično objašnjava nedostatkom pripreme za školu. Očigledno je da ukoliko su pohađala pripremi razred od najmanje jedne godine, ali idealno dve godine, može se očekivati da

³¹⁷ Intervju sa učiteljima i nastavnicima u osnovnoj školi „Vuk Karadžić“, Niš, 5. jun 2006.

³¹⁸ Prema rečima direktorke škole, nije bilo Nacionalnog testiranja, ispita koji omogućava prolaz u naredne nivoe obrazovanja (obično u četvrtom i osmom razredu osnovne škole i posle četvrtog razreda srednje škole).

³¹⁹ Intervju sa Mišom Ljubenovićem, psihologom u specijalnoj školi „14. oktobar“, Niš, 8. jun 2006.

školski uspeh romskih đaka bude bolji pošto bi se popravilo njihovi jezičko znanje. Škole, međutim, ne drže pripremne časove i koriste uniforman nastavni plan i program koji se ne obazire na decu što govore jezikom manjina. Kao državna institucija, škola ima rigidne propise. Nastavnici nisu u poziciji da promene nastavni plan i program, i nisu motivisani da rade sa ovom decom.

Reforma školstva, koja je još u početnoj fazi, i dalje nije stigla do reforme nastavnog plana i programa.

Diskriminacija takođe igra veliku ulogu: ako nastavni kadar percipira Rome kao inferiorne u odnosu na druge učenike, to se neminovno ogleda u obrazovanju. Prema rečima Miše Ljubenića, psihologa u specijalnoj školi „14. oktobar“ u Nišu, razlozi za slabiji uspeh romskih učenika u školi jesu kulturne razlike i to što njihove porodice ne vide obrazovanje kao prioritet u društvu koje karakteriše diskriminacija, pa usled toga romskom kulturom više dominira „desna hemisfera mozga“, te oni više „naginju ka muzici i plesu“.³²⁰

Jezička i kurikularna politika

Ne postoje razlike u kurikulumu između škola/oddeljenja sa visokim procentom Roma i drugih škola u sistemu obrazovanja. Ne postoje besplatni udžbenici, iako ima donatora koji ponekad dele mali broj neophodnih udžbenika. Školska biblioteka obično ima vrlo mali broj knjiga o romskoj kulturi i istoriji.

Znanje jezika koji se koristi u školi, kao što je ranije rečeno, predstavlja ograničavajući faktor za upis u predškolsku ustanovu ili za postizanje dobrih rezultata u školi. Školski psiholog u osnovnoj školi „Vuk Karadžić“ Dragana Mitrović kaže: „Ona deca koja su imala prilike da pohađaju predškolsku ustanovu i da se socijalizuju sa neromskom decom ili koja su govorila srpski jezik u kući sa članovima porodice sasvim dobro su ovladala jezikom i postižu odlične uspehe u školi (ovo se odnosi na veoma mali broj dece).“

Iako znaju da jezik predstavlja barijeru romskim učenicima, nastavnici u redovnim i specijalnim školama nisu motivisani da rešavaju ovaj problem. U upitniku koji je dat pismeno, 85 posto nastavnika koji su intervjuisani u sklopu ove studije pružilo je negativan odgovor na pitanje da li bi pohađali program stručnog usavršavanja za bilingvalno obrazovanje ili za bilingvalne tehnike.³²¹

Romski asistenti u nastavi/romski školski medijatori

Osnovna škola „Vuk Karadžić“ angažovala je romske asistente u nastavi. Projekat „Jednake šanse“ obuhvatio je angažovanje tri asistenta koja su radila u školi tokom trogodišnjeg perioda trajanja projekta. Školski asistenti prisustvovali su i redovnim časovima i dopunskoj nastavi, i radili sa roditeljima romske dece. Međutim, otpor nastavnika je bio veliki, kako je

³²⁰ Intervju sa Mišom Ljubenićem, psihologom u specijalnoj školi „14. oktobar“, Niš, 8. jun 2006.

³²¹ Intervjuisan je ukupno 21 nastavnik i dobijeno toliko odgovora na upitnik: šestoro je iz specijalne škole „14. oktobar“, a 15 iz osnovne škole „Vuk Karadžić“.

rekla direktorka škole. Do 30. juna 2006. godine postojao je jedan asistent u drugom razredu i dva u predškolskom vaspitanju. Njih je finansirao Fond za otvoreno društvo, koji ih je angažovao u saradnji sa REC-om i obezbedio im obuku Centra za interaktivnu pedagogiju (CIP). Praćenje rada u školi vršili su predstavnici CIP-a, dok supervizija nije bila planirana, kaže direktorka škole. Treba napomenuti da je ovaj projekat u velikoj meri unapredio saradnju između roditelja Roma i nastavnika, tvrdi direktorka škole Dragica Krstić. Međutim, u ovoj školi trenutno ne postoje romski asistenti u nastavi.

Proces odlučivanja, školska infrastruktura i ljudski resursi

Osnovne škole imaju ograničenu autonomiju da razvijaju obrazovnu politiku i donose odluke u oblasti obrazovanja. Konkretnije rečeno, škola je institucija koju finansira država. Nastavni plan i program izrađuju najviše državne institucije (Ministarstvo prosvete i sporta RS), što autonomiju škole ograničava u pogledu ljudskih resursa. Prema rečima predstavnika lokalne školske uprave, „autonomija škole je slabašna ili nepostojeća“.³²²

Po rečima direktorke osnovne škole „Vuk Karadžić“, 2005. godine lokalna vlast je školi dodelila sredstva u visini od 4.399.000 dinara (55.882 evra), što je manje od 20 procenata ukupnog školskog budžeta (ostatak se isplaćuje iz državnog budžeta).³²³ Glavni kriterijum za dodeljivanje budžetskih sredstava čini broj upisanih đaka. Kriterijum za dodeljivanje sredstava specijalnim školama nešto je drukčiji, pošto ova deca imaju status dece sa posebnim potrebama; takve škole finansiraju prevoz učenika, užinu, ekskurzije, zdravstveno lečenje i smeštaj za učenike koji stanuju van grada.³²⁴ Sve te beneficije koje daje država ne postoje za decu u redovnim školama.

Infrastruktura osnovne škole „Vuk Karadžić“ nalazi se u dobrom stanju, zbog renoviranja koje je urađeno pre tri godine, iako je sama zgrada stara 46 godina. Površina škole iznosi 2.145 kvadratnih metara, a škola ima 507 učenika. Unutrašnjost zgrade, učionice i hodnici okrečeni su pre nekoliko godina i u relativno su dobrom stanju. Godine 2003. renoviran je kanalizacioni sistem. Zgrada ima centralno grejanje, a 30–50 posto nameštaja i pomoćnih nastavnih sredstava (mikroskop, instrumenti za fiziku i hemiju i tako dalje) nisu u dobrom stanju. Soba za kompjutere ima 14 personalnih računara, a kada rade na kompjuterima, deca su organizovana po grupama koje se smenjuju. Ista prostorija je opremljena i LCD projektorom. Biblioteka je relativno dobro opremljena. Škola ima dovoljan broj kvalifikovanog osoblja.

Obuka i podrška nastavnicima

Nastavnici osnovne škole „Vuk Karadžić“, kako kažu, pohađali su brojne programe stručnog usavršavanja, koje su uglavnom sprovodile nevladine organizacije (uključujući Centar za interaktivnu pedagogiju i Romski edukativni centar). Ne postoje informacije o tačnom broju pohađanih programa stručnog usavršavanja, ali je Centar za interaktivnu pedagogiju godi-

³²² Intervju sa Dragicom Krstić, direktorkom osnovne škole „Vuk Karadžić“, Niš, 5. jun 2006.

³²³ Intervju sa Dragicom Krstić, direktorkom osnovne škole „Vuk Karadžić“, Niš, 5. jun 2006.

³²⁴ Intervju sa Mišom Ljubenovićem, psihologom u specijalnoj školi „14. oktobar“, Niš, 8. jun 2006.

nama sprovodio programe obuke nastavnika. Osnovna škola „Vuk Karadžić“ učestvovala je u projektu REI „Jednake šanse“ u periodu od 2002. do 2005. godine i bila je uključena u sve aspekte stručnog usavršavanja nastavnika u okviru ovog projekta.³²⁵

U protekle tri godine, nevladina organizacija Društvo za unapređivanje romskih naselja iz Beograda realizovala je, zajedno sa UNICEF-om, obrazovni program za 100 dece u Nišu, što je obuhvatalo programe i seminare o tradiciji i kulturi Roma, o timskom radu i partnerskoj komunikaciji, reformi obrazovanja, opismenjavanju dece koja se obrazuju na jeziku koji im nije maternji i tako dalje.

Međutim, kao što je već ranije naglašeno, 85 posto nastavnika koji su intervjuisani u sklopu ove studije dalo je negativan odgovor na pitanje o spremnosti da učestvuju u programima stručnog usavršavanja za bilingvalno obrazovanje, navodeći da ne vide razlog za to, pošto se u školama koristi srpski jezik. Takođe, istakli su da su slabo plaćeni i da nemaju motivaciju da se dalje obučavaju.

Nastavnici u specijalnoj školi „14. oktobar“ takođe su bili aktivni u različitim programima kao što su „Građansko vaspitanje“, „Školsko razvojno planiranje“, „Pisanje projekata“, „Opisno ocenjivanje“ i „Izgradnja partnerstva za inkluziju“. Obuku je sprovelo Ministarstvo prosvete i sporta RS i to je bio program obuke u okviru obaveznih školskih aktivnosti. Većina nastavnika i učitelja nije pokazala interesovanje za stručno usavršavanje za bilingvalno obrazovanje, navodeći da obrazovanje treba da se odvija na zvaničnom jeziku i da se obrazovanje na romskom jeziku može obezbediti kroz dodatnu nastavu.

Odnosi škole i zajednice

Organi upravljanja svake škole jesu školski odbor i direktor škole. Odluke koje se donose najčešće se tiču rada nastavnčkih veća. U radu škole takođe učestvuju roditelji. Osnovna škola „Vuk Karadžić“ jedna je od malobrojnih škola u kojima su roditelji romske dece prilično angažovani u školskim aktivnostima:³²⁶

- savetu roditelja – većina roditelja su Romi;
- roditeljskim sastancima – roditelji dece koja postižu slabiji uspeh u školi ili imaju tendenciju da ponavljaju razred obično ne posećuju sastanke;
- radionicama za roditelje – roditelji ih slabo posećuju;
- zajedničkim akcijama roditelja, dece i škola – ovo se pokazalo kao najuspešnija forma saradnje. Mini-projekat „Saradnja s porodicom“ u okviru projekta „Jednake šanse“ naišao je na dobar prijem kod romskih roditelja i doneo rezultate: bolju saradnju između škole i roditelja; viši kvalitet saradnje; motivaciju za rad i za dete; motivaciju za postizanje rezultata i ostvarivanje zajedničkog cilja.

³²⁵ Izveštaj o projektu „Jednake šanse – Integracija romske dece i mladih u obrazovni sistem“, 2002–2005, FODS, 2005, interni dokument. Informacije o projektu dostupne su na veb-sajtu organizacije: <http://www.fosserbia.org/programs/project.php?id=411> (pristupljeno 7. marta 2007).

³²⁶ Intervju sa Draganom Mitrović, školskim psihologom u osnovnoj školi „Vuk Karadžić“, Niš, 5. jun 2006.

Prema rečima rukovodioca prosvetne inspekcije za grad Niš Petra Gavrilovića, tokom prošle godine nije bilo većih žalbi romskih porodica ili njihove dece. Uložena je žalba u pogledu prava na besplatnu užinu. Roditelj se žalio da njegovo dete koje ide u osmi razred nije došlo besplatnu užinu u septembru, odnosno na početku školske godine. U pitanju je bila „tehnička greška“ i to je ispravljeno na institucionalnom nivou, kao i kroz privremene mere škole.³²⁷

Samo redovne školske inspekcije mogu utvrditi da li postoje elementi diskriminacije prema Romima i kršenja prava romskih učenika u školama. Osim inspekcije, ne postoje delotvorni mehanizmi za podnošenje žalbi. Oštećeni roditelji i pojedinci prepušteni su sami sebi u pogledu podnošenja žalbe na neregularnosti. Taj problem, međutim, zaslužuje posebno i detaljno razmatranje.

A2.2 Studija slučaja: Valjevo³²⁸

A2.2.1 Administrativna jedinica

Po popisu stanovništva iz 2002, opština Valjevo ima 96.761 stanovnika, od kojih su 1.314 Romi. Međutim, po rečima lokalne nevladine organizacije Romskog centra za demokratiju (dalje u tekstu: RCD) u Valjevu živi oko 5.000 Roma, to jest 4,5 puta više nego što pokazuje zvanična statistika.³²⁹ Većina njih očigledno ne želi da se izjasni da su Romi, što, po rečima lokalnog romskog predstavnika, ukazuje da su Romi svesni stereotipa koji postoje i da nemaju poverenja da ih sistem štiti od diskriminacije.³³⁰ Nedostatak pouzdanih podataka o romskoj populaciji takođe je ozbiljna prepreka za sprovođenje mera i programa usmerenih prema Romima.

Godine 2005, u okviru „Dekade inkluzije Roma“, Valjevo je bilo među prvim opštinama u Srbiji koje su usvojile lokalni Akcioni plan za obrazovanje Roma, koji je sačinjen u saradnji sa romskim nevladinim organizacijama, predstavnicima Ministarstva prosvete i sporta RS, kao i lokalnom samoupravom. Budžet predviđen za sprovođenje aktivnosti u okviru Akcionog plana iznosi 500.000 dinara (6.350 evra), ili 1,92 posto ukupnog opštinskog budžeta za 2006. godinu. Najvažnije aktivnosti koje su se finansirale iz ovog budžeta, od septembra 2006, bile su sledeće:

- prevoz romske dece predškolskog uzrasta: iz sela Grabovica do predškolske ustanove u Valjevu i iz naselja Balačko i Vis do predškolske ustanove u školi „Prota Mateja Nenadović“ u selu Brankovini;
- prevoz romskih učenika (od prvog do četvrtog razreda): iz naselja Balačko i Vis do škole „Prota Mateja Nenadović“;

³²⁷ Intervju sa Petrom Gavrilovićem, rukovodiocem prosvetne inspekcije za grad Niš, 5. jun 2006.

³²⁸ Studija slučaja Valjevo, sprovedena maja–juna 2006, istraživač Slavica Vasić.

³²⁹ Intervju sa Danijelom Petrović, koordinatorkom Romskog centra za demokratiju – RCD, Valjevo, 12. jun 2006.

³³⁰ Intervju sa Draganom Stojanovićem, članom Izvršnog veća Valjeva, Valjevo, 12. jun 2006.

- udžbenici i školski pribor za sve čakve prvake romske nacionalnosti u Valjevu;
- pripremna nastava: za dvadesetoro romske dece u osmom razredu osnovne škole za polaganje prijemnog ispita za srednju školu.

Uprkos prilično dobrom publicitetu lokalnog Akcionog plana (dobile su ga sve lokalne škole) gotovo ni u jednoj školi intervjuisani predstavnici školske uprave nisu imali jasnu predstavu o tome šta Akcioni plan sadrži. Osim toga, lokalni školski inspektori ne znaju za njega i nisu povodom njegove implementacije imali nikakve razgovore s drugim opštinskim sektorima, iako se kancelarija školskog inspektorata nalazi u istoj zgradi kao valjevske opštinske vlasti. Inspektori tvrde kako je njihov posao da kontrolišu sprovođenje programa Ministarstva prosvete i sporta RS, iako u programe Ministarstva prosvete i sporta takođe spadaju i obrazovni programi za Rome. Očigledan je nedostatak interesovanja obrazovnih stručnjaka kao i slaba komunikacija između lokalne samouprave i škola, što ni jedno ni drugo ne doprinosi delotvornom sprovođenju lokalnih obrazovnih inicijativa koje se tiču Roma.

Opština Valjevo ima jednog predstavnika Roma u skupštini grada, angažovanog od 2005. u okviru projekta koji je predviđao da se romski zastupnici uključe u opštinske vlasti u Srbiji.³³¹ Romski zastupnik nema stvarnu moć, a njegov mandat nije dovoljno definisan, što njegov položaj čini više simboličnim nego što je od praktičnog značaja.

A2.2.2 Romi i zajednica

Većina Roma u opštini Valjevo živi u seoskim područjima: selo Grabovica blizu grada Valjeva, romsko naselje Vis u selu Brankovina i naselje Balačko izvan Valjeva. Neki Romi takođe žive pomešani sa većinskom (srpskom) populacijom u gradu Valjevu. Pošto zvanični podaci o Romima u valjevskoj oblasti po svoj prilici ne odražavaju realnu situaciju, nije moguće pružiti detaljno razvrstane podatke o romskoj populaciji u određenim delovima opštine. Društveni i finansijski položaj romskih porodica razlikuje se u zavisnosti od nivoa obrazovanja i od toga da li imaju ili nemaju stalno zaposlenje, što direktno određuje njihov status. Mesto stanovanja je takođe faktor koji može da ograniči izbor obrazovnih mogućnosti za decu zbog fizičke udaljenosti od najbliže predškolske ustanove ili škole.

Postoji oko 300 Roma koji žive u selu Grabovica, a oni su uglavnom muzičari koji rade od angažmana od angažmana ili prodaju robu na lokalnim pijacama. Kuće u kojima žive nalaze se u njihovom vlasništvu i izgrađene se „za vreme Tita“. Ljudi iz ove oblasti vide sebe „negde u sredini“ u odnosu na ukupnu društveno-ekonomsku situaciju u zemlji. Romska deca iz Grabovice pohađaju posebno izdvojeno odeljenje škole, koje se nalazi u selu, i čine 95 posto učeničkog tela u tom izdvojenom odeljenju; škola kojoj pripada ovo izdvojeno odeljenje smeštena je u centru grada, pa bi njeno pohađanje zahtevalo stalno putovanje za decu koja žive u selu, te je stoga učenički sastav škole pretežno srpske nacionalne pripadnosti.

³³¹ Projekat je 2004. godine pokrenulo Ministarstvo za ljudska i manjinska prava SCG, uz podršku Misije OEBS-a u Srbiji, u 12 srpskih opština, uključujući Valjevo. Glavni zadaci romskih zastupnika jesu da pomažu da se osmisle lokalni akcioni planovi za Rome i da posreduju između romske zajednice i lokalnih vlasti.

Osim toga, postoji, kako se procenjuje, oko 70 romskih porodica žive u oblasti Balačkog i Visa,³³² sa prosečno četvoro dece u svakom domaćinstvu (što je ukupno 280–300 osoba).

Situacija u kojoj se nalaze Romi u ova dva naselja katastrofalna je. Oni žive u takvim uslovima da im nedostaje elementarna infrastruktura, kao što je tekuća voda, što kao posledicu ima slabu higijenu i loše zdravlje. Većina je nezaposlena i njihov osnovni izvor prihoda predstavlja socijalna pomoć, što je nedovoljno za prehranjivanje cele porodice. Oni tvrde da je njihova nezaposlenost posledica diskriminacije na tržištu rada, zato što, kako navode, „niko neće da zaposli Roma“. Isto tako, oni shvataju da nedovoljno obrazovanje i siromaštvo perpetuiraju jedno drugo, tvrdeći kako njihovi roditelji nisu mogli da ih obrazuju zbog krajnjeg siromaštva, a to isto važi za njihovu decu.

Zbog udaljenosti Balačkog i Visa, ali i loših puteva, stanovnici su doslovno odsečeni od spoljnog sveta. Deca moraju da pređu 5 kilometara u svakom smeru svaki dan do najbliže škole, što poseban problem postaje zimi: ne mogu da dođu čak ni do autobuske stanice i najbližeg prevoza do škole, što dovodi do čestih odsustvovanja sa časova. Najbliža škola, osnovna škola „Prota Mateja Nenadović“ u Brankovini, pored toga, ni sama nema pijaću vodu u školskoj zgradi.

Za Rome koji žive u različitim delovima opštine Valjevo i različitim ekonomskim situacijama tipično je da uglavnom veruju kako imaju dobre odnose sa svojim neromskim susedima. To je zato, kažu oni, što žive u malom mestu gde svako svakog poznaje i svi neguju dobrosusedske odnose. Takođe su zadovoljni stavovima koje nastavnici ispoljavaju prema deci i tvrde da nema diskriminacije nastavnog osoblja prema njihovoj deci. Netrpeljivi stavovi koje ponekad prema Romima ispoljavaju neromska deca ne vide se kao stvarni problem, već samo kao dečje „zadirivanje“.

Ovoj idiličnoj slici, međutim, protivreči činjenica što bi malo Roma priznalo da govori romski i to što romska deca koja imaju svetliji ten očigledno ne žele da se izjasne kao Romi. Međutim, življenje u malom mestu gde svako poznaje svakog znači da nije uvek moguće sakriti poreklo, posebno kad čovek živi u Grabovici, Balačkom i Visu, gde su većina stanovnika Romi.

Intervjuisani romski učenici osnovne škole „Andra Savčić“ u Valjevu završili su prva četiri razreda u segregisanom „isturenom odeljenju“ u Grabovici, a onda su nastavili školovanje u glavnoj školskoj zgradi u centru grada (vidi niže). Deca iz te škole su rekla da su imala problem sa neromskim vršnjacima, koji su ih zvali „Ciganima“, govorili da su „prljavi“ i da „smrde“. Kada su romska deca to ponašanje prijavila nastavnicima, oni su im, kako se navodi, rekli da su sami verovatno krivi za tu vrstu ponašanja (njihovih vršnjaka): „Kad god bi se nešto loše desilo u odeljenju, kao što su tuča, svađa ili nešto slično, nastavnik bi uvek prvo nas pitao da li smo krivi.“³³³

Zato sam prestao da govorim nastavnicima šta (neromska deca) rade i šta mi govore, zato što je ona uvek na strani Srba. Ona kaže

³³² Intervju sa roditeljima romske dece koja pohađaju osnovnu školu „Prota Mateja Nenadović“, Valjevo, 13. jun 2006.

³³³ Intervju sa romskom devojčicom iz osnovne škole „Andra Savčić“, Valjevo, 13. jun 2006.

– sigurno si ih ti isprovocirao. Zato se tučem (s neromskom decom) kad me zadirkuju, znam da će me učiteljica za to kazniti, ali nema veze, pošto ću svakako biti kažnjen.³³⁴

Romska deca takođe izražavaju želju da se vrate u školu u Grabovici, zato što su tamo „svi bili isti“.

Ovo navodi na zaključak da ili ne postoji jasno razumevanje i među Romima i među neromima o tome šta predstavlja diskriminaciju ili da su se Romi toliko navikli na diskriminaciju da se čini da su gotovo neosetljivi na njeno ispoljavanje, uključujući rasističko maltretiranje u školi ili, što bi bilo još značajnije, da ne postoje antridiskriminatorni mehanizmi koji su delotvorni u suzbijanju rasističkog ponašanja.

Skrivanje romskog identiteta u tom slučaju izgleda kao prirodan mehanizam odbrane od sveopšteg podvođenja pod negativne stereotipe.

A2.2.3 Obrazovanje

Mreža škola, troškovi, organi upravljanja i nastavni plan i program

Opština Valjevo ima 15 osnovnih škola, sa 7.500 učenika koji ih pohađaju. Nema specijalnih škola, ali postoji specijalno odeljenje formirano u okviru osnovne škole „Nada Purić“ u selu Brankovina. Takođe, postoji i većinsko romsko odeljenje u „isturenom odeljenju“ redovne osnovne škole „Andra Savčić“, koje je smešteno u selu Grabovica.

Pored finansiranja sa republičkog nivoa, sve lokalne osnovne škole (uključujući specijalno odeljenje) finansiraju se i iz budžeta lokalne samouprave, pri čemu je jedini kriterijum za dodeljivanje sredstava broj novoupisanih đaka. Za školsku 2005/06. godinu finansijska sredstva dodeljena osnovnoj školi „Andra Savčić“ u centru Valjeva iznosila su 72.241,34 dolara (54.820 evra);³³⁵ finansijska sredstva dodeljena osnovnoj školi „Prota Mateja Nenađović“ u Brankovini iznosila su 26.129,85 dolara (19.830 evra).³³⁶

Nema raspoloživih podataka o troškovima po detetu u predškolskoj ustanovi. U osnovnom obrazovanju, prema rečima lokalnih učitelja i roditelja, troškovi škole po detetu dostižu 30 procenata prosečne plate kada je dete u nižim razredima i do 50 posto kada je u višim razredima. To je tako bez obzira na to da li dete ide u redovno ili specijalno odeljenje, pošto je jedina materijalna korist koja stoji na raspolaganju učenicima specijalnih odeljenja besplatan prevoz, što ne predstavlja snažan podsticaj siromašnim porodicama da šalju svoju decu u specijalna odeljenja.³³⁷ Očigledno, za porodice koje su nezaposlene ili imaju manje od prosečnih primanja, što je slučaj sa mnogim romskim porodicama u Valjevu, školski troškovi su previsoki.

³³⁴ Intervju sa romskim dečakom iz osnovne škole „Andra Savčić“, Valjevo, 13. jun 2006.

³³⁵ Intervju sa Zoranom Simićem, direktorom škole, Valjevo, 13. jun 2006.

³³⁶ Intervju sa Vesnom Simović, direktorkom škole, Valjevo, 13. jun 2006.

³³⁷ Intervjui sa nastavnicima osnovne škole „Nada Purić“, koja ima specijalno odeljenje, Valjevo, 13. jun 2006.

Kao pomoć u smanjenju troškova, sve osnovne škole dele besplatne udžbenike deci iz siromašnih porodica (od kojih su većina Romi). Lokalna vlast plaća izvesnu količinu knjiga, ali to obično nije dovoljno za svu decu kojoj je potrebna ova vrsta pomoći, tako da škola ponekad organizuje prikupljanje polovnih udžbenika od učenika kojima više nisu potrebni. Takođe, deca iz porodica koje žive na socijalnoj pomoći primaju i besplatnu užinu, koju plaća opština.

Čini se da direktori škola imaju potpunu autonomiju u procesu zapošljavanja novih učitelja, nastavnika ili saradnika. Mada u protekle dve godine nije otvoreno nijedno novo radno mesto, pošto, kako se navodi, „za to nije bilo potrebe“. Ne postoji nijedan romski asistent u nastavi u ma kojoj od posećenih škola (a nastava na romskom jeziku ne održava se ni u kakvoj formi). Osim toga, čini se da intervjuisani direktori škola u valjevskom okrugu nisu čuli za takvu mogućnost, iako priznaju da bi to moglo biti od pomoći romskim učenicima. Ne postoje školske knjige na romskom jeziku ili sa sadržajima romske kulture koje su predviđene nastavnim planom i programom a nijedna takva knjiga ne postoji u školskim bibliotekama. Ni u jednoj od posećenih škola ne postoji bilingvalni plan i program. Po rečima nekih direktora škola, oni ne znaju da postoji takva literatura, ali kažu da ukoliko bi bilo propisano nastavnim planom i programom, i ukoliko bi knjige bile dostupne, škole bi bile srećne da ih koriste. U tom kontekstu, ovo može biti još jedan pokazatelj da škole na lokalnom nivou ili ne znaju za „Dekadu inkluzije Roma“ i akcione planove ili su vrlo slabo zainteresovane da preduzmu praktične korake na poboljšanju obrazovanja Roma.

Upis i završavanje škole

Ne postoje podaci o broju romske dece predškolskog i školskog uzrasta, pa čak ni podaci nevladinih organizacija. Po rečima lokalnih školskih vlasti, nikad nije bilo problema sa upisom ma koje dece u škole i ne postoje roditelji koji nisu bili u stanju da zadovolje preduslove za upis. Očigledno, porodice koje žive u seoskim područjima automatski su ograničene u izboru škole za decu i šalju ih u najbližu postojeću školu. Prema rečima predstavnika lokalne samouprave, kao i lokalnih romskih NVO, ne postoje nelegalizovana romska naselja u Valjevu i nema Roma koji ne poseduju lična dokumenta. Međutim, velika nesrazmera između zvaničnog broja Roma koji žive u Valjevu i nezvaničnih procena može da ukazuje na postojanje određenog broja Roma koji nemaju dokumenta, kao i na njihovo oklevanje da se izjasne kao Romi. Iako ne postoje raspoloživi podaci o upisu i završavanju škole, lokalni upravni organi škole (direktori, školski inspektori, pedagozi itd.) tvrde da glavni problem u obrazovanju Roma u opštini Valjevo nije stopa osipanja među romskim učenicima u školi, već njihovo neprisustvovanje časovima, posebno nakon završenog četvrtog razreda osnovne škole. Oni, čini se, takođe veruju da se taj problem može rešiti kažnjavanjem roditelja; na primer, tako što će se nametnuti visoke novčane kazne roditeljima čija deca beže sa časova.³³⁸ Pripadnici romskih nevladinih organizacija, međutim, procenjuju da romska deca u ovoj opštini teže da provedu prosečno jednu godinu u predškolskim ustanovama, da se upisuju u prvi razred osnovne škole u osmoj godini života i da provode tri do pet godina u

³³⁸ Intervju sa direktorom osnovne škole „Andra Savčić“, Valjevo, 13. jun 2006.

školi.³³⁹ Drugim rečima, postoji tendencija da romska deca napuštaju školu posle četvrtog razreda osnovne škole.

Segregacija i diskriminacija

Lokalni upravni organi škole brzo poriču postojanje bilo kakvog oblika diskriminacije prema romskoj deci u njihovoj opštini. Na primer, intervjuisani inspektor, koji kaže da obrazovna inspeksijska služba ima prava da postupa jedino po žalbama, iznosi da se do sad romski ili neromski roditelji nikad nisu žalili na upravne organe škole ili nastavnike.³⁴⁰ Drugim rečima, odsustvo konkretnih žalbi na diskriminaciju tokom inspekcija škola smatra se dokazom da ne postoji diskriminacija.

Takođe se negira postojanje segregacije, pa ne postoje ni mere protiv segregacije. Među kursevima za stručno usavršavanje nastavnika koje su organizovale nevladine organizacije i lokalna samouprava, a koji su obuhvatali obuku za rad na računaru, nenasilnu komunikaciju i planiranje u obrazovanju, održan je i seminar „Romsko dete i škola“. Ovaj seminar je organizovan posebno za učitelje segregisanog odeljenja u Grabovici, što može da ukaže na to da su vlasti svesne postojanja konkretnih problema. Nije bilo evaluacije ovih programa stručnog usavršavanja nastavnika.

Raspoređivanje u odeljenja i škole

Prema rečima školskih psihologa i pedagoga, odeljenja se formiraju u skladu sa rezultatima testa pripremljenosti dece za školu i socijalnim i obrazovnim poreklom roditelja, a nikad se ne zasnivaju na etničkom poreklu. Po njihovim rečima, traži se ravnoteža, recimo, u pogledu broja roditelja koji su razvedeni i dece čije porodice primaju socijalnu pomoć ili, recimo, broja dece sa najvišim i najnižim rezultatima testa. Škola takođe tvrdi da pruža podršku deci iz siromašnijih porodica deleći besplatne udžbenike,³⁴¹ besplatne karte za prevoz onima koji stalno putuju,³⁴² dajući novac za ekskurzije³⁴³ i tako dalje.

Osnovna škola u Grabovici očigledno je segregisana škola, iako u njoj postoji nekoliko lokalne neromske dece (5 posto ukupnog broja učenika). Osnovna škola „Andra Savčić“, sa svojim „isturenim odeljenjem“ u Grabovici, ima 1.185 učenika, od kojih su 35 (nešto preko 3 posto) Romi. U školi „Prota Mateja Nenadović“ u Brankovini odeljenja su etnički izmešana, pri čemu većina dece uglavnom ima isto (siromašnije) ekonomsko poreklo.

³³⁹ U skladu sa zakonom o obaveznom predškolskom vaspitanju i obrazovanju (koji stupa na snagu školske 2006/07. godine), pripremni razred za 23 romske dece predškolskog uzrasta osnovan je u segregisanom odeljenju osnovne škole „Andra Savčić“ u Grabovici. To je pilot-projekat Romskog centra za demokratiju i lokalne samouprave, koji je podržao „Roma Education Fund“. Intervju sa Danijelom Petrović, koordinatorkom Romskog centra za demokratiju, 12. jun 2006.

³⁴⁰ Intervju sa Gordanom Matic, školskim inspektorom u opštini Valjevo, 12. jun 2006.

³⁴¹ Nastavnici organizuju prikupljanje polovnih udžbenika među učenicima viših razreda da bi ih razdelili siromašnim učenicima nižih razreda kao dobrotvorni prilog.

³⁴² Karte plaća lokalna samouprava.

³⁴³ Nastavnici prikupljaju dobrotvorni prilog za siromašniju decu od roditelja na roditeljskim sastancima.

Specijalno odeljenje formirano u redovnoj osnovnoj školi „Nada Purić“ ima petoro romske dece od ukupno 35-oro dece u odeljenju, što je 14 posto učeničkog sastava. Dijagnostikovoano je da ona imaju blagi zastoj u razvoju. Deca se upućuju u specijalne škole/odeljenja po utvrđenoj proceduri. Ako dete ne prođe test spremnosti i pripremljenosti za polazak u prvi razred, ono se automatski šalje na „kategorizaciju“. Ako dete prođe test ali pokaže slabiji uspeh u toku školske godine, pedagog ili nastavnik predlažu da bude upućeno u specijalno odeljenje, uz odobrenje roditelja. Prema rečima predstavnika školskih uprava sa kojima je obavljen intervju, u opštini Valjevo do sad nije bilo slučajeva da je romsko dete upućeno u specijalno odeljenje bez „objektivnog razloga“, ali je bilo slučajeva kada romski roditelji smeštaju svoju decu u specijalno odeljenje na vlastitu inicijativu, zato što se, kako se navodi, nadaju da će dobiti posebne beneficije (pomoć od škole i tako dalje). Upravni organi škole takođe poriču da je ma koje upućivanje u specijalnu školu bilo povezano sa jezičkim problemom, zato što, kako tvrde intervjuisani, lokalna romska deca tečno govore srpski. Ipak, neki nastavnici su među razlozima za slabiji uspeh u školi romskih đaka naveli nedovoljno vladanje srpskim jezikom (vidi dole).

Školski uspeh

Prema rečima nastavnika i direktora škola, romska deca postižu slabiji uspeh u školi od druge dece u lokalnim školama. Romi obično nisu među izuzetnim učenicima koji se šalju da predstavljaju školu na takmičenjima iz školskih predmeta.³⁴⁴ Romski đaci, kako se navodi, pokazuju bolje rezultate u muzičkom i likovnom vaspitanju, pa često sviraju na školskim koncertima, dok je njihov uspeh u drugim predmetima retko približan. Intervjuisani predstavnici školskih vlasti tvrde da postoji nekoliko slučajeva funkcionalne nepismenosti među decom do četvrtog razreda osnovne škole, ali se navodi da to nije ograničeno na romsku decu. Do osmog razreda, tvrde oni, slučajeva funkcionalno nepismenih đaka više nema. Međutim, mnogi Romi ne nastave da idu u školu do osmog razreda.

Među glavnim razlozima za slabiji uspeh romske dece u školi nastavnici navode „slabu motivaciju“. Uopšte uzet, mnogi od sledećih razloga koje navode nastavnici otkrivaju prisustvo negativnih stereotipa o Romima:³⁴⁵

- nedostatak interesovanja za obrazovanje dece među njihovim roditeljima;
- nedovoljno znanje srpskog jezika;
- ne pripisuje se velika važnost obrazovanju, zato što se novac može steći lakšim sredstvima (trgovina, šverc i tako dalje);
- ne rade domaće zadatke;
- način života;
- „navika“;
- mentalne i fizičke sposobnosti;

³⁴⁴ Intervju sa Zoranom Simićem, Valjevo, 13. jun 2006.

³⁴⁵ Podaci iz upitnika koje su nastavnici zamoljeni da popune kao deo istraživanja u okviru ove studije slučaja.

- porodično poreklo;
- slabije pamćenje u odnosu na drugu decu.

Odgovori nastavnika daju drugačiju sliku u odnosu na odgovore romske dece koja pohađaju osnovnu školu „Andra Savčić“ (matičnu školu). Deca koja idu u tu školu kažu da se u školi osećaju loše zbog stalnih sukoba sa vršnjacima i zato što ne dobijaju podršku od nastavnika. Imaju malo ili nimalo podrške od roditelja, koji često i sami nisu školovani. Jedna Romkinja iz naselja Balačko ispričala je sledeće:

Bila sam vrlo dobar učenik, ali su moji roditelji bili siromašni i zbog toga sam morala da napustim školovanje kada sam završila treći razred. Ne želim da moja ćerka ima istu sudbinu kao ja. Učitelj mi je rekao da je ona veoma dobra; sada ide u drugi razred; ali ja sam isto vrlo siromašna i ne znam do kada ću moći da je školujem.³⁴⁶

Druga Romkinja iz naselja Vis kod Valjeva to je rezimirala:

Istina je da nas je većina neobrazovana, ali šta da radimo! Moji roditelji su bili siromašni i nisu mogli da me šalju u školu. Ja sam takođe siromašna i moj muž je bolestan; živimo od socijalne pomoći. To nije dosta za život. [...] Imam ćerku od osam godina i sina od četiri godine. Moja ćerka je sada drugi razred i škola joj daje knjige, ali ja ne mogu da joj pomognem da uradi domaći, jer sam nepismena, tako da ona sve mora da radi sama.³⁴⁷

Očigledno je da bolji uspeh u školi romske dece ne zahteva samo dodatni rad s decom, već i kontinuirani rad s učiteljima, nastavnicima i roditeljima, i romskim i neromskim, kao i uvođenje u školsku praksu elemenata romske kulture i jezika, i obrazovanja protiv predrasuda.

Odnosi škole i roditelja

Među članovima školskih odbora ili članovima saveta roditelja nema Roma. Upravni organi škole i nastavnici kažu da je to zato što romski roditelji ne prisustvuju roditeljskim sastancima gde se biraju članovi saveta roditelja. Interesantno, direktori škola su u intervjuima priznali da ni motivisani roditelji uspešnijih neromskih učenika takođe nisu uvek predstavljeni u savetima roditelja ili školskim odborima.

Avgusta 2006. RCD je u saradnji sa upravom škola i opštinom Valjevo pokrenuo projekat pod nazivom „Obrazovanje Roma – rešenje za budućnost“. Pet osnovnih škola, „Andra Savčić“, „Prota Mateja Nenadović“, „Nada Purić“, „Sveti Sava“ i „Sestre Ilić“, uključeno je u projekat. Škole su odabrane zbog velikog procenta romskih učenika. Projekat je podržao Romski obrazovni fond (Roma Education Fund – REF) i međunarodna nevladine organizacije „Oxfam“ i „NOVIB“ iz Holandije. Cilj projekta je da uključi romske roditelje u

³⁴⁶ Intervju sa Romkinjom iz sela Balačko, Valjevo, 13. jun 2006.

³⁴⁷ Intervju sa Romkinjom iz sela Vis, 13. jun 2006.

savete roditelja i školske odbore, i da podigne nivo svesti o obrazovnim i drugim potrebama i problemima romske dece. Od septembra do novembra 2006. romski roditelji prolazili su obuku koje su organizovale NVO i lokalna vlast, a u januaru 2007. godine pet romskih roditelja (jedan u svakoj školi koja je učestvovala) postali su članovi saveta roditelja.

A2.3 Studija slučaja: Zemun³⁴⁸

A2.3.1 Administrativna jedinica

Zemun je veliko predgrađe Beograda, sa populacijom od 152.950 stanovnika (prema Popisu iz 2002), od kojih 145.751 živi u urbanom delu Zemuna, a ostali u ruralnom delu. Zemunska opština je podeljena na četiri veća naselja: Zemun, Zemun Polje, Batajnica i Ugrinovci. Ugrinovci spadaju u ruralni deo Zemuna, dok su preostala tri urbani Zemun.

Zemun nije nezavisna opština, već je deo Grada Beograda sa posebnim administrativnim i finansijskim statusom. Zemun je postao deo grada Beograda 1934. godine, kada su njegove opštinske službe pripojene beogradskim opštinskim službama.

Čak su i prema zvaničnom popisu Romi (čiji je broj ozbiljno potcenjen, pogledati ispod) druga po veličini etnička grupa u Zemunu (pogledati tabelu A3). Ipak, ne postoje lokalne mere posebno za Rome, čak ni kada je u pitanju poboljšanje dostupnosti obrazovanja za Rome, a lokalne vlasti u Zemunu nisu odvojile nikakva sredstva za potrebe romske zajednice. Ne postoje lokalne mere za desegregaciju, niti se vrše bilo kakve aktivnosti koje bi smanjile ili eliminisale segregaciju. Nisu utvrđena posebna pravila za učešće Roma u lokalnoj vlasti u Beogradu, a ne postoji niti se sprovodi zakonska obaveza da određen broj mesta u lokalnoj vladi pripadne predstavnicima nacionalnih manjina.

Tabela A3. Studija slučaja Zemun – Broj stanovnika zemunske opštine

Etnička grupa	Broj stanovnika	Udeo (procenti)
Srbi	132.263	86,48
Romi	4.030	2,64
„Jugosloveni“	3.315	2,17
Hrvati	1.970	1,29
Crnogorci	1.725	1,13
Ostali	9.647	6,29
Ukupno	152.950	100

Izvor: Popis iz 2002.

³⁴⁸ Studija slučaja Zemun, izvršena u periodu maj–jun 2006. godine, istraživač Nataša Kočić-Rakočević.

A2.3.2 Romi i zajednica

Broj Roma koji žive u Zemunu ili u širem području Beograda nije poznat. Lokalni romski predstavnici kažu da u Beogradu postoje 152 romska naselja, ali da je samo jedno naselje registrovano. U Zemunu postoji 310 registrovanih romskih domaćinstava.³⁴⁹ Međutim, romski predstavnici procenjuju da je samo 20% romskih domaćinstava u Zemunu legalno registrovano.³⁵⁰ Stoga, iako po popisu u Zemunu živi samo 4.000 Roma, i uzevši u obzir činjenicu da se prosečno romsko domaćinstvo sastoji od pet ili šest članova, broj Roma nastanjenih u Zemunu može biti između 7.500 i 9.000, ili oko 5% celokupne populacije Zemuna. Većina Roma raseljena sa Kosova i Metohije, kao i onih koji su se vratili iz zapadnoevropskih zemalja nakon neuspelog traženja azila, sada žive u Zemunu, čime se objašnjava veliki broj neregistrovanih domaćinstava.³⁵¹

Problem u većini romskih naselja u Beogradu, uključujući i Zemun, predstavlja činjenica da ona ne ispunjavaju ni minimum zakonskih uslova za legalizaciju, prvenstveno kada su u pitanju vlasništvo nad zemljom na kojoj se nalaze naselja, loš kvalitet objekata u kojima žive i infrastrukture, kao i nedostatak dozvola za izgradnju. Romska naselja obično nemaju struju, vodu, kanalizaciju ili druge osnovne uslova za život. Ove navode potvrđuju podaci iz *Strategije za smanjenje siromaštva*, koja navodi podatak da 80% Roma živi u siromašnim delovima grada i naseljima, a da oko 600 romskih naselja u Srbiji nema tekuću vodu, oko 65% nema sistem kanalizacije, a oko 45% nema asfaltirane puteve.³⁵² Mnoga romska naselja na širem području grada Beograda, uključujući i Zemun, stacionirana su na rubu grada, gde ne postoji povoljna veza sa školama, zdravstvenim ustanovama i drugim važnim institucijama. Ako deca uopšte idu u školu, prvo moraju da pešače do autobuske stanice, odakle se prevoze u školu. Pored toga, značajan broj romske dece nije registrovan pri rođenju ili se nisu izjasnila kao Romi na popisu stanovništva, tako da je veličina populacije romske dece predškolskog i školskog uzrasta nepoznata.

Prema procenama, samo 3–6% Roma koji žive na širem području Beograda, uključujući i Zemun, formalno je zaposleno. Većina Roma radi u „sivoj“ ekonomiji: sakupljaju i prodaju otpad koji se može reciklirati, rade na gradilištima, kao zanatlije, a većina njih su sezonski radnici. Posao majstora (npr. razne popravke po kućama za malu nadoknadu) smatra se velikim uspehom u romskoj zajednici. To može doneti mesečna primanja od 6.000–10.000 dinara (€ 76–127), što je prosečni budžet petočlanog ili šestočlanog domaćinstva, pod uslovom da tri člana porodice rade.³⁵³

³⁴⁹ Intervju sa Ešrefom Ramadanovićem, predstavnikom lokalne romske zajednice, Zemun, 3. jul 2006.

³⁵⁰ Intervju sa Milicom Simić, koordinatorkom Dečjeg romskog centra, Beograd, 10. jul 2006.

³⁵¹ Intervju sa Ešrefom Ramadanovićem, predstavnikom lokalne romske zajednice, Zemun, 3. jul 2006.

³⁵² Vlada Republike Srbije, *Strategija za smanjenje siromaštva*, Beograd, 2003, str. 32.

³⁵³ Intervju sa Milicom Simić, koordinatorkom Dečjeg romskog centra iz Beograda, 10. jul 2006; intervju sa Ešrefom Ramadanovićem, predstavnikom lokalne romske zajednice, Zemun, 3. jul 2006.

Ne postoje podaci o socijalnoj strukturi romske zajednice u Zemunu, ali predstavnici Roma procenjuju da se samo 3–5% romskih porodica može smatrati srednjom klasom, dok je 95% ili siromašno ili čak ekstremno siromašno.

Iako postoje pojedinačni slučajevi kada su Romi dobro integrisani, žive i druže se sa komšijama koje nisu romske nacionalnosti, generalno postoji malo kontakata između Roma i zajednica koje nisu romske. Navodno, postoje primeri kada roditelji romske dece ne žele da upišu decu u školu u kojoj je veliki procent Roma ili kada ih ispisuju iz takvih škola i upisuju u škole u kojima ima vrlo malo romskih učenika ili ih nema nimalo. Ali, nema podataka koliko je romskih učenika promenilo školu iz ovog razloga.³⁵⁴

A2.3.3 Obrazovanje

Stope upisa i završavanja škole

Ne postoje zvanični podaci o stopi upisa u predškolske ustanove, osnovne i srednje škole ili o stopi ispisivanja romskih učenika u Zemunu. Po rečima intervjuisanih predstavnika i na osnovu njihovog iskustva na terenu, procenti su slični onima na nacionalnom nivou, što znači da je samo oko 20% dece školskog uzrasta uključeno u neke forme obrazovanja.³⁵⁵ Iako zvanični statistički podaci vrlo malo variraju kada je u pitanju upis dečaka i devojčica, stopa ispisivanja kod devojčica iz najkritičnijih grupa (Romi, mentalno nedovoljno razvijena deca, ruralna populacija) značajno je viša i kreće se u rasponu od 20% do čak 80%.³⁵⁶ Istraživanje Dečjeg romskog centra iz Beograda pokazuje da oko 20% lokalnih Romkinja nikad nije pohađalo školu, dok je 28% upisalo osnovnu školu, ali je nije završilo. Procenjuje se da je najviši stepen ispisivanja romskih devojčica 14%. U isto vreme, prema zvaničnim podacima u vezi sa stopom upisa, u školskoj 2000/01. godini 98% dece je upisalo školu, dok je stopa ispisivanja bila 0,62%.³⁵⁷

Procedure upisa

Nema podataka koliko romske dece u Zemunu nije moglo da se upiše u predškolske ustanove ili prvi razred osnovne škole zbog nedostatka potrebnih dokumenata. Iako intervjuisani nastavnici i roditelji romske dece tvrde da nedostatak ličnih dokumenata i potvrda o stalnom prebivalištu nisu prepreka za upis, ovo utiče na administrativne službe, koje ne saopštavaju potrebne informacije roditeljima neprijavljene dece, ne pozivaju ih da upišu decu u školu i ne pokušavaju da uđu u trag deci koja ne idu u školu. Intervjuisani predstavnici Roma, kao i zaposleni u školama, slažu se da je to ozbiljan problem, čijem se rešavanju

³⁵⁴ Intervju sa Jovankom Stojić, direktorkom osnovne škole za obrazovanje odraslih „Branko Pešić“, Beograd, 15. jul 2006.

³⁵⁵ Intervju sa Ešrefom Ramadanovićem, predstavnikom lokalne romske zajednice, Zemun, 3. jul 2006; intervju sa Jovankom Stojić, direktorkom osnovne škole za odrasle Branko Pešić, Beograd, 15. jul, 2006; intervju sa nastavnicima ove škole, Beograd, 17. jun 2006.

³⁵⁶ Vlada Republike Srbije, „Romi i obrazovanje“, *Strategija za smanjivanje siromaštva*, Beograd, 2003.

³⁵⁷ Vlada Republike Srbije, *Strategija za smanjivanje siromaštva*, Beograd, 2003.

mora pristupiti.³⁵⁸ Prema statistici UNHCR-a, preko 50% raseljenih lica sa Kosova nema lična dokumenta.³⁵⁹ Pored toga, Romi često ne žive na adresi na kojoj su prijavljeni. Kada se tome doda velik broj romske dece koja su se vratila iz zapadnoevropskih zemalja – većina njih se vratila u Beograd i okolna naselja, uključujući Zemun – nakon repatrijacije njihovih porodica i često bez neophodnih dokumenata, problem poprima zaista ogromne razmere. Treba dodati da ova deca vrlo često ne govore srpski jezik i, ako uopšte budu primljena u školu, bivaju raspoređena u niže razrede, zbog razlike u školskom sistemu Srbije i zemlje iz koje su došli.

Još jedan problem je da se u Zemunu, kao i na drugim mestima u Srbiji, Romi često upisuju u osnovnu školu u starijem uzrastu. Postoji trend da se takva deca usmeravaju prema školama za obrazovanje odraslih, a ne prema redovnim školama.

Obrazovanje odraslih pripada zvaničnom sistemu obrazovanja, koji se finansira istim kanalima kao i osnovno školstvo. Škole za obrazovanje odraslih postoje u svim većim gradovima u Srbiji i organizovane su po principu konsultacija ili kroz redovnu dnevnu nastavu. Svrha škola za odrasle jeste da nauči (odrasle) učenike osnovnoj pismenosti. Trenutno, takve škole pohađaju uglavnom oni koju su zakasnili sa upisom ili oni koji su napustili školu u nekom trenutku ali su posle nekoliko godina odlučili da se vrate u školu. Nastavni plan i program osnovnih škola za obrazovanje odraslih sastoji se iz dva predmeta, matematike i srpskog jezika, uz tehničko obrazovanje. Kada završe osnovnu školu za odrasle, ta diploma važi, bar u teoriji, pri upisu u bilo koju srednju školu. Ali, u praksi je nastavni plan i program ubrzan (npr. učenici mogu da završe dva razreda u toku jedne školske godine), što se odražava na snižene kriterijume i nedostatak sistematskog obrazovanja, tako da su mogućnosti za srednje obrazovanje obično ograničene na mogućnost upisa zanatskih škola u trajanju od nekoliko meseci.

U Beogradu postoje tri škole za obrazovanje odraslih. Dve se nalaze blizu centra Beograda, sa isturenim odeljenjima blizu romskih naselja. Osnovna škola za obrazovanje odraslih „Branko Pešić“ nema isturena odeljenja i nalazi se blizu centra zemunske opštine, na otprilike istoj udaljenosti od svih većih romskih naselja u Zemunu. Ne pohađaju sva romska deca iz Beograda škole za odrasle. Ipak, preko 90% učenika škole za obrazovanje odraslih „Branko Pešić“ čine romski đaci uzrasta od 9 do 17 godina.

Po Zakonu o osnovnoj školi (član 90), ako dete koje ima preko osam i po godina nije upisano u prvi razred zbog bolesti ili nekih drugih razloga, ono može da upiše razred koji odgovara njegovom znanju, rezultatima testa osposobljenosti i pripremljenosti i shodno njegovim godinama. U praksi romska deca koja upisuju školu za odrasle „Branko Pešić“ sa 10 i više godina imaju, kako se navodi, nivo znanja koji odgovara prvacima zato što žive u

³⁵⁸ Intervju sa Milicom Simić, koordinatorkom Dečjeg romskog centra iz Beograda, 10. jul 2006; intervju sa Ešrefom Ramadanovićem, predstavnikom lokalne romske zajednice, Zemun, 3. jul 2006; intervju sa Jovankom Stojić, direktorkom osnovne škole za obrazovanje odraslih „Branko Pešić“, Beograd, 15. jul 2006; intervju sa nastavnicima i učenicima ove škole, Beograd, 17. jun 2006.

³⁵⁹ UNDP, *At Risk: Socially Endangered Roma, Refugees and Internally Displaced Persons in Serbia*, UNDP, Beograd, 2006 (u daljem tekstu: *At Risk: Socially Endangered Roma*).

obrazovno depriviranoj sredini u kojoj su roditelji uglavnom nepismeni. Takva deca bi ipak trebalo da mogu da upišu prvi razred redovne osnovne škole, jer prema zakonu deca mogu da upišu školu za obrazovanje odraslih tek kada napune 15 godina. Očigledno, politika upisa u školu za obrazovanje odraslih „Branko Pešić“ nije bila u skladu sa zakonom.

Svesni problema da nastavni plan i program škola za obrazovanje odraslih nije prilagođen sve mlađoj populaciji učenika (starosti od 10 do 15 godina), školski odbor je 2003. godine tražio i dobio odobrenje Ministarstva prosvete i sporta RS da proširi nastavni plan i program koji omogućava učenicima prvog razreda da imaju iste predmete kao učenici redovnih osnovnih škola, umesto dotadašnja dva predmeta predviđena postojećim nastavnim planom i programom škola za obrazovanje odraslih. Ministarstvo je takođe odobrilo upis dece mlađe od 15 godina. Ipak, 2006. odobrenje je povučeno (kako se navodi, novi ministar i njegovi saradnici nisu se slagali sa odlukama prethodnog ministarstva). Ipak, nadležni u školi za odrasle „Branko Pešić“ nastavili su da rade po izmenjenom nastavnom planu i programu, zato što smatraju da ne bi bilo fer uskratiti obrazovanje učenicima i svesni činjenice da je škola za obrazovanje odraslih „Branko Pešić“ možda poslednja šansa mnogobrojnoj romskoj deci da uđu u sistem obrazovanja kako bi kasnije eventualno nastavila sa srednjim obrazovanjem.³⁶⁰ U svakom slučaju, svršeni učenici škola za odrasle imaju male šanse da nastave školovanje ili da se zaposle.

Uobičajeni administrativni preduslovi za upis u školu jesu sledeći: izvod iz matične knjige rođenih i potvrda o izvršenom medicinskom pregledu, kao i dokaz o svim relevantnim primljenim vakcinama. Upis dece u osnovnu školu ranije je bila uslovljen njihovim stalnim prebivalištem u opštini u kojoj se škola nalazi, što je često bila prepreka za upis romske dece, jer su romske porodice prinuđene da se sele od mesta do mesta u potrazi za poslom i nemaju stalno prebivalište. Ove propise su navodno zloupotrebljavali direktori nekih osnovnih škola koji su odbijali da upišu romsku decu, upućujući ih u druge obližnje škole u kojima nije postojala diskriminacija tog tipa. To pravilo se promenilo, ali deca registrovana u tom delu grada i dalje imaju prednost. Kada se sva ta deca upišu, ostala deca imaju pravo da se prijave i primaju se ako ima mesta. Postoje navodi da direktori nekih škola i dalje odbijaju da upišu romsku decu pod izgovorom da nema mesta.³⁶¹ Sve ovo takođe može dovesti do toga da se romska deca upisuju u prvi razred ne sa sedam godina, kako je zakonom propisano, već mnogo kasnije, obično kada napune devet ili deset. Ta deca kasne sa završavanjem osnovne škole, pa ne mogu da nastave obrazovanje, zato što su prešli uzrast koji je zakonom predviđen za upis u srednje škole. Rezultat svega toga je činjenica da Romi od 17 ili 18 godina ne mogu ni da nađu posao niti da nastave školovanje. Postoje alternative, kao što su privatne srednje škole, ali je njihovo pohađanje vrlo skupo i gotovo svim Romima nedostupno.³⁶²

³⁶⁰ Intervju sa Jovankom Stojić, direktorkom osnovne škole za obrazovanje odraslih „Branko Pešić“, Beograd, 15. jul 2006.

³⁶¹ Intervju sa Milicom Simić, koordinatorkom Dečjeg romskog centra iz Beograda, 10. jul 2006; intervju sa Jovankom Stojić, direktorkom osnovne škole za obrazovanje odraslih „Branko Pešić“, Beograd, 15. jul 2006.

³⁶² UNDP, *At Risk: Socially Endangered Roma*.

Specijalne škole

Aleksandra Kopanja, psiholog sa pola radnog vremena u osnovnoj školi za obrazovanje odraslih „Branko Pešić“ i u nekoliko drugih redovnih osnovnih škola u Beogradu, kaže da je osnovni preduslov za uspeh u redovnim školama evaluacija intelektualnih sposobnosti deteta.³⁶³ Kada se proceni da dete nije osposobljeno da se upiše u redovnu osnovnu školu, Gradski sekretarijat za obrazovanja izdaje, na osnovu izveštaja dijagnostičke komisije, certifikat za upis tog deteta u specijalnu školu.

Kopanja je svesna da se često javlja pogrešno dijagnostikovanje romske dece i smatra da u tome jednu od glavnih uloga igra jezička barijera, pošto romska deca vrlo loše govore srpski jezik i često žive u depriviranim sredinama. Kopanja veruje da je najbolji način da se izbegne pogrešna dijagnoza testiranje dece neverbalnim testovima. Roditelji ne mogu da upišu decu u redovne škole ako je to protivno preporuci komisije, a jedini način da se iz specijalne škole vrata u redovnu jeste ponovna procena komisije koja postavlja dijagnozu.

Kao preporuka za to kako da se smanji broj pogrešnih dijagnoza koje kao rezultat imaju upućivanje romske dece u specijalne škole, Kopanja kaže kako je neophodno da se dete uključi u sistem pre polaska u školu i da se angažuje porodica kroz organizovanje raznih obrazovnih aktivnosti i za decu i za roditelje.

Bilingvalni nastavni plan i program predstavlja još jednu mogućnost da se spreči da se romski jezik doživi kao mana, ali nastavnici škole za osnovno obrazovanje odraslih „Branko Pešić“ nikad nisu prošli obuku za bilingvalnu nastavu, iako je nastavni kadar prošao obuku za funkcionalno obrazovanje odraslih Roma za nastavnike koji predaju učenicima osmog razreda, kao i obuku „Incest trauma centra“ o sprečavanju seksualnog nasilja nad decom.³⁶⁴

Troškovi

Prema procenama nastavnog kadra osnovne škole za obrazovanje odraslih „Branko Pešić“, mora se izdvojiti 12.000–13.000 dinara (€ 152–165) svakog meseca za redovne školske troškove: udžbenike, sveske, ekskurzije, rekreativnu nastavu, pozorišta itd.³⁶⁵ Udžbenici nisu besplatni, osim kad su dobijeni putem donacija, kao, na primer, kroz projekte Dečjeg romskog centra, koji često deli besplatne udžbenike učenicima čiji roditelji nemaju sredstava da ih kupe. Stari udžbenici koje su koristili učenici redovnih škola prikupljaju se i daju siromašnim učenicima, kao što je urađeno u osnovnoj školi „Petar Kočić“ 2005. godine.³⁶⁶

³⁶³ Intervju sa Aleksandrom Kopanjom, psihologom u osnovnoj školi za obrazovanje odraslih „Branko Pešić“, Beograd, 13. jul 2006.

³⁶⁴ Intervju sa Jovankom Stojić, direktorkom osnovne škole za obrazovanje odraslih „Branko Pešić“, Beograd, 15. jul 2006.

³⁶⁵ Intervju sa nastavnicima osnovne škole za obrazovanje odraslih „Branko Pešić“, Beograd, 17. jun 2006.

³⁶⁶ Intervju sa Jovankom Stojić, direktorkom osnovne škole za obrazovanje odraslih „Branko Pešić“, Beograd, 15. jul 2006; intervju sa nastavnicima osnovne škole za obrazovanje odraslih „Branko Pešić“, Beograd, 17. jun 2006.

Za učenike specijalnih škola ovaj iznos je znatno niži i kreće se oko 2.000 dinara (€ 25) mesečno, zato što su deci obezbeđeni besplatan prevoz, užina, potreban školski pribor i udžbenici. Učenici specijalnih škola nemaju rekreativnu nastavu i ne idu na ekskurzije, a jednodnevne izlete plaća škola. Neke specijalne škole imaju sredstva za internate (besplatni smeštaj i besplatna tri obroka dnevno). Ovakve privilegije ne obezbeđuje redovna osnovna škola.

Neke, ali ne sve porodice koje su korisnici porodičnog dodatka dobijaju besplatne školske udžbenike i nešto neophodnog školskog pribora. Ali, uzimajući u obzir da većina romskih porodica nije prijavljena na stvarnom prebivalištu i/ili nema lična dokumenta, samo oko 20–30% prima porodični dodatak u odnosu na broj onih koji bi trebalo da ostvaruju to pravo na pomoć na osnovu niskih prihoda.³⁶⁷

Školski uspeh i kurikularni standardi

Osnovna škola za obrazovanje odraslih „Branko Pešić“ radi prema nastavnom planu i programu za odrasle, koji modifikuje sama škola, tako da deca u prvom razredu imaju muzičko, fizičko i likovno vaspitanje i engleski jezik, iako bi prema važećem nastavnom planu i programu trebalo da imaju samo srpski jezik i matematiku. Ministarstvo prosvete i sporta RS odobrilo je 2003. godine samo za ovu školu modifikovani nastavni plan i program, ali nastavnici nisu sigurni da li ovo odobrenje i dalje važi. Škola je u međuvremu dobila uputstva da radi po zvaničnom nastavnom planu i programu, što je škola odbila: po tom planu i programu učenici kao predmete od prvog do četvrtog razreda imaju samo srpski jezik i matematiku. Zaposleni u školi misle da bi na taj način oštetili interese dece, lišavajući ih znanja na koje imaju pravo. U ovom trenutku ishod ove situacije je nejasan.³⁶⁸

Prema rečima direktorke škole, procent funkcionalno nepismenih romskih učenika u četvrtom razredu vrlo je nizak; to se dešava, ali su to učenici sa niskim koeficijentom inteligencije. U osmom razredu nema funkcionalno nepismene dece. Nijedan učenik osnovne škole za obrazovanje odraslih „Branko Pešić“ nikada nije bio na nekom školskom takmičenju, a nastavnici naglašavaju da je veliki uspeh kada romsko dete uopšte polaže prijemni ispit za srednju školu ili ako je upiše. Prema rečima nastavnika, ova škola je utočište za decu iz specijalnih škola: dešava se da učenici iz specijalnih škola napuste školu, naprave pauzu godinu ili dve, a onda se upišu u školu za odrasle, čija im diploma barem teorijski omogućava upis u redovnu srednju školu. Po zakonu ne postoji razlika u obrazovanju između škola za obrazovanje odraslih i redovnih škola, pa učenik jedne škole može da nastavi obrazovanje u drugoj. Ipak, u praksi deca nikada ne prelaze iz škola za odrasle u redovne škole, iako se često dešava da iz redovne prelaze u škole za odrasle.

³⁶⁷ Intervju sa Milicom Simić, koordinatorkom Dečjeg romskog centra, Beograd, 10. jul 2006; intervju sa Ešrefom Ramadanovićem, predstavnikom lokalne romske zajednice, Zemun, 3. jul 2006; intervju sa Jovankom Stojić, direktorkom osnovne škole za odrasle „Branko Pešić“, Beograd, 15. jul 2006; intervju sa nastavnicima i roditeljima dece koja pohađaju ovu školu, Beograd, 17. jun 2006.

³⁶⁸ Intervju sa Jovankom Stojić, direktorkom osnovne škole za obrazovanje odraslih „Branko Pešić“, Beograd, 15. jul 2006; intervju sa nastavnicima i roditeljima dece koja pohađaju ovu školu, Beograd, 17. jun 2006.

Donošenje odluka, finansiranje, infrastruktura i ljudski resursi

Direktorka i nastavnici osnovne škole za obrazovanje odraslih „Branko Pešić“ tvrde da ljudi koji su zaposleni u školi imaju malo uticaja na nastavni plan i program i ljudske resurse.³⁶⁹ Ministarstvo prosvete i sporta RS usvaja jedan nastavni plan i program po kojem moraju da rade sve škole. Isto važi i kada je u pitanju politika ljudskih resursa – Ministarstvo zapravo određuje broj zaposlenih prema propisanim normativnim aktima. Pored toga, direktori i nastavnici škola za odrasle isključeni su iz sistema komunikacije i saradnje sa redovnim školama, pošto se očekuje da redovne i škole za obrazovanje odraslih oforme posebne mreže škola.³⁷⁰ Ipak, u praksi mreža redovnih škola postoji i vrlo je aktivna, dok mreža škola za obrazovanje odraslih postoji samo na papiru.

Sredstva koja dobijaju lokalne škole zapravo su sredstva iz budžeta grada, pošto Zemun nije nezavisna opština. U školskoj 2005/06. godini škola za obrazovanje odraslih „Branko Pešić“ dobila je finansijska sredstva na mesečnom nivou u iznosu od 20.000 dinara (€ 254). Treba dodati da svaka škola od Ministarstva prosvete i sporta RS dobija posebno 105.000 dinara (€ 1,334) za tekuće troškove i troškove održavanja. Svi intervjuisani nastavnici, kao i direktorka, kažu da taj iznos ne pokriva stvarne troškove, što znači da škole moraju odlučiti koji su izdaci manje hitni i staviti ih u drugi plan (npr. popravke školske zgrade itd).

Tokom proteklih nekoliko godina, zahvaljujući donaciji Evropske agencije za rekonstrukciju (EAR), sredstvima Vlade Republike Srbije i raznim donatorima, renoviran je ogroman broj osnovnih škola u Beogradu, popravljeni su trošni prozori, vrata, toaleti i nameštaj škole, a neke škole su dobile centralno grejanje i tekuću vodu. Ipak, većina škola se i dalje bori sa problemom nedostatka prostora i manjkom kompjutera. Situacija nije ista u svim školama, a škole koje se nalaze na samoj periferiji grada ili u ruralnim naseljima imaju mnogo lošiju infrastrukturu i siromašnije su u pogledu tehničke opreme od gradskih škola. Osnovne škole koje su smeštene blizu romskih naselja ekstremno su siromašne, bez adekvatnog prostora i sa vrlom lošom infrastrukturom. Zahvaljujući uspešnom menadžmentu, osnovna škola za obrazovanje odraslih „Branko Pešić“ ima dobru infrastrukturu, što nije uobičajeno. Praktično sve ostale osnovne škole za obrazovanje odraslih u Beogradu i uopšte u Srbiji imaju vrlo lošu infrastrukturu. Ipak, kao i gotovo sve druge škole u Srbiji, i osnovna škola za obrazovanje odraslih „Branko Pešić“ ima problem nedostatka prostora i opreme (manjak kompjutera).

Čini se da ne postoje problemi u pogledu kvalifikovanih ljudskih resursa: nastavnici koji rade u svim školama imaju visoko obrazovanje.³⁷¹ Ipak, uprkos činjenici da ima pretežan učenički sastav romskog porekla, osnovna škola za obrazovanje odraslih „Branko Pešić“ nema romskog asistenta u nastavi ili romske koordinate. Svi intervjuisani predstavnici škole smatraju da bi to bila veoma korisna mera, koja bi služila kao most između porodica

³⁶⁹ Intervju sa Jovankom Stojić, direktorkom osnovne škole za obrazovanje odraslih „Branko Pešić“, Beograd, 15. jun 2006.

³⁷⁰ Intervju sa nastavnicima osnovne škole za odrasle „Branko Pešić“, Beograd, 17. jun 2006.

³⁷¹ Intervju sa Jovankom Stojić, direktorkom osnovne škole za obrazovanje odraslih „Branko Pešić“, Beograd, 15. jul 2006; intervju sa nastavnicima i roditeljima dece koja pohađaju ovu školu, Beograd, 17. jun 2006.

i škole i možda bi smanjila stopu osipanja iz škole. Iako zaposleni u školi ili socijalni radnik takođe nastoje da kontaktiraju romske roditelje pokušavajući da ih ubede u važnost prisustvovanja nastavi, romski asistent koji poznaje porodice bio bi mnogo delotvorniji.³⁷²

Odnosi škole i lokalne zajednice

Tim školskih rukovodilaca sastoji se od direktora, stručnih saradnika i nastavnika koji žele da aktivno učestvuju u funkcionisanju škole. Uprava škole može da nezavisno osmisli i sprovede vannastavne aktivnosti, ali sve aktivnosti moraju da dobiju prethodno odobrenje Ministarstva prosvete i sporta RS (npr. za proširivanje propisanog nastavnog plana i programa škole za obrazovanje odraslih sa dva na nekoliko predmeta).

Prema rečima direktorke, nivo angažovanja i saradnje roditelja romske dece sa osnovnom školom za obrazovanje odraslih „Branko Pešić“ zadovoljavajući je, što je i logično, s obzirom na to da romska deca čine većinu u školi. (U drugim školama, gde su neromski učenici u većini, obično ne postoji aktivno učešće roditelja romske dece u savetima roditelja ili drugim aktivnostima na nivou škole.)³⁷³

Ali, s druge strane, Milica Simić tvrdi da je tokom svog rada kao direktorka Dečjeg romskog centra videla veliki broj slučajeva optužbi za diskriminaciju. Navodi su glasili da neromski đaci konstantno zadirkuju romske učenike, ismevaju ih i otvoreno ispoljavaju negativne predrasude prema Romima u raznim kontekstima (na času, na odmoru itd). Romska deca u školi obično nemaju kome da se obrate za pomoć i često se tuku sa svojim vršnjacima koji nisu Romi, braneći sebe na jedini način koji znaju. Međutim, kako se navodi, dok romsku decu kažnjavaju nadležni u školi, deca koja nisu Romi prolaze nekažnjeno. Navodi se i da sami nastavnici često otvoreno izražavaju predrasude prema Romima, čak i pred razredom, govoreći da romska deca „nisu dovoljno inteligentna“, da „njima ne treba ništa osim da nauče da čitaju i pišu“, da romske devojčice treba da se udaju što pre, „jer su Romkinje stvorene za rađanje“ i tako dalje. Međutim, čak i kad bi roditelji odlučili da ulože žalbu, bilo bi vrlo teško dokazati da je reč o diskriminaciji. Zakon o osnovnoj školi predviđa kažnjavanje diskriminacije na bilo kojoj osnovi. Ali, u praksi nije bilo slučajeva da je nastavnik ili učenik kažnjen za diskriminaciju.

³⁷² Intervju sa Jovankom Stojić, direktorkom osnovne škole za obrazovanje odraslih „Branko Pešić“, Beograd, 15. jul 2006; intervju sa nastavnicima ove škole, Beograd, 17. jun 2006.

³⁷³ Intervju sa Milicom Simić, koordinatorkom Dečjeg romskog centra, Beograd, 10. jul 2006; intervju sa Ešrefom Ramadanovićem, predstavnikom lokalne romske zajednice, Zemun, 3. jul 2006; intervju sa nastavnicima osnovne škole za obrazovanje odraslih „Branko Pešić“, Beograd, 17. jun 2006.

ANEKS 3: ZAKONSKI AKTI KOJI SE POMINJU U IZVEŠTAJU

Sve reference se odnose se na *Službeni glasnik Republike Srbije* (dalje u tekstu: *Službeni glasnik RS*).

Ustav

Ustav Republike Srbije, 1990.

Zakoni

Zakon o delatnostima od opšteg interesa u oblasti kulture, *Službeni glasnik RS*, br. 49/92.

Zakon o utvrđivanju određenih nadležnosti autonomne pokrajine, *Službeni glasnik RS*, br. 6/2002.

Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom i Zakon o izmenama i dopunama Zakona o finansijskoj podršci porodici sa decom, *Službeni glasnik RS*, br. 16/2002.

Zakon o visokom obrazovanju, Ministarstvo prosvete i sporta, *Službeni glasnik RS*, br. 76/2005 od 30. avgusta 2005.

Zakon o osnovnoj školi, *Službeni glasnik RS*, br. 50/92, 53/92, 67/93, 48/94, 66/94.

Zakon o ratifikaciji Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima

Zakon o srednjoj školi, *Službeni glasnik RS*, br. 50/92, 53/93, 67/93, 48/94, 24/96, 23/2002, 62/2003, 64/2003.

Zakon o društvenoj brizi o deci, *Službeni glasnik RS*, br. 49/92, 29/93, 53/93, 67/93, 28/94, 47/94, 48/94, 25/96, 29/01; dostupan na veb-sajtu Vlade Republike Srbije, na: <http://www.parlament.sr.gov.yu>

Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, *Službeni glasnik RS*, br. 11/2002.

Zakon o osnivanju Službe za ljudska i manjinska prava, *Službeni glasnik RS*, br. 49/2006.

Nacrt Zakona o predškolskom vaspitanju i obrazovanju, koji je odobrila Vlada Republike Srbije 18. maja 2006. i podnela ga Skupštini Republike Srbije na razmatranje i usvajanje.

Nacrt Zakona o udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima; može se naći na veb-sajtu Ministarstva prosvete RS, na: <http://www.mps.sr.gov.yu>

ANEKS 4: BIBLIOGRAFIJA

A4.1 Zvanični dokumenti

Vlada Republike Srbije. *Strategija za smanjivanje siromaštva*. Beograd, maj 2004.

Vlada Republike Srbije. *Strategija Srbije za pridruživanje Srbije i Crne Gore Evropskoj uniji*, Beograd, 2005.

Vlada Republike Srbije. *Jedinstveni akcioni plan za unapređivanje obrazovanja Roma u Srbiji*, usvojen 27. januara 2005, Beograd, 2005.

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava SCG. *Nacrt strategije za osnaživanje i davanje većih ovlašćenja Romima*, još nije zvanično usvojen.

Ministarstvo prosvete i sporta RS. *Strategija za unapređivanje obrazovanja Roma u Srbiji*, Beograd, 2003.

Ministarstvo prosvete i sporta RS. *Strategija obrazovanja u Srbiji (2005–2010)*. Beograd, 2005.

A4.2 Drugi dokumenti

Na engleskom

Baucal, A. "Development of Mathematical and Language Literacy among Roma Students". *Psihologija*, vol. 39, No. 2, 2006, str. 207–227.

Bogojević, A., I. Ivić and R. Karapandža. *Optimisation of the Network of Schools in Serbia*. Belgrade: UNICEF, 2002.

Centre for Interactive Pedagogy. *Reports of the Roma Step by Step Project "Kindergarten as a Family Centre 1998–2005"*. Belgrade, 2005.

Centre for Minority Rights and Research and Analytical Centre "Argument" (Centar za manjinska prava i istraživačko-analitički centar „Argument“). *Roma – Possession of Personal Documents (survey report)*. Belgrade, 2005.

Centre for Testing, Evaluation and Research (Centar za evaluaciju, testiranje i istraživanje). *Reports of the External Evaluation of the Project "Equal Chances – Integration of Roma Children and Youth in the Education System"*. Belgrade, 2004. Centre for Testing, Evaluation and Research (Centar za evaluaciju, testiranje i istraživanje).

Reports of External Evaluation of the Project "Equal Chances – Integration of Roma Children and Youth in the Education System". Belgrade: 2005.

Fund for an Open Society – Serbia (FOSS). *FOSS Report for 2001*. Belgrade: 2001.

Fund for an Open Society – Serbia (FOSS). *Internal material of the REI Project “Equal Chances – Integration of Roma Children and Youth in the Education System”*. Belgrade: FOSS.

Fund for an Open Society Serbia (FOSS). *Reports of the Project “Equal Chances – Integration of Roma Children and Youth in the Education System”*. Belgrade: FOSS, 2003.

Fund for an Open Society Serbia (FOSS). *Reports of the Project “Equal Chances – Integration of Roma Children and Youth in the Education System”*. Belgrade: FOSS, 2004.

Fund for an Open Society Serbia (FOSS). *Reports of the Project “Equal Chances – Integration of Roma Children and Youth in the Education System” (2002–2005)*. Belgrade: FOSS, 2002–2006.

Fund for Humanitarian Law. *Roma in Serbia*, “Under the Magnifying Glass” Edition. Belgrade: 2003.

Government of the Republic of Serbia. *Poverty Reduction Strategy – Education in the function of poverty reduction*. Belgrade: 2003.

Kovatch-Cerović, Tünde. *Draft of the REF’s Strategy for Serbia*, presented at the Roundtable of the Ministry for Human and Minority Rights on 20 April 2006. Belgrade: 2006.

Mihajlović, M. *Needs Assessment Study for the Roma Education Fund – Serbia (without Kosovo)*, Roma Education Fund (REF). Budapest: REF, 2004.

Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD). *Educational Policies for Students at Risk and those with Disabilities in South Eastern Europe*. Paris: OECD, 2006, dostupno na: https://www.oecd.org/document/34/0,2340,en_2649_34531_36507298_1_1_1,00.htmlpp (posećeno 2. marta 2007).

Society for the Advancement of Roma Settlements. *Developmental Education Centres in Southern Serbia (2001–2004)*. Belgrade: 2004.

UNDP. *Faces of Poverty, Faces of Hope*. Sofia: UNDP, 2005. dostupno na: <http://vulnerability.undp.sk/> (posećeno 1. marta 2007).

UNESCO Institute for Statistics. *Education for All – Global Monitoring Report*, UNESCO, 2007, dostupno na: <http://gmr.uis.unesco.org/> (posećeno 1. marta 2007).

UNICEF. *Comprehensive Analysis of Primary Education in the Federal Republic of Yugoslavia*. Belgrade: UNICEF, 2001, dostupno na: http://www.unicef.org/serbia/resources_868.html (posećeno 2. marta 2007)

UNICEF. *Reproduction of Social Isolation through Education – Roma Children and Education in South East Europe*. Belgrade: UNICEF (u štampi).

Na srpskom

Baucal, A, D. Pavlović-Babić, D. Plut i U. Gvozden. *Nacionalno testiranje u čenika III razreda osnovne škole* Beograd: Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja. Beograd, 2005.

Đorđević, D, i M. Filipović. *Sociologija romskog identiteta – dva izborna kursa*. Niš: Biblioteka za romologiju „Komren“, 2002.

Jakšić, B. i G. Bašić. *Umetnost preživljavanja – gde i kako žive Romi u Srbiji*. Beograd: Biblioteka Disput – Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2005.

Kocić-Rakočević, N. i A. Miljević. *Romi i obrazovanje: između potreba, želja i mogućnosti*. Dečji romski centar, Beograd, 2003.

Kovač-Cerović, T. i Lj. Levkov. *Kvalitetno obrazovanje za sve – put ka razvijenom društvu*. Beograd Ministarstvo prosvete i sporta, 2002.

Krasnići, A. *Bože, pretvori me u mrava – romske bajke sa Kosova i Metohije*. Beograd: Centar za stvaralaštvo mladih, 2001.

Ministarstvo prosvete i sporta RS. *Pregled mreže specijalnih škola u Srbiji – interni dokument*. Beograd, Ministarstvo prosvete i sporta, 2006.

Ministarstvo prosvete i sporta RS. *Katalog akreditovanih programa stručnog usavršavanja nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika*. Beograd: Ministarstvo prosvete i sporta, 2003.

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava SCG i Centar za istraživanje etniciteta. *Romska naselja, uslovi života i mogućnosti integracije Roma u Srbiji*. Beograd, 2002.

Nedeljković, V. „Upis u vrtić samo preko veze“. *Blic* (dnevne novine), 10. maj 2006.

Romski edukativni centar. *Ciganeska – uvod u romsku istoriju, jezik i kulturu*. Niš: Romski edukativni centar, 2006.

Romski kulturni centar i „Save the Children UK“. *Akcionni plan za unapređivanje obrazovanja Roma u Subotici*, 2006.

„Save the Children“ i Centar za prava deteta. *Više od nezvanične procene – položaj romske dece u Srbiji*, Beograd: „Save the Children u Srbiji“, 2006.

Savezno ministarstvo za nacionalne i etničke zajednice. *Nacionalne manjina u SR Jugoslaviji*. Beograd: 2001.

ANEKS 5: OPIS POSLA ROMSKOG ASISTENTA U NASTAVI

Roma Education Initiative (REI) – Srbija: „Jednake šanse – integracija romske dece i mladih u obrazovni sistem“

Definicija

Asistent u nastavi je osoba koja predstavlja sponu između lokalne manjinske zajednice i institucije sistema sa zadatkom da pomogne u procesu školovanja dece iz manjinskih i/ili marginalizovanih grupa. Asistent je romskog porekla, ali može biti i nekog drugog, u zavisnosti od toga koja je manjinska grupa najbrojnija u određenom regionu.

Opis posla

a) Aktivnosti u romskoj zajednici

1. Rad na formiranju baze podataka o deci:

- koja treba da pođu u školu;
- kojoj treba pomoć pri testiranju za polazak u školu / prisustvovanje testiranju, po potrebi prevođenje na romski jezik;
- koja su prekinula školovanje iz bilo kojeg razloga i žele da ga nastave;
- koja ne mogu da nastave školovanje zbog jezičke barijere (deportovana iz zapadne Evrope, izbegla sa Kosova i tako dalje).

2. Posete porodicama i rad sa roditeljima:

- uspostavljanje kontakta sa porodicama kako bi se razvila i podržala motivacija za školovanje deteta, izveštavanje o rezultatima koje je dete postiglo u školovanju, eventualnim problemima;
- prikupljanje osnovnih socio-ekonomskih podataka o porodicama;
- snimanje pedagoških kompetencija roditelja i potreba za sticanjem znanja i veština u vezi sa vaspitanjem dece, razvojem dece, zdravljem, negom i sličnim oblastima.

3. Saradnja sa romskim NVO

- saraduje sa matičnom romskom NVO, prisustvuje njenim treninzima, uključuje se u njene aktivnosti koje su u korelaciji sa njegovim/njenim zadacima vezanim za školovanje romske dece.

b) Aktivnosti u školi

1. Prilikom upisa dece u prvi razred:

- pomoć pri testiranju pri polasku u školu/prisustvovanje testiranju, po potrebi prevođenje na romski jezik;

1. U nastavi:

- učešće na redovnim časovima
 - asistira nastavnicima u realizaciji planiranih sadržaja, pruža deci neposrednu pomoć u usvajanju gradiva, aktivno učestvuje u osmišljavanju i izboru najpodesnijih sadržaja i materijala za rad,
 - pomoć deci u usvajanju srpskog jezika i savladavanju veština potrebnih za uspešno školovanje,
 - pomoć u komunikaciji između dece i učitelja – prevazilaženje jezičkih barijera, i
 - praćenje i podrška deci: utiče na formiranje afirmativnog odnosa prema školi i izgradnju motivacije za školovanje, prati potrebe i planira razne aktivnosti u skladu sa tim potrebama, u saradnji sa učiteljima i stručnim saradnicima;
- učešće u planiranju nastave u saradnji sa učiteljima i stručnim saradnicima;
- učešće u dopunskoj nastavi: asistira nastavnicima u realizaciji planiranih sadržaja, utiče na odabiranje dece i vodi računa o redovnom pohađanju nastave;
- pomoć u izradi domaćih zadataka;
- pružanje potrebnih informacija učiteljima i stručnim saradnicima: izveštava o postignućima, uočenim problemima, porodičnoj situaciji.

2. U školskim aktivnostima:

- neophodne intervencije u školi i lokalnoj zajednici kako bi se u što većoj meri obezbedila redovnost pohađanja nastave – podsticanje saradnje porodice i škole, uključivanje romskih roditelja u školske aktivnosti;
- prisustvovanje nastavničkom veću i odeljenjskim većima ukoliko se to od njega/nje zahteva i ukoliko se raspravlja o problemima školovanja romske dece;
- pokretanje rada sekcije/-a koja/-e bi afirmisale romsku kulturu i tradiciju, multikulturalno obrazovanje i druge aktivnosti koje prate potrebe učenika u višenacionalnoj sredini;
- formiranje baze podataka o stanju i potrebama romske dece koja pohađaju školu od 1. do 4. razreda (po mogućnosti, i do 8. razreda), za koje će biti neophodna neposredna saradnja romskih asistenata, učitelja i stručnih saradnika škola:
 - potrebe u vezi sa nastavom, znanjem i veštinama,
 - redovnost dolaženja u školu,
 - socijalni status deteta u okviru odeljenja,
 - posebna interesovanja i sklonosti,
 - zdravstveno-higijenski status.

Na osnovu ovih prikupljenih informacija formira se baza podataka za svako dete i razvijaju dalje aktivnosti.

Radno vreme

Stepen angažovanja (romskog) asistenta u nastavi u jednoj radnoj nedelji iznosi 30 sati: 8 sati rada u romskoj zajednici i 22 sata rada u školi.

Stručno usavršavanje

Minimum: *18 sati godišnje* – jedan seminar u domenu metodologije „Korak po korak“ i/ili pedagogije uopšte.

Poželjno: *30 sati godišnje* – seminar „Korak po korak“ i edukacija iz sadržaja u vezi sa emancipacijom Roma, ostvarivanjem prava na obrazovanje (i drugih ljudskih prava) i njihovom integracijom u život šire zajednice.

Osnovni uslovi zapošljavanja

Obavezno:

1. završena četvorogodišnja srednja škola;
2. jezici: potpuno vladanje srpskim i govorni nivo romskog;
3. iskazana lična spremnost za prihvatanje profesionalnih odgovornosti sadržanih u opisu posla i naklonost i sposobnost za rad sa decom.

Poželjno:

1. započeto/završeno fakultetsko obrazovanje;
2. radno iskustvo.

Ko učestvuje u izboru asistenta:

1. direktor škole;
2. jedan predstavnik učitelja/-ica iz škole;
3. predstavnik partnerske romske NVO;
4. predstavnik partnerske NVO na implementaciji projekta (CIP);
5. donator (kao, na primer, Fond za otvoreno društvo Srbija).

JEDNAKA DOSTUPNOST
KVALITETNOG OBRAZOVANJA ZA ROME U SRBIJI
Monitoring Reports
(Izveštaji o monitoringu)
2007

Izdavač

Institut za otvoreno društvo
(Open Society Institute)

Prevod s engleskog

Vanja Savić

Lektura i korektura

Aleksandar Gordić

Tehnički urednik

Irena Đaković

Priprema i štampa

Dosije, Beograd

Tiraž

1.000 primeraka

ISBN 978-86-82303-09-1

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

376.1-054.57(=214.58)(497.11)

316.344.7(=214.58)(497.11)

JEDNAKA dostupnost kvalitetnog obrazovanja za Rome u Srbiji /
[pripremio] Fond za otvoreno društvo, Beograd ; [prevod s engleskog Vanja
Savić]. – Beograd : Fond za otvoreno društvo ; Budimpešta : Institut za
otvoreno društvo, 2007 (Beograd : Dosije). – 135 str. : graf. prikazi, tabele ;
24 cm. – (Monitoring Reports = (Izveštaj o monitoringu) / EU Monitoring
and Advocacy Program, EUMAP ; Srbija, 2007)

Prevod dela: Equal Access to Quality Education for Roma. – Tiraž 1.000.
– Napomene i bibliografske reference uz tekst.

ISBN 978-86-82303-09-1 (FOD)

1. Фонд за отворено друштво (Београд)

а) Роми – образовање – социолошки аспект – Србија

б) Деца са посебним образовним потребама – Друштвена неједнакост
– Србија

COBISS.SR-ID 144460812